

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav hospodářských a sociálních dějin

Diplomová práce
studijní obor historie

STRATEGIE PŘEŽITÍ BĚHEM GENOCIDY VE RWANDĚ 1994
STRATEGIES OF SURVIVAL DURING THE GENOCIDE IN RWANDA 1994

Vypracoval: Bc. Petr Spejchal

Vedoucí práce: PhDr. Michal Pullmann, Ph.D.

Praha
2008

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracoval
samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

V Praze 21. 8. 2008

.....

Bc. Petr Spejchal

Poděkování:

Chci poděkovat mým rodičům, že mi umožnili zabývat se tématy, která jsou pro ně tak vzdálená, a nepřestali mě podporovat při jejich studiu. Bez stejně otevřeného přístupu PhDr. Michala Pullmanna Ph.D. bych nemohl událostem ve Rwandě věnovat tuto diplomovou práci. Můj dík patří také Bc. Elišce Syslové, která celou dobu stála po mém boku. Mé poděkování patří také lidem, které jsme ve Rwandě nebo v jejich nové zemi Belgii potkali, zvláště pak Janvierovi Nzamutumovi a jeho rodině.

Obsah

Obsah	1
Úvod	3
1 Užívání pojmu genocida	7
2 Přístupy, metoda a prameny	25
3 Historický kontext událostí	39
3.1 Expanze a klientské vztahy	40
3.2 Koloniální historie	43
3.2.1 <i>Církev</i>	47
3.3 Cesta k nezávislosti	50
3.4 První převrat a druhá republika	55
3.5 80. léta a postupná změna	58
3.6 Počátek konce	59
4 Strategie přežití	65
4.1 Kigali	66
4.1.1 <i>Rádio RTLM</i>	67
4.1.2 <i>Využití telefonů</i>	69
4.1.3 <i>Očekávání ohrožení</i>	70
4.1.4 <i>Hledání úkrytu</i>	73
4.1.5 <i>Shrnutí</i>	79
4.2 Mimo hlavní město	81
4.2.1 <i>Hledání informací</i>	82
4.2.2 <i>Typologie sociálních sítí</i>	86
4.2.3 <i>Kolektivní strategie přežití</i>	87
4.2.4 <i>Individuální strategie přežití</i>	97
4.2.5 <i>Gender a sociální sítě</i>	99
4.2.6 <i>Individuální strategie přežití</i>	104
4.2.7 <i>Konečná záchrana</i>	107
Závěr	110
Resumé	116
Seznam použitých zkratk	118
Seznam použité literatury a pramenů	120
Přílohy	130
Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia	130

Mapa Rwandy	133
Mapa Kigali	134
Ukázka analýzy výpovědí.....	135
Typický charakter zástavby v Kigali	137
Mapa zobrazující šíření genocidy	138
Pití širokového piva	139
Celkový pohled na areál technické školy v Murambi.....	140

Úvod

Když jsem před 14 lety sledoval zprávy ze světa, netušil jsem, že mi obrázek lidí, kteří po každé straně silnice utíkali opačným směrem, utkví tak hluboko v paměti. V té době to pro mě byl nepochopitelně bizarní obrázek a ani komentář reportéra jej nedokázal rozluštit. Snaha o pochopení této situace ve mně patrně zůstala a přivedla mě k tématu této diplomové práce.

Výzkum holokaustu a genocidy patří mezi již etablovaná témata, jejichž studium v současnosti zažívá další nebývalý rozkvět. Většina dosavadních výzkumů má však jedno společné. Snaží se odpovědět na otázku: Proč došlo ke genocidě? Autoři při hledání odpovědí většinou čerpají z pramenů, které nám zůstaly po samotných organizátorech nebo jejich pomocnících. Dozvídáme se tak o průběhu a organizaci zabíjení z různých pohledů.

Můj přístup k tématu je poněkud odlišný a je spojen s nedávnou vlnou zájmu o tzv. „koncentrákovou literaturu“, která změnila vnímání obětí genocidy. Oběti dnes již nejsou vnímány jako pasivní prvek, se kterým si pohrávaly vnější síly „zla“. Zdá se, že byla vyslyšena slova Viktora Frankla, jednoho z přeživších a zakladatele logoterapie, a že se dnešní výzkum stále více zaměřuje na to, jaký smysl dávaly oběti tomu, co zažívaly, a jak v návaznosti na to jednaly. Jestliže v případě evropské genocidy má tento směr výzkumu za sebou již delší cestu, v případě Rwandy je teprve na začátku¹.

---

¹ Pro přehled výzkumu evropské genocidy zaměřené na oběti viz Raul HILBERG, *Pachatelé, oběti, diváci. Židovská katastrofa 1933-1945*, Praha 2002 nebo Eric A. JOHNSON – Karl-Heinz REUBAND, *What we knew. Terros, Mass Murder, and Everyday Life in Nazi Germany. An Oral History*, Cambridge 2005. Pro uvedení do výzkumu genocidy ve Rwandě viz Timothy LONGMAN, *Placing genocide in context: research priorities for the Rwandan genocide*, in: *Journal of Genocide Research*, VI., č. 1, 2004, s. 36. Více k současnému bádání o genocidě ve 20.

Genocida ve Rwandě byla velmi dobře zmapována z pohledu mezinárodního společenství a jednotek OSN, které byly během událostí v zemi. Postupné vyšetřování pachatelů otevírá možnost pro odkrytí způsobu organizace masového zabíjení. V tomto procesu tak nacházejí své místo i svědci, kteří mohou vypovídat o spáchaných zločinech. Jejich role v soudních procesech i vědeckých pracích je limitována základní výzkumnou otázkou, jež se nezměnila. Jejich svědectví mají určit dynamiku jednání pachatelů, případně mohou pomoci určit míru jejich viny².

Přitom nové poznatky ukazují na to, že role obětí, pachatelů a přihlížejících nejsou tak neměnné, jak se původně mohlo zdát. Z pachatelů se mohou během konfliktu stát oběti a původně nezúčastnění přihlížející se mohou aktivně zapojit do zabíjení, nebo naopak pomoci obětem. Pohled na tuto lokální dynamiku nám ukazuje, že záměry pachatelů musely soupeřit s již etablovanými institucemi sociálních vztahů a s individuálními motivy. Otevírá se tak před námi mnohem pestřejší paleta jednání, která zatím není plně prozkoumána.

Problém tkví v již samotné výzkumné otázce. Výzkumy zaměřené na lokální dynamiky genocidy analyzují především logiku jednání samotných pachatelů, přičemž jednání ostatních aktérů ustupuje do pozadí. Může se pak snadno stát, že nejsou postíženy odlišné interpretace sociální reality, pomocí kterých lidé chápali dění kolem sebe a na základě toho také jednali. Jednou z možných cest, jak se tomuto problému vyhnout, je položit si opačnou otázku. Jak se dalo během genocidy přežít?

---

století viz Kurt JONASSOHN - Karin Solveig BJÖRNSON, *Genocide and Gross Human Rights Violations in comparative perspective*, London 1999 nebo Jacques SEMELIN, *Purify and Destroy. The Political Uses of Massacre and Genocide*, New York 2007.

² Například Scott STRAUS, *The Order of Genocide. Race, Power, and War in Rwanda*, Ithaca 2006 nebo Lee Ann FUJII, *Killing neighbours. Social dimensions of genocide in Rwanda*, Ph.D. dizertace, The George Washington University 2006 nebo Alison DES FORGES, *Leave none to tell the story: Genocide in Rwanda*, 2. vydání, New York 1995

Lidé, kteří byli sami oběťmi genocidy, se také setkávali s logikou jednání pachatelů. Proto, aby přežili, nemohli tuto logiku přijmout a jednat podle ní, ale nemohli ji také opomíjet. Museli ji umět interpretovat a najít si tak prostor, který jim umožňoval jednat alternativně, a tím si zachránit život. Otázka přežití je tak klíčovou pro pochopení jednání lidí během genocidy.

Ve své práci jsem položil důraz právě na tuto otázku a mým cílem je odpovědět na ni pomocí analýzy výpovědí, které přeživší poskytli. Nejprve je však nutné prozkoumat samotný pojem genocidy, protože už jen jeho užívání má vliv na to, jak přistupujeme k našim pramenům, a jaké si přitom klademe otázky. Rozhodl jsem se proto, že v první části se poněkud netradičně zaměřím na podrobnou analýzu pojmu genocidy a zároveň se pokusím poukázat na problematiku spojenou s užíváním tohoto pojmu.

Ve druhé části mé práce bych se rád věnoval výkladu zvolené metodologie a použitých pramenů. Zdůvodním výběr specifické sociologické metody a poukážu na možnosti jejího obohacení za použití sociálně-historického výzkumu.

Vzhledem k obtížně přístupné literatuře pojednávající o historii Rwandy, jsem do třetí části zařadil stručné uvedení do sociálně historického kontextu země. Pokusím se zde interpretovat základní události a představit některé sociální instituce, jejichž vliv se také projevil v jednání lidí během genocidy. Pro vykreslení pozadí, které bezprostředně předcházelo masovému zabíjení, vyložím proces demokratizace a hospodářské problémy Rwandy.

Ve čtvrté části se zaměřím na analýzu výpovědí přeživších. Nejprve analyticky rozeberu jednání lidí v hlavním městě Kigali. V další části se podrobněji zaměřím na faktory vymezující jednání přeživších na venkově. Osou mé analýzy bude dělení způsobu jednání na kolektivní a individuální a odkrytí

jejich vzájemného prolínání. Na závěr vyložím, jaké možnosti záchrany se lidem ve Rwandě nabízely.

1 Užívání pojmu genocida

„Holy shit! This is genocide, not just ethnic cleansing.“

generál Roméo Dallaire po přečtení knihy o mezinárodním právu³

Dallaire vyslovil v jedné větě to nejdůležitější, co se v současnosti dotýká našeho vnímání genocidy. K ohromení nad stavem věcí, které se právě v té době děly ve Rwandě, jej přivedlo stručné prostudování knihy o mezinárodním právu. Dozvěděl se tak, že to, co se děje pod jeho okny, není etnická čistka, ale genocida. Právě skrze mezinárodní právo se etablovalo rozlišení mezi zabitím, organizovaným zabíjením, tzn. i mezi válkou a genocidou.

Pojem genocidy je vnímán jako něco důležitého, signifikantního a odlišujícího. Měla označovat překročení hranice univerzálního principu lidského soužití. Byla také plodem historického kontextu druhé světové války, který se postupem času změnil. V současné době se ukazuje, že právě kontext je velmi důležitý pro rozhodnutí o tom, které události budeme nazývat genocidou, a které nikoliv. Pojem genocidy působí jako figura. O tom, zda ji uvidíme a jak ji budeme vnímat, však rozhoduje pozadí, tedy kontext, ve kterém se rozhodujeme.

Je proto důležité položit si otázku, jaké události ovlivňovaly vnímání genocidy před rokem 1994, a jak vnímáme genocidu nyní? Co se stane, když toto slovo začneme používat? Kdy přijde moment, v němž si s generálem řekneme: *„Holy shit. This is genocide, not just ethnic cleansing.“*⁴ Co tím sdělujeme? Jak samotné vnímání odlišnosti ovlivňuje náš přístup ke zkoumání genocidy? To jsou

---

³ „Sakra! Tohle je genocida, nejen etnická čistka.“ Samantha POWER, *America and the age of genocide*, New York 2002, s. 358 (v poznámce překlad autora).

⁴ Viz poznámka č. 3.

základní otázky, které stály u zrodu této kapitoly. Jsou to otázky, které směřují k objektivizaci kontextu⁵, ve kterém se někdy až příliš samozřejmě operuje s tímto pojmem. Co se tedy stane, když řekneme slovo genocida?

Samotný pojem měl označit nepojmenovatelný zločin⁶ německých vojsk a jeho smyslem bylo umožnit uznání tohoto zločinu a jeho odsouzení v rovině mezinárodního práva. Raphael Lemkin navázal na svoji předchozí práci ze 30. let a v knize *Axis Rule in Occupied Europe*⁷ tyto zločiny pojmenoval. Jeho cílem bylo především zdůraznit podobnost jednotlivých zločinů a zároveň je *odlišit* od násilností spojených s válkou samotnou. Genocida byla formulována jako něco nového, ale zároveň zahrnovala zločiny již známé (například: mučení, nátlak)⁸, které z pohledu Lemkina ve svojí komplexnosti a důslednosti provádění vytvářely nový typ zločinu. V počátcích byl důraz kladen především na odlišení. Stejný cíl měla i rezoluce Organizace spojených národů č. 96 (I), která byla přijata na prvním generálním zasedání v roce 1946⁹. Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia¹⁰ přijatá Valným shromážděním OSN 8. 12. 1948 definovala zločin genocidia¹¹ a byla tak symbolickým vyústěním snahy o etablování genocidy jako zločinu všech zločinů, jako *odporné metly civilizovaného světa*¹². Vzhledem

---

⁵ Pierre Bourdieu mluví o zúčastněné objektivaci. Mým cílem není zaměřit se pouze na objektivaci institucionálně vymezeného historického pole bádání. Z toho důvodu mluvím o objektivaci kontextu. Viz Pierre BOURDIEU, *Zúčastněná objektivace: Huxleyeho přednáška*, in: Biograf, č. 30, 2003.

⁶ „We are in the presence of a crime without a name.“ Těmito slovy zakončil svůj rozhlasový projev Winston Churchill dne 24. 8. 1941. James FUSSELL, *A crime without a name: Winston Churchill, Raphael Lemkin and the World War II origins of the word "genocide"* [online], 2004, [staženo: 3. 6. 2008] <<http://www.preventgenocide.org/genocide/crimewithoutaname.htm>>.

⁷ Raphael LEMKIN, *Axis Rule in Occupied Europe*, New York 1944.

⁸ Alexander Laban HINTON, *The Dark Side of Modernity: Toward an Anthropology of Genocide*, in: A. L. HINTON (ed.), *Annihilating Difference: The Anthropology of Genocide*, Berkeley 2002, s. 6.

⁹ Více viz Lawrence J. LEBLANC, *The United Nations Genocide Convention and Political Groups: Should the United States propose and Amendment?*, in: *Yale Journal of International Law*, č. 13, 1988, s. 268n.

¹⁰ Dále též zkráceně: Úmluva. Úplné je uvedeno v příloze č. 1.

¹¹ Definici obsahuje čl. II Úmluvy.

¹² Jedná se o parafrázi preambule přijaté Úmluvy. Zdroj: United Nations, *Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia*, [staženo: 3. 3. 2007] <<http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/umluva-genocida.pdf>>.

k tomu, že pojem genocidy vzešel z pera právníka, tak uzavřením a i symbolickým vyvrcholením bylo rozhodnutí Mezinárodního soudního dvora ze dne 28. 5. 1951¹³, kdy byla Úmluva charakterizována jako *ius cogens*¹⁴. Tím byla na mezinárodně-právní úrovni úspěšně završena snaha o etablování a tedy i o odlišení pojmu genocidy¹⁵.

Úmluva vznikla jako součást poválečné snahy o pevné zakotvení lidských práv, jejichž zachovávání bylo vloženo do rukou států¹⁶. Schopnost dostat této povinnosti měla být podpořena důrazem na státní suverenitu, která je zřejmá zejména v čl. 2 Charty Spojených národů. Byl to suverénní stát, který měl do budoucna zabránit porušování lidských práv. Z první a druhé světové války vyplývala zkušenost, že porušení suverenity státu vedlo ke vzniku násilných konfliktů, během nichž docházelo k porušování lidských práv. Oba koncepty, lidská práva a státní suverenita, stály vedle sebe a jejich vzájemná ambivalence nebyla v té době viditelná. Důraz na státní suverenitu měl zajistit, že státy budou více vyhledávat jiné než násilné řešení vzájemných sporů¹⁷.

Z nynějšího pohledu nám to může připadat poněkud paradoxní, protože genocida bývá v současné době spojována se státem. Více se zdůrazňuje neslučitelnost prevence genocidy a státní suverenity, nebo jinak řečeno, mluví se o ambivalentním napětí mezi lidskými právy, humanitární intervencí a státní

---

¹³ Zdroj: International Court of Justice, Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1951/21 - *Advisory Opinion of the Court of 28 May 1951*, [staženo: 25. 10. 2007] <<http://www.icj-cij.org/docket/files/12/12025.pdf>>.

¹⁴ Jako *ius cogens* ji označuje Paul MAGNARELLA, *Recent developments in the International Law of Genocide*, in: A. L. Hinton (ed.), *Annihilating Difference: The Anthropology of Genocide*, Berkeley 2002, s. 311. Kogentní (kategorické) právní normy upravují oblasti z hlediska společnosti zvláště důležité. Aplikace kogentních norem nemůže být nikým vyloučena ani nijak omezena. Viz Jiří BOGUSZAK – Jiří ČAPEK – Aleš GERLOCH, *Teorie práva*, 2. vyd., Praha 2004, s. 88.

¹⁵ Obecně je možné používat obě varianty pojmu: genocida i genocidium. Přičemž druhý se více používá na poli právní vědy. První pojem se užívá častěji ve veřejné diskuzi a zahrnuje i mimoprávní konotace, o kterých bude řeč později.

¹⁶ Viz zejména čl. 55 a 56 Charty Spojených národů. Zdroj: <<http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/charta-organizace-spojonych-narodu-a-statut-mezinarodniho-soudniho-dvora.pdf>> [staženo: 30. 3. 2005].

¹⁷ Justin COLON, *Sovereignty vs. human rights or sovereignty and human rights?*, in: *Race&Class*, XXXVI., č. 1, 2004, s. 8, [staženo z databáze Sage Publications].

suverenitou. Genocida je nyní označována jako zločin, kterého se stát dopouští na svých občanech¹⁸. Tento všeobecný pohled byl však přijat až později. V poválečném kontextu bylo vnímání odlišné a převládalo pojetí, které pragmaticky zastávali Spojenci před Norimberským tribunálem. Představitelé nacistického režimu byli souzeni za zločiny, které byly spáchány na okupovaných územích a časový rámeček byl vymezen 1. zářím 1939¹⁹. Násilí v tomto pojetí skutečně páchali čelní představitelé státu ale „pouze“ na cizích státních příslušnících a nikoliv také na občanech svého státu. Časové omezení zároveň znamenalo, že byly trestány zločiny spáchané pouze za války. To se mělo změnit s připravovanou Úmluvou o zabránění a trestání zločinu genocidia.

Zde můžeme vidět zárodek budoucího sporu mezi konceptem lidských práv a státní suverenitou. Do roku 2002 se Úmluva jako jediná vztahovala i na zločiny spáchané v době míru²⁰. V té době vstoupil v platnost Římský statut Mezinárodního trestního soudu, pod nějž spadají i zločiny genocidia²¹. Do té doby však byla Úmluva jedinou mezinárodně-právní normou, která stanovovala skutky, které mohly vést k narušení státní suverenity²² vojenskou mírovou intervencí ze strany Rady bezpečnosti OSN.

Tato ambivalence se plně projevila až v roce 1994 a v tomto smyslu byly události ve Rwandě bodem obratu, jenž přispěl k plnému zviditelnění zmíněné ambivalence. Konec studené války rozvázal Radě bezpečnosti ruce. Pod jejím vedením pak OSN iniciovala do té doby nevídané množství humanitárních

---

¹⁸ Takzvanou pozici silného státu jako jedné z podmínek pro genocidu zastává například Rudolph Rummel. Srovnej Rudolph J. RUMMEL, *Democracy, Power, Genocide, and Mass Murder*, in: *The Journal of Conflict Resolution*, XXXIX., č. 1, 1995, [staženo z databáze JSTOR].

¹⁹ William A. SCHABAS, *Semantics or Substance? David Scheffer's Welcome Proposal to Strengthen Criminal Accountability for Atrocities*, in: *Genocide Studies and Prevention*, II., č. 1, 2007, s. 32-33. Podobná situace je v případě Rwandy, kdy Mezinárodní trestní tribunál nevyšetřuje skutky spáchané před 6. 4. 1994, kdy mimo jiné došlo ke znovuotevření vojenského konfliktu.

²⁰ Čl. 1 Úmluvy o zabránění a trestání zločinu genocidia. Viz příloha č. 1.

²¹ Česká republika, podobně jako některé jiné státy, zatím neratifikovala Římský statut. Tento proces většinou trvá delší dobu a Úmluva si tak může ještě nějakou dobu podržet svoje důležité postavení.

²² Pro zjednodušení předpokládám, že humanitární intervence vede k narušení státní suverenity.

intervencí, které měly být lékem na lokální konflikty²³. Do té doby představovaly modré přílby velkou zeď, která měla oddělit znesvářené strany a zabránit eskalaci násilí. Po roce 1990 se předpokládalo, že bílé transportéry s sebou přivezou více než jídlo a pytle s pískem, nově se staly symbolem zabezpečení mírového řešení konfliktu²⁴.

Zásah do státní suverenity musel mít legitimní důvod a obvinění z genocidy představuje ten nejsilnější. Od konce 2. světové války propagované heslo: „Již nikdy více“, se po pádu železné opony mělo přetavit v činy. V tomto okamžiku se začaly objevovat problémy, které zatím nemusely být řešeny. Jako zejména palčivý se ukázal být problém napětí mezi úsilím o prevenci genocidy a právními zvyklostmi.

Tato problematika souvisí s historií pojmu samotného, který byl zakotven v mezinárodním právu. Předpokladem zde je, že obvinění z genocidy musí projít dokazovacím procesem²⁵. Docházelo zde k napětí mezi snahou jednat na straně jedné a právními zvyklostmi na straně druhé. Preventivní zásah v místě konfliktu se dostal do opozice vůči právním zvyklostem, které určovaly, že skutečný stav věcí má být zjištěn předepsaným soudním procesem a teprve po vynesení rozsudku dojde k preventivnímu zásahu na území cizího státu. Na mezinárodně-politické úrovni se velmi pečlivě zvažovala klasifikace konfliktu jako genocidia. V případě Rwandy je asi nejznámější ilustrací ambivalentního „přešlapování“

---

²³ Jan Nederveen PIETERSE, *Sociology of Humanitarian Intervention: Bosnia, Rwanda and Somalia Compared*, in: *International Political Science Review*, XVIII., č. 1, 1997, s. 72, [staženo z databáze Sage Publications].

²⁴ *ibid.*, s. 85.

²⁵ Viz čl. I Úmluvy o zabránění a trestání zločinu genocidia. V praxi to bylo explicitně potvrzeno až rozsudkem Mezinárodního soudního dvora v případě: *Bosna a Hercegovina v. Srbsko a Černá hora*. Rozsudek ze dne 26. 2. 2007 v paragrafu 210 říká: „*In respect of the Applicant's claim that the Respondent has breached its undertakings to prevent genocide and to punish and extradite persons charged with genocide, the Court requires proof at a high level of certainty appropriate to the seriousness of the allegation.*“ Zdroj: International Court of Justice, *Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, *Judgment*, [staženo: 14. 6. 2007] <<http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf>>.

rozhovor mezi reportérem agentury Reuters Alanem Elsnerem a mluvčí Ministerstva zahraničních věcí USA Christine Shellyovou. Následující výměna se odehrála na tiskové konferenci dne 10. června 1994, tedy v době, kdy již více jak dva měsíce probíhalo ve Rwandě masové vraždění²⁶.

Elsner: Jak byste popsala události ve Rwandě?

Shellyová: Na základě důkazů, které máme z pozorování na místě, máme vážné důvody se domnívat, že ve Rwandě se vyskytly akty genocidy.

Elsner: Jaký je rozdíl mezi akty genocidy a genocidou?

Shellyová: Já si myslím – jak víte, existuje určitá právní definice toho... Jednoznačně ne na všechno zabíjení, které se děje ve Rwandě, je možné použít toto označení...Ale v rámci odlišení těchto slov, my se snažíme nazvat to, co jsme zatím viděli, nejlépe jak můžeme. Na základě důkazů máme důvod domnívat se, že akty genocidy se zde vyskytly.

Elsner: Kolik aktů genocidy se musí stát, aby to byla genocida?

Shellyová: Alane, to není otázka, na kterou bych mohla ze své pozice odpovědět.

Shellyová přesně dodržovala znění, které navrhovala analýza z 21. května 1994 vytvořená pro Ministerstvo zahraničních věcí USA. Její šéf, Christopher Warren, tehdy doporučil používání sousloví „acts of genocide“²⁷. Shellyová pak udělala přesně to, co se od ní očekávalo. Před důsledky jejího jednání paradoxně varovala stejná analýza. Tentýž den, kdy došlo k citované výměně mezi Shelly

---

²⁶ Zde je originální znění rozhovoru.

Elsner: How would you describe the events taking place in Rwanda?

Shelly: Based on the evidence we have seen from observations in the ground, we have every reason to believe that acts of genocide have occurred in Rwanda.

Elsner: What's the difference between „acts of genocide“ and „genocide“?

Shelly: Well, I think the – as you know, there's a legal definition of this...Clearly not all of the killings that have taken place in Rwanda are killings to which you might apply that label...But as to the distinctions between the words, we're trying to call what we have seen so far as best as we can; and based, on the evidence, we have every reason to believe that acts of genocide have occurred.

Elsner: How many acts of genocide does it take to make genocide?

Shelly: Alan, that's just not a question that I'm in position to answer.

Převzato z S. POWER, *America and the age of genocide*, s. 363-364 (překlad autora).

²⁷ Viz THE GEORGE WASHINGTON UNIVERSITY, *The US and the Genocide in Rwanda 1994. Evidence of Inaction*, [staženo: 16. 6. 2008]

<<http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB53/>>. Samotná analýza je dostupná na adrese: United States Department of State, *Has Genocide Occurred in Rwanda?*, 21. 5. 1994, <<http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB53/rw052194.pdf>> [staženo: 16. 6. 2008].

a Elsnerem, Christopher Warren změnil svůj postoj a označil události ve Rwandě za genocidu²⁸.

Nejednalo se jenom o „acts of genocide“, které se staly berličkou pro opisování událostí²⁹. Podobná situace se opakovala o rok později. Během balkánského konfliktu³⁰ se podobně pracovalo se slovem etnická čistka (*ethnic cleansing*)³¹. Důležité bylo zařazení tohoto pojmu do kontextu mezinárodního práva a stanovení, zda skutečně spadá pod jurisdikci Mezinárodního soudního tribunálu pro bývalou Jugoslávii³². Zastavení praxe zabíjení mělo následovat až poté, co bude tato otázka zodpovězena. Opakovala se situace, která nastala o rok dříve ve Rwandě. Jednotky OSN byly na místě, ale zabíjení zabránit nedokázaly. Rok 1994 otevřel nejistotu ohledně výkladu a aplikace Úmluvy.

Humanitární intervence, pro kterou bylo obvinění z genocidy nejlepší legitimizací, měla být neutrální. Celý komplex lidských práv, a z toho odvozených zločinů proti lidskosti a zločinů genocidia, byl považován za univerzální a od nepaměti platný koncept. Stejně tak se ale pohlíželo na koncept státní suverenity. Genocida ve Rwandě jasně ukázala na tento rozpor. Snaha o neutralitu, ať už přímo ze strany OSN³³, nebo ze strany některých nevládních organizací

---

²⁸ Viz THE GEORGE WASHINGTON UNIVERSITY, *The US and the Genocide in Rwanda 1994. Evidence of Inaction*, [staženo: 16. 6. 2008]

<<http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB53/>>.

²⁹ Neznamená to, že by se slovní spojení „acts of genocide“ objevilo až v této době. V roce 1970 popisuje Lemarchand sedm let staré události ve Rwandě jako „an act of genocide“, René LEMARCHAND, *Rwanda and Burundi*, London 1970, s. 44. Po roce 1990 se pojem „an act of genocide“ vyskytl v novém kontextu, kde bylo velmi důležité, jak budou události označeny.

³⁰ Označení etnická čistka je nejvíce spojeno právě s balkánským konfliktem, ale má svoji relevanci i pro události ve Rwandě. To ukazuje například i úvodní citace gen. Dallaira

³¹ Viz William A. SCHABAS, *Ethnic cleansing and Genocide: Similarities and Distinctions*, in: *European Yearbook of Minority Issues*, III., č. 4, 2003.

³² *ibid.*, s. 117.

³³ Například snaha o neutralitu ze strany speciálního zástupce OSN Jaquese Rogera Booh-Booh, viz AFRICAN RIGHTS, *Death, Despair and Defiance*, upravené vydání, London 1995, s. XXXI, nebo reakce Kofiho Annana na plánovaný zátah UNAMIRu na úkryty zbraní v Kigali ze dne 12. 1. 1994, viz Alison DES FORGES, *Leave none to tell the story: Genocide in Rwanda*, 2. vydání, New York 1995, s. 152.

rozmístěných ve Rwandě³⁴, zmařila možnost intervence. Obvinění z genocidy bylo sice legitimizující pro intervenci, ale také znamenalo, že se podřídí zvyklostem moderního soudního procesu. Důsledkem byl velmi pečlivý soudní proces, na jehož konci mohlo být vyřčeno „objektivní“ obvinění. Nic na tom nezměnil ani fakt, že v případě genocidy mají důkazy otřesnou povahu, kterou jim již nelze uzmut. Jak poznamenává Mennecke, je ironií, že pojem genocida se sám stal překážkou na cestě k prevenci³⁵. Obvinění z genocidy se ovšem vznášela až zpětně. Postupně se tak začal objevovat nový způsob používání pojmu genocidy, který po roce 1994 převládl.

Události ve Rwandě byly přelomové³⁶ z hlediska označování velkých násilností a přístupu k prevenci. Po selhání OSN bylo zřejmé, že signatáři Úmluvy o zabránění a trestání zločinu genocida se nemusí bát jejího znění a pečlivě zvažovat, kdy použijí to slovo na „g“ a kdy nikoliv. Doposud se předpokládalo, že Úmluva zavazuje signatáře k nasazení jednotek k zabránění genocidě. To byl hlavní důvod, proč se tak dbalo na znění „acts of genocide“. Genocida ve Rwandě ukázala, že ani dostatečné varování předem³⁷ a přítomnost jednotek OSN nezaručuje akceschopnost Rady bezpečnosti. Ukázalo se také, že označení má smysl spíše směrem do minulosti a nikoliv do budoucnosti. Větších úspěchů bylo dosaženo na rovině mezinárodně-právní při stíhání zločinů spáchaných

---

³⁴ Jako příklad lze jmenovat Oxfam International. Pro analýzu jejího působení ve Rwandě Alex DE WAAL, *Humanitarianism Unbound?* [online], 1994, [staženo: 12. 5. 2008] <<http://www.netnomad.com/DeWaal.html>>.

³⁵ Martin MENNECKE, *What's in a Name? Reflections on Using, Not Using, and Overusing the „G-Word“*, in: *Genocide Studies and Prevention*, II., č. 1, 2007, s. 62.

³⁶ Veřejnost se začala více zajímat o genocidu samotnou. Viz Robert GELLATELY – Ben KIERNAN, *The Study of Mass Murder and Genocide*, in: Robert Gellately – Ben Kiernan (eds.), *The Specter of Genocide: mass murder in historical perspective*, New York, 2003, s. 7. Události ve Rwandě byly důležitým přelomem také v oblasti přístupu k Úmluvě o zabránění a trestání zločinů genocidia. Viz Gerald CAPLAN, *Rwanda (and Other Genocides) in Perspective*, in: *Genocide Studies and Prevention*, II., č. 3, 2005, s. 279.

³⁷ Za takové varování lze považovat upozornění informátora na úkryt zbraní a jeho popis výcviku ozbrojených milic. Velící generál mise UNAMIR Roméo Dallaire o tom informoval v tzv. *genocide fax* vedení mírových operací OSN v New Yorku. Jeho kopii je možné najít na: UNAMIR, *Request for protection for informant*, 11. 1. 1994 Kigali, [staženo: 12. 5. 2008] <<http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB53/rw011194.pdf>>.

v minulosti. Obžaloba ze zločinů genocidia byla v roce 1994³⁸ jedinou možností jak před trestní spravedlnost dostat jednotlivé aktéry za činy, které spáchali v době míru nebo vnitřní války³⁹. Podpisem Římského statutu v roce 1998 se situace změnila a nyní jsou již rozdíly mezi definováním zločinů jako genocida⁴⁰, zločiny proti lidskosti nebo válečné zločiny zanedbatelné⁴¹. V tomto kontextu přišel David Scheffer s návrhem na sjednocení označení zločinů proti lidskosti, válečných zločinů a zločinů genocidy do jednoho zastřešujícího pojmu *atrocitiy crimes*⁴². Z hlediska mezinárodního práva⁴³ již nebudou rozdíly mezi těmito pojmy velké a možnosti vymáhání práva ještě vzrostou, i když v popředí již nebude stát jenom pojem genocidy.

Přesto pojem genocida pravděpodobně nezanikne. Naopak, jak vývoj naznačuje, dnes spíše dochází ke zdůraznění jeho symbolické váhy. Proměňuje se zejména struktura jeho užívání směrem do minulosti – zatímco jeho význam v rovině právní poněkud ustupuje do pozadí⁴⁴. Především pak lze konstatovat jeho

---

³⁸ Stejně tak můžeme mluvit o roce 1995 a červencových událostech v Srebrenici. Pro přehled událostí viz Jan Willem HONIG – Norbert BOTH, *Srebrenica: Zpráva o válečném zločinu*. Praha 2001. Odpověď na otázku, zda se stala genocida, je z právního hlediska složitější. Pro základní informace viz William A. SCHABAS, *Genocide and the International Court of Justice: Finally, a Duty to Prevent the Crime of Crimes*, in: *Genocide Studies and Prevention*, II., č. 2, 2007.

³⁹ W. A. SCHABAS, *Semantics or Substance*, s. 33.

⁴⁰ Přesněji je možné odkázat na definici zločinů dle čl. III Úmluvy. Viz příloha č. 1.

⁴¹ W. A. SCHABAS, *Semantics or Substance?*, s. 34-35.

⁴² David SCHEFFER, *Genocide and Atrocity Crimes*, in: *Genocide Studies and Prevention*, I., č. 3, 2006.

⁴³ Každý signatář Úmluvy byl vyzván v čl. V, aby učinil zákonodárná opatření vedoucí k zakotvení zločinu genocidia ve svém právním řádu. Zde dochází ke komplikacím a vzájemným interakcím. Rwanda se stala signatářem Úmluvy v roce 1975. Zdroj: UNHCR, *Multilateral treaties deposited with the Secretary-General*, [staženo: 16. 6. 2008] <<http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/treaty1gen.htm>>. Na druhou stranu nebyl zločin genocidia zakomponován do národního práva. Viz Madeline H. MORRIS, *Rwandan Justice and International Criminal Court*, in: *ILSA Journal of International & Comparative Law*, V., 1999, s. 352, [staženo z databáze HeinOnline]. Některé státy naopak využily možnosti rozšířit definici zločinů genocidy. Německo přijalo širší definici. Na druhou stranu potvrdilo neprolomitelnost zásady trestního práva *nullum crimen sine lege*, což vytváří problém, jak před národním soudem trestat něco, co zákon nezná a nepřekročit základní právní princip zákazu (pravě) retroaktivity. Německý „precedent“ použil v argumentaci například Mezinárodní trestní tribunál pro bývalou Jugoslávii v jednom ze svých případů. Viz W. SCHABAS, *Ethnic cleansing and Genocide*, s. 124. Stejnou snahu o návaznost na národní právo lze vystopovat i v práci Mezinárodního trestního tribunálu pro Rwandu. Viz M. H. MORRIS, *Rwandan Justice*, s. 351n.

⁴⁴ Definice genocidy bude i nadále rozvíjena v rámci Mezinárodního trestního soudu. Nicméně završením celého procesu bylo vynesení prvního rozsudku za zločin genocidy před Mezinárodním trestním tribunálem pro Rwandu. Viz International Tribunal for Rwanda, *The Prosecutor versus*

stále rostoucí význam pro označení a uznání utrpení. Jestliže je genocida někdy nazývána zločinem všech zločinů, oběti jsou lidé, kteří nejvíce trpěli. Uznání utrpení znamená také označení pachatelů a jejich ostrakizaci z civilizovaného světa. Pro nás je více viditelné vyloučení na úrovni států a státních režimů, protože pachatelé se většinou nedostanou za zdi svých cel. Stát, který je označen za genocidní, je ostrakizován a jeho legitimita v mezinárodní sféře se snižuje.

Při bližším pohledu na další pojmy mezinárodního práva jako jsou zločiny proti lidskosti, agresivní válka, porušování lidských práv, aj. se před námi otvírá poněkud paradoxní situace. Zločiny spáchané státem mohou být velmi vážné, ale přesto nemusí dosáhnout na užší a konzervativnější pojetí zločinů genocidia. Jsou pak označeny za zločiny proti lidskosti, nebo porušování lidských práv. Takové označení nemá stejnou váhu jako nařčení z genocidy. Konkrétním případem současnosti je situace v Dárfúru⁴⁵. Nepoužití nálepky genocidy mohou představitelé súdánské vlády vnímat jako svoje vítězství⁴⁶. Podobně lze nahlížet i na snahu turecké vlády o zabránění uznání arménské genocidy⁴⁷. Jestliže má být stát na mezinárodním poli považován za legitimní, nesmí na něj padnout stín podezření ze spáchání genocidy.

Pohybujeme se na rovině uznání nebo neuznání legitimacy vlády nebo státního uspořádání. V evropském kontextu jsou nám blízké okolnosti, které vedly k vytvoření státu Izrael. Židé byli během druhé světové války zabíjeni jako lidé bez domova. Vznik jejich vlastního státu měl zabránit opakování dalšího

---

Jean-Paul Akayesu, Case No. ICTR-96-4-T, Judgement 2. 9. 1998, [staženo: 16. 6. 2008] <<http://69.94.11.53/default.htm>>.

⁴⁵ Mezinárodní komise OSN neoznačila situaci v súdánském Dárfúru za genocidu. Jedním dechem však dodává, že to neubírá na závažnosti situace. Zdroj: UNITED NATIONS, *Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General*, 25. 1. 2005, [staženo: 16. 6. 2008] <http://www.un.org/news/dh/sudan/com_inq_darfur.pdf>.

⁴⁶ G. CAPLAN, *Rwanda (and Other Genocides) in Perspective*, s. 287.

⁴⁷ Zdroj: IDNES, *Americká rezoluce o genocidě rozlítla Turecko* [online], 11. 10. 2007, [staženo: 27. 2. 2008] <http://zpravy.idnes.cz/americka-rezoluce-o-genocide-rozlitila-turecko-frl-zahranicni.asp?c=A071011_072559_zahranicni_klu>.

pronásledování a holokaust⁴⁸ se stal zdánlivě neoddiskutovatelným argumentem podporujícím vznik Izraele⁴⁹. Jestliže základem legitimacy je zabránění genocidě, pak nejsilnějším protiargumentem je obvinění, že tento stát sám genocidu někdy v minulosti spáchal. To je případ jak Izraele tak Rwandy.

Můžeme to vidět na situaci, která se odehrávala na půdě Rady bezpečnosti OSN po 6. 4. 1994. Zástupce Rwandy⁵⁰, která v té době byla jedním z nestálých členů, prezentoval násilí jako spontánní odpověď vojáků na smrt jejich prezidenta⁵¹, později pak jako sebeobranu proti cizímu vpádu z Ugandy⁵². Proti tomu stály důkazy o genocidě a RPF (Rwandská vlastenecká fronta), která ji svým postupem zastavovala. RPF svůj boj ospravedlňovala urychleným ukončením zabíjení a dopadením pachatelů⁵³. Vývoj jí dával za pravdu. Tím byl položen základ legitimacy režimu, který přetrvává do současnosti a je stále upevňován.

Podívejme se však z blízka na otázku, která se zde nabízí. Převládlo-li postupem času přesvědčení, že se jedná o genocidu, či kdo byl její obětí? Kdo umíral a kdo o tom vypovídá? Podle rezoluce Rady bezpečnosti OSN č. 955 z 8.

---

⁴⁸ Po stránce sémantické pojem holokaust je genocidou, ale zvláštní specifickou a neopakovatelnou. Rozdílnost přístupu je velmi dobře patrná při porovnání památníku Yad Vashem v Jeruzalémě a United States Holocaust Memorial Museum ve Washingtonu D.C. V Yad Vashem jsou exponáty nedotknutelné. Stejně jako samotný fakt holokaustu. Člověk se má cítit dotčen a zasažen. Na druhou stranu musí ustrnout před nedotknutelností. Holocaust Memorial Museum je komponováno více jako prožitek, který je přístupný každému – i dětem. Na jedné straně je výlučnost, ale také izolace. Na straně druhé je proniknutí a otřesení pro další neopakování holokaustu v budoucnosti. Na poli vědeckém zastává stanovisko, že jedinou genocidou, která se stala, byla ta židovská například Stephen Katz. Viz J. SEMELIN, *Purify and Destroy*, s. 313.

⁴⁹ Viz například Paul JOHNSON, *Dějiny židovského národa*, Řevnice 1995, s. 501 nebo Martin GILBERT, *Izrael – Dějiny*, Praha 2002, s. 127, 147n., 154n.

⁵⁰ V roce 1994 byly nestálými členy Rady bezpečnosti také Argentina, Brazílie, Česká republika, Džibuti, Nový Zéland, Nigérie, Omán, Pákistán a Španělsko. Zdroj: <http://www.un.org/sc/members.asp>

⁵¹ *Letter from the Permanent Representative of Rwanda to the United Nations addressed to the President of the Security Council...*, S/1994/428, 13. 4. 1994. Zdroj: United Nations, *The United Nations and Rwanda 1993 – 1996*, New York 1996, s. 257

⁵² *Letter dated 8 June 1994 from the Permanent Representative of Rwanda to the United Nations addressed to the President of the Security Council...*, S/1994/691, 9. 6. 1994. Zdroj: United Nations, *The United Nations and Rwanda 1993 – 1996*, s. 299.

⁵³ Jedním z popudů k urychlení postupu bylo posvěcení vojenského výsadku Francie, tzv. operace *Tourquoise*, ze strany Rady bezpečnosti OSN. RPF se obávala, že utíkající pachatelé, zde najdou bezpečí a uniknou spravedlnosti. Viz Gérard PRUNIER, *The Rwanda Crisis. History of a Genocide*, New York 1995, s. 296

11. 1995⁵⁴ se *může* jednat o násilnosti spáchané na území Rwandy či ve vážných případech (sic!) také zločiny spáchané na území sousedních států. Klasifikace a zvážení těchto zločinů pak náleží do jurisdikce Mezinárodního tribunálu pro Rwandu (ICTR)⁵⁵. Problémem je, že ve skutečnosti se všechny zločiny genocidia vztahují k násilnostem po 6. 4. 1994 a ke sto dnům, které následovaly. Symbolicky se mluví o „stodenní“ genocidě, ale ani toto vymezení není zcela přesné. Za jádro genocidy se považují zabíjení a násilnosti, které probíhaly na území ovládaném prozatímní vládou⁵⁶, přičemž většina zabitých zemřela během 9 týdnů v dubnu a květnu 1994⁵⁷. Za symbolický konec násilností se považovalo ustavení nové vlády dne 18. 6. 1994 Rwandskou vlasteneckou frontou (RPF)⁵⁸, která v té době ovládala většinu území – vyjma jihozápadního cípu země obsazeného francouzskými vojáky v rámci operace *Tourquoise*⁵⁹. Do takto pojatého pojmu genocidy se tedy nemohly dostat násilnosti páchané RPF na obsazeném území. V současné době však existují důkazy o zločinech spáchaných RPF⁶⁰, přičemž nejsou rwandskými soudy vyšetřovány. Zde se právě otevřel prostor pro ICTR, který měl nahradit liknavost rwandských soudů, a tribunál⁶¹ se

---

⁵⁴ United Nations Security Council, *Resolution 955 (1994)*, S/RES/955 (1994), 8. 11. 1994, [staženo: 14. 5. 2008] <<http://www.un.org/Docs/scres/1994/scres94.htm>>.

⁵⁵ ICTR bylo založeno toutéž rezolucí Rady bezpečnosti č. 955. Pro odkaz viz poznámka č. 54.

⁵⁶ Prozatímní vláda byla ustanovena 9. 4. 1994. To znamená 3 dny po pádu letadla dne 6. 4. 1994, na jehož palubě byl mimo jiné také prezident Habyarimana. Viz: G. PRUNIER, *The Rwanda Crisis*, s. 232.

⁵⁷ G. PRUNIER, *The Rwanda Crisis*, s. 261.

⁵⁸ Alain DESTEXHE, *Rwanda and Genocide in the twentieth century*, New York 1995, s. 83

⁵⁹ Hranici Francouzi obsazeného území tvořila zhruba spojnice měst Kibuye a Gikongoro. Pro podrobnější geografický náhled viz A. DESTEXHE, *Rwanda and Genocide*, s. xi. Počet rozmístěných francouzských vojáků byl velmi malý, aby dokázal zcela zabránit pokračování zabíjení. Viz G. PRUNIER, *The Rwanda Crisis*, s. 261.

⁶⁰ A. DES FORGES, *Leave none to tell the story*, s. 701 nebo AMNESTY INTERNATIONAL, *Rwanda. Reports of killings and abductions by the Rwandese Patriotic Army, April – August 1994* [online], AFR 47/016/1994, 20. 10. 1994, [staženo: 26. 6. 2008] <[http://asiapacific.amnesty.org/library/pdf/AFR470161994ENGLISH/\\$File/AFR4701694.pdf](http://asiapacific.amnesty.org/library/pdf/AFR470161994ENGLISH/$File/AFR4701694.pdf)>

⁶¹ Alison DES FORGES – Timothy LONGMAN, *Legal responses to genocide in Rwanda*, in: Eric Stover – Harvey M. Weinstein (ed.), *My Neighbor, My Enemy. Justice nad Community in the Aftermath of Mass Atrocity*, New York 2004, s. 55.

také pokusil spolu s některými národními soudy⁶² tyto zločiny RPF stíhat. Dlouho však narážel na překážky ze strany rwandské vlády, jakožto nástupkyně RPF⁶³, a tak se tribunál zaměřoval na zločiny, které mu vláda umožnila vyšetřovat. Rwanda tedy tribunál podporovala, pouze pokud vyšetřoval zločiny, které se nedotýkaly RPF. Postupem času tak v práci ICTR převládl přístup podporovaný rwandskou vládou, což znamenalo, že se zločiny RPF nebudou vyšetřovat⁶⁴.

Z pohledu vlád úřadujících po roce 1994, je to RPF, kdo osvobodil zemi od genocidy, a tak vše, co tato organizace po roce 1990 podnikla, je vlastně ospravedlněno. Nelze se pak divit, že se v roce 1995 nepřipomínal jen onen osudný den v dubnu, kdy to vše začalo (6. 4. 1994). Slavil se také 10. říjen. Den, kdy RPF zahájila v roce 1990 svoji ofenzivu na území Rwandy⁶⁵. Oslavy 10. října tak představovaly pozitivní protipól chmurnému svátku 6. 4. Jestliže se objevovaly opatrnější interpretace událostí 90. let, s potlačením politické opozice tento provládní pohled převládl. Prezidentské volby v roce 2003 vývoj

---

⁶² Národní soudy vyšetřují smrt svých občanů během násilností ve Rwandě v 90. letech. Velký rozruch způsobilo, když Jean-Louis Bruguiere v své policejní zprávě obvinil Kagameho, současného prezidenta Rwandy a bývalého velitele RPF, z přípravy sestřelení letadla s prezidentem Habyarimanou na palubě. Viz BBC, *Kagame accused over plane attack* [online], 10. 3. 2004, [staženo: 26. 6. 2008] <<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/3497688.stm>>. Jak ukazuje Straus, vyšetřování má svůj smysl, protože mnoho otázek zůstává nezodpovězeno. Celé načasování hrálo do karet spíše RPF. Viz S. STRAUS, *The Order of Genocide*, s. 44n. Podobné vyšetřování proběhlo i ve Španělsku a skončilo obviněním 40 současných rwandských vojenských velitelů z porušování lidských práv a zločinů genocidia. Viz CNN, *Spanish judge indicts 40 Rwandan military officers for genocide* [online], 6. 2. 2008, [staženo: 26. 6. 2008] <<http://edition.cnn.com/2008/WORLD/europe/02/06/spain.indictments.rwanda/>>. Může se také jednat o politický tlak, protože jedním z obviněných byl také gen. Karenzi a obvinění se objevilo v době, kdy dorazil v čele mírových jednotek do Dárfúru. Viz THE NEW TIMES, *US supports Gen. Karenzi's Darfur contract extension*, 1. 7. 2008, [staženo: 1. 7. 2008] <<http://www.newtimes.co.rw/index.php?issue=13578&article=7520>>.

⁶³ Polní velitel RPF Paul Kagame je nyní prezidentem Rwandy.

⁶⁴ Ukázkou toho, že u ICTR převládl přístup a narativ preferovaný rwandskou vládou, je možné najít v rozhovoru ze dne 19. 3. 2007 s Martinem Fremrem soudcem *ad litem* (tj. soudce s mandátem pouze pro specifické případy) u ICTR. Zejména pak jeho krátké vyličení geneze konfliktu. Zdroj: Český rozhlas Radiožurnál, Dvacet minut Rádiožurnálu, Rozhovor s Martinem Fremrem, moderátor: Martin Veselovský, 12. 3. 2007, [staženo: 19. 3. 2007] <http://www.rozhlas.cz/radionapran/archiv/_audio/00517589.mp3>.

⁶⁵ Cathrine NEWBURY – David NEWBURY, *A Catholic Mass in Kigali: Contested Views of the Genocide and Ethnicity in Rwanda*, in: Canadian Journal of African Studies/ Revue Canadienne des & Eacute; tudes Africaines, XXXIII., č. 2/3, s. 293

legitimizovaly. Paul Kagame bývalý velitel RPF se po jednoznačném vítězství stal prezidentem⁶⁶.

Jak již bylo řečeno, genocida jasně mimo jiné vymezuje oběti a pachatele. Z pohledu vlády jsou oběťmi především Tutsiové a pachatelem je bývalý režim a potencionálně pak zejména Hutuové. Situace ve Rwandě se tím stává paradoxní ze dvou pohledů. Zaprvé, průběh násilností nebyl po 6. 4. 1994 tak ostře jednoznačný a některé výzkumy poukazují na to, že na lokální úrovni hrály roli další faktory – zejména komplikovaná síť vztahů vzájemných závislostí a měnící se kontext událostí⁶⁷. Pokud se někteří Tutsiové pokoušejí poukázat na mylnost černobílého popisu událostí, jsou vládou ostrakizováni⁶⁸, protože dle nich narušují cestu k normalizaci vztahů ve společnosti. Zadruhé, oficiální narativ, který se vláda snaží prosadit jak na národní tak mezinárodní úrovni, označuje kategorie Tutsi, Hutu a Twa jako koloniální import, který předchozí vlády pouze využívaly ve svůj prospěch⁶⁹. Před kolonizací byla Rwanda jeden národ s jedním králem v jedné zemi a nynějším cílem je vrátit tuto původní harmonii. Dle vládního příběhu umírali během genocidy především Tutsiové. Na druhou stranu je problematické v těchto etnických kategoriích vypovídat, protože se je vláda snaží vytlačit z používání. Vytváří se tím tak situace, kdy je na veškerou minulost nahlíženo prostřednictvím etnických kategorií – paralelně s tím je však vyvíjena

---

⁶⁶ Filip REYNTJENS, *Rwanda, ten years on: from Genocide to Dictatorship*, in: *African Affairs*, CIII., č. 403, 2004, s. 186, [staženo z databáze JSTOR].

⁶⁷ Viz Villia JEFREMOVAS, *Acts of Human Kindness: Tutsi, Hutu and the Genocide*, in: *Issue: A Journal of Opinion*, XXIII., č. 4, 1995, [staženo z databáze JSTOR] nebo Timothy LONGMAN, *Genocide and Socio-Political Change: Massacres in Two Rwandan Villages*, in: *Issue: A Journal of Opinion*, XXIII., č. 2., 1995, [staženo z databáze JSTOR] nebo Charles MIRONKO, *Means and Motive in the Rwanda Genocide* [online], [staženo: 16. 11. 2006] <<http://128.36.236.77/workpaper/pdfs/GS29.pdf>> .

⁶⁸ Michele D. WAGNER, *All the Bourgmestre's Men: Making Sense of Genocide in Rwanda*, in: *Africa Today*, XXXV., č. 1, 1998, s. 25, 27n., [staženo z databáze Research Library Core].

⁶⁹ Timothy LONGMAN – Théonestè RUTAGENGWA, *Memory, identity, and community in Rwanda*, in: Eric Stover – Harvey M. Weinstein (ed.), *My Neighbor, My Enemy. Justice nad Community in the Aftermath of Mass Atrocity*, New York 2004, s. 164n.

snaha tyto pojmy zcela vytěsnit⁷⁰. Pojem genocidy označuje některé násilnosti a zabíjení a další se v jejím stínu zdají být méně podstatná. Z pohledu rwandské vlády dokonce nepodstatná. Uznává pouze některé, zatímco jiní se cítí být zneuznaní.

Jestliže se v současnosti více prosazuje důraz na uznání obětí genocidy, na národní a mezinárodní úrovni se takové používání ukazuje jako problematické, protože na jedné straně uznává utrpení jedné skupiny lidí – avšak, na straně druhé, ponechává jiné skupiny bez patřičného uznání. Přitom i tyto mohly být oběťmi, i když to nebylo zrovna nazýváno genocidou. Místo toho, aby uznání a připsání role oběti zmenšovalo rozpory mezi lidmi, zaznamenává je ve skutečnosti hluboko do jejich vlastní identity, což v delší perspektivě vlastně umožňuje reprodukci faktorů, které mohou v budoucnu vést k dalším sporům.

Jestliže je uznání na národní a mezinárodní úrovni ambivalentní ve svých důsledcích, může jedna z námitek znít, že uznání by se mělo odehrávat především na intersubjektivní rovině a zde je také nutné sledovat jeho pozitivní vliv. Uznání se tak nemá projevovat na národní nebo vyšší úrovni, ale v rovině konkrétního jedince a mělo by tak přinášet skutečnou pomoc, protože dělá pravý opak toho, co oběti zažívaly během svého utrpení. Uznání by jim mělo pomoci znovu nabýt pocit sounáležitosti s lidským společenstvím a dát tak obětem možnost navrátit se do života. Označení obětí genocidy je pak nezbytnou nutností proto, aby takové uznání mohlo být poskytnuto.

Tvrzení, že uznání na osobní rovině funguje tak, jak bychom si přáli, se ukázalo být problematickým a i zde je možné nalézt ambivalenci. Za příklad si vezmu výpovědi, se kterými jsem pracoval. Vzhledem k tomu, že výpovědi jsou

---

⁷⁰ Snahu o přelom a symbolické odtržení se od minulosti je možné doložit změnou správního dělení země včetně pojmenování jednotlivých představitelů správy. Stejně tak došlo ke změně národních symbolů a hymny. Viz T. LONGMAN – T. RUTAGENGWA, *Memory, identity, and community in Rwanda*, s. 166. poz. č. 1.

většinou sestaveny neziskovými organizacemi, může se vkrádat myšlenka, že se jedná o čisté osobní uznání, o uznání, které skutečně pomáhá. Neutralita neziskových organizací se může vypořádat s problémem, kdo a za jakým účelem výpovědi sebral. Mohlo by se tak zdát, že tyto výpovědi měly za cíl uznání konkrétního člověka, který se pracovníkům neziskové organizace svěřil se svým svědectvím.

Podívejme se však zblízka na proces, jak takové uznání vzniklo. Vydání svědectví, živá interakce mezi lidmi z neziskové organizace a oběťmi je jádrem osobního uznání. Celý proces je tak velmi podobný technice, kterou používá psychologie při práci s oběťmi. Bylo by však mylné domnívat se, že psychoterapeuticky navrhnutý proces debrífinku obětem skutečně pomáhá, protože to se zatím nepodařilo prokázat. V některých případech byl dokonce překážkou na cestě ke zpracování traumatické události⁷¹. Jestliže uznáme oběti, zafixujeme je tím do této role, která jim následně znesnadňuje uzdravení a přijetí nové role, jež by byla funkční v normální situaci⁷². Funkce uznání na rovině individuální je tak přinejmenším ambivalentní, a ani na osobní rovině uznání nemáme zajištěno, že použitím pojmu genocidy pro označení obětí, dosáhneme zamýšleného cíle: uznání a pomoci.

Užívání pojmu genocida se tak na rovině právní, politické i osobní někdy míjí se svým cílem. Na druhou stranu si pojem genocidy udržuje stále silnou legitimizační sílu, které je těžké něco namítnout. Pojem má silnou normativní, morální a legitimizační váhu a zároveň s tím zdůrazňování genocidy v kontextu Rwandy vede k opomíjení násilností, na které zatím nebylo dostatečně poukázáno,

---

⁷¹ Anthony ROTH – Peter FONAGY, *What works for whom? A critical review of psychotherapy research*, New York 2005, s. 219n.

⁷² Robert J. URSANO – Brian G. MCCAUGHEY – Carol S. FULLERTON, *The structure of human chaos*, in: Robert J. Ursano – Brian G. McCaughey – Carol S. Fullerton (eds.), *Individual and community responses to trauma and disaster. The structure of human chaos*, New York 1995, s. 406n.

čímž je posilována vláda, jež tuto tendenci podporuje. I aspekt pomoci na rovině individuální je pochybný, protože z pozice západní psychologie je obtížné odpovědně říci, zda se obětem skutečně pomáhá. Přicházíme tak o přínosy, které by nám užívání pojmu genocidy mohlo přinést, a přitom nám zůstávají jeho problematické aspekty.

Domnívám se, že užívání pojmu genocida má vliv i na pojetí samotné historické práce. Genocida zde většinou označuje kvalitativně odlišitelný druh zabíjení, které probíhalo podle určitých „racionálních“ postupů⁷³. Operování s pojmem genocidy tak může znamenat jeho přijetí i s konceptem modernity a racionality⁷⁴, což je v případě Rwandy sporné. Jak se ukazuje, násilnosti 100 dnů se neodehrávaly čistě racionálním a byrokratickým způsobem vymezeným vedoucí skupinou. Přiklonění se k zabíjení, nebo zaujmutí jiného postoje z široké škály možností bylo otázkou interakcí, které probíhaly většinou tváří v tvář a kam zasahovaly především individuální motivy samotných aktérů⁷⁵.

I v historické práci by se tak mělo velmi důkladně zvážit, zda je pojem genocidy v daném kontextu vhodný, a zda danou práci nějak analyticky obohatí. Domnívám se, že v historické práci mého charakteru není nezbytně nutné s genocidou jako analytickým pojmem pracovat. Tento přístup mi umožní zaměřit se na historickou analýzu, která se nebude potýkat s problémem uznání, legitimacy, modernity a racionality – tedy s tématy, jež leží mimo oblast mého zájmu.

---

⁷³ Goldhagen se pokusil ve své práci zproblematizovat racionalitu holokaustu na příkladu tzv. pochodů smrti, které dle něj již nezapadaly to racionální logiky vedení války. Jeho argumentace se však stala zdrojem kontroverze mezi historiky. Viz Daniel Jonah GOLDHAGEN, *Hitlerovi ochotní katani. Obyčejní Němci a holokaust*, Praha 1997. Více o kritice Goldhagena Christopher R. BROWNING, *Obyčejní muži. 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku*, Praha 2002, s. 161n.

⁷⁴ Zygmunt BAUMAN, *Modernita a holocaust*, Praha 2003.

⁷⁵ Viz S. STRAUS, *The Order of Genocide*, s. 65n. nebo Timothy LONGMAN, *Genocide and Socio-Political Change*.

Pojem genocida, který je také v názvu mé práce, je kategorií označující a nikoliv analytickou, a má sloužit jako časové a prostorové označení úseku analýzy oněch 100 dnů⁷⁶. Je „zkratkou“, která je velmi rychle srozumitelná. Nicméně v další části budu dále používat pojmu násilnosti nebo masové zabíjení, které jsou méně konotativně zatížené. Například Semelin se přiklonil více k pojmu masakr⁷⁷, ale domnívám se, že v kontextu českého jazyka je spojen s něčím kvalitativně odlišným a tedy obsahuje stejný aspekt, který můžeme identifikovat také v pojmu genocidy.

---

⁷⁶ Bližší vymezení je součástí 2. kapitoly.

⁷⁷ J. SEMELIN, *Purify and Destroy*, s. 322n.

2 Přístupy, metoda a prameny

Předchozí kapitola byla věnována analýze pojmu, který má vliv na výslednou interpretaci, a podobně tomu bude i v této kapitole. Je totiž zapotřebí vysvětlit pojem „strategie“ odkazující na zvolenou metodologii a výzkumnou metodu. V návaznosti na přehled možných přístupů k předmětu mého bádání, vyložím důvody pro volbu metody, která se mi stala základem pro zpracování dat. V další části si stanovím výzkumnou otázku a zaměřím se na problematiku dostupných pramenů.

Na nejobecnější úrovni je možné volit mezi kvalitativním a kvantitativním přístupem. V případě masového násilí je problematické, že nejsou splněny základní předpoklady, které umožňují proveditelnost kvantitativní analýzy. Vysoký počet obětí a velké množství uprchlíků znemožňuje přesně určit základní populaci, které by se studium mělo týkat. Z toho by následně vyplnula závažná komplikace při stanovování reprezentativního vzorku dané populace. Validita výzkumu by se následně musela pouze odhadovat na základě posouzení odborníků. Možnost zobecnitelnosti výsledků by tím byla ohrožena a kvantitativní přístup by ztratil své výhody, které za normálních podmínek vyvažují jeho negativa.

Představu o problému získání základních údajů si můžeme udělat na základě odhadu počtu mrtvých během masového násilí ve Rwandě po 6. 4. 1994. Nejčastěji se uvádí počet 800 000 mrtvých. Toto číslo uvádí zpráva OSN⁷⁸

---

⁷⁸ Zpráva uvádí číslo bez dalších odkazů. Viz United Nations, *Report of the Independent Inquiry into the Actions of the United Nations during the 1994 Genocide in Rwanda*, S/1999/1257, 16. 12. 1999, [staženo: 20. 4. 2006]

a následně také zpráva, která vznikla z podnětu Organizace africké jednoty⁷⁹. Problémem je, že, jak uvádí Straus, v roce 1994 mělo být ve Rwandě 660 000 Tutsiů. Rwandská vláda přitom oficiálně uváděla počet 934 218 zabitých⁸⁰. Ještě obtížnější je pak odhadnout počty zabitých Hutuů, které číslo 800 000 většinou nezahrnuje.

Rwanda je jednou z výjimek mezi africkými zeměmi, protože její statistiky jsou pečlivě vedeny a dávají nám tak dobrý obraz o společnosti. Na druhou stranu nedokáží již zachytit množství lidí, kteří uprchli a zůstali mimo území Rwandy. Stejně problematické jsou údaje o etnicitě, které dva provedené celonárodní cenzy také zahrnovaly⁸¹. Můžeme tak jen činit odhady na základě studií vybraných malých územních celků, kde se využívá informací, které mají rodiny o svých příbuzných. Čísla pro celou Rwandu jsou nejistá, ale i tak umožňují vyvrátit tezi o dvojí genocidě⁸². Stejným postupem došel Alison Des Forges⁸³ k minimálnímu počtu 500 000 zabitých Tutsiů a dalších 25 000 až 60 000 mrtvých oponentů RPF a Hutuů. Situace se ještě dále komplikuje vládní politikou přesídlování⁸⁴ a administrativními změnami, které ve Rwandě proběhly v roce 2001⁸⁵. Problematické je také získání přehledu o počtu obětí, které se vůbec do vlasti navrátily, případně zjistit, kde se nyní nacházejí. Získání reprezentativních, validních a reliabilních dat je tím velmi ztíženo.

<<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/395/47/IMG/N9939547.pdf?OpenElement>>, s. 3.

⁷⁹ Zpráva uvádí číslo bez dalších odkazů. Viz Organization of African Unity, *Rwanda: The Preventable Genocide. The Report of the International Panel of Eminent Personalities to Investigate the 1994 Genocide Rwanda and the Surrounding Events*, 2000, [staženo: 29. 1. 2007] <http://www.africa-union.org/Official_documents/reports/Report_rowanda_genocide.pdf>, par. 14.2.

⁸⁰ S. STRAUS, *Order of Genocide*, s. 51.

⁸¹ Celonárodní cenzy byly provedené v roce 1978 a 1991. Dle Fujiiové i oficiální zpráva připouští manipulaci s etnicitou, která nebyla dále ověřována. Viz L. A. FUJII, *Killing neighbours*, s. 127.

⁸² Philip VERWIMP, *Testing the Double-Genocide Thesis for Central and Southern Rwanda*, in: *Journal of Conflict Resolution*, III., č. 4, 2003. Teze o dvojí genocidě tvrdí, že následný postup RPF byl spojen s genocidou Hutuů.

⁸³ A. DES FORGES, *Leave none to tell the story*, s. 15n.

⁸⁴ Více o politice přesídlení (*imigundu*) viz Michael MCCLINTOCK, *Uprooting The Rural Poor in Rwanda*, New York 2001.

⁸⁵ T. LONGMAN – T. RUTAGENGWA, *Memory, identity, and community in Rwanda*, s. 179.

Zajímavým přístupem je využití satelitních snímků zelené vegetace, jež představují jinou formu dat, než na které jsme při historické práci zvyklí. V rámci Genocide Studies na Yale University byly využity satelitní snímky pro zkoumání postupu masového zabíjení v oblasti Bisesero⁸⁶. Byl to velmi originální přístup, ale zůstal omezen pouze na tuto specifickou oblast, protože v jiných částech země byl nepoužitelný⁸⁷.

Kvalitativní výzkum se ukazuje být vhodnější pro studium událostí ve Rwandě, a to z těchto důvodů: 1.) Na rozdíl od kvantitativního výzkumu není tolik ohrožen zkreslením z nereprezentativního výběru vzorku. 2.) Kvalitativní data jsou lépe dostupná. 3.) Jsou informačně bohatší⁸⁸. 4.) Vzhledem k tomu, že výzkum událostí ve Rwandě je teprve na svém počátku, umožňuje kvalitativní přístup prvotní analýzu, na jejímž základě je možné stanovovat hypotézy vhodné ke kvantitativní verifikaci, ovšem za předpokladu, že dojde alespoň k částečnému návratu uprchlíků, což umožní lépe se vypořádat s konstrukcí reprezentativního vzorku.

Nyní se zaměřím na výklad zvolené kvalitativní metodologie, přičemž problematiku zvolených pramenů prozkoumám dále v kapitole.

* * * * *

---

⁸⁶ Více o projektu s možností přístupu k samotné studii na:

<http://www.yale.edu/gsp/rwanda/index.html> [naposledy navštíveno 28. 6. 2008].

⁸⁷ V rámci projektu se sledoval postupný úbytek zelené vegetace, což bylo připisováno intenzivním bojům, které v této oblasti probíhaly. Jinde v zemi však za prvé nebylo zabíjení a odpor tak koncentrovaný, za druhé vše se odehrávalo povětšinou v budovách nebo na silnicích, z těchto důvodů tak nebylo možné sledovat zabíjení pomocí satelitních snímků zelené vegetace.

⁸⁸ Jedním z hlavních zdrojů kvantitativních dat je tzv. *dictionnaire nominatif* (jmenný seznam), který obsahuje cca. 60 000 jmen obětí s údaji pouze o věku, pohlaví a rodinném stavu. Bohužel údaje nejsou u všech osob úplné a někdy je tak problematické určit jejich pravdivost. Viz S. STRAUS, *Order of Genocide*, s. 56. Pro ukázkou seznamu AFRICAN RIGHTS, *Resisting Genocide. Bisesero April – June 1994*, London 1998, s. 82. *Dictionnaire nominatif* je postupně doplňován a je přístupný v knihovně ICTR.

Z možných kvalitativních přístupů jsem pro analýzu výpovědí zvolil zakotvenou teorii⁸⁹, která je etablovaná zejména v psychologickém a sociologickém výzkumu. Zakotvenou teorii jsem si vybral především pro její propracovanou metodiku práce s daty, která umožňuje zanalyzovat i větší množství kvalitativních dat. Na poli historického bádání je zakotvená teorie novějším přístupem, protože kvalitativní výzkum zde spíše opanovala orální historie. Z tohoto důvodu bych rád v následující části teoreticky rozebral metodiku práce s daty a zkomparoval zakotvenou teorii s podobnými přístupy v rámci historického bádání.

Předmětem zakotvené teorie je především jednání lidí zaměřené na zvládnání nebo reagování na nějaký jev, přičemž je možné takto sledovat jednání na úrovni celých skupin nebo konkrétních jedinců⁹⁰. Cílem takové analýzy je na základě analytického pochopení logiky jednání stanovit vzájemně provázané hypotézy určené k dalšímu potvrzení nebo vyvrácení. Zakotvená teorie přitom popisuje způsob, jak tohoto cíle dosáhnout.

Pro českého čtenáře je postup analýzy pomocí zakotvené teorie dobře přístupný díky českému překladu knihy Juliet Corbinové a Anselma Strausse⁹¹: jejich varianta zakotvené teorie je v českém prostředí asi nejvíce přejímána, přičemž Barney Glaser⁹², původní autor zakotvené teorie spolu se Anselmem Straussem, již několik desítek let⁹³ rozvíjí její alternativní podobu⁹⁴.

---

⁸⁹ Originální název *Grounded Theory* je v české odborné literatuře překládán jako zakotvená teorie. Viz Anselm STRAUSS – Juliet CORBINOVÁ, *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*, Brno, Boskovice 1999.

⁹⁰ *ibid.*, s. 76.

⁹¹ *ibid.*

⁹² Barney G. GLASER – Judith HOLTON, *Remodeling Grounded Theory* [online], in: Forum: Qualitative Social Research/Forum: Qualitative Sozialforschung, V, č. 2, 2004, [staženo: 16. 6. 2008] <<http://217.160.35.246/fqs-texte/2-04/2-04glaser-e.pdf>> .

⁹³ Vznik zakotvené teorie je datován rokem 1967. Pro úvod do vývoje a současných problémů zakotvené teorie: Kathy CHARMAZ, *Grounded Theory in the 21st Century: Applications for Advancing Social Justice Studies*, in: Norman K. Denzin – Yvonna S. Lincoln (eds.), *Handbook of qualitative research* (3. vyd.), Thousand Oaks 2005, s. 508n.

Její metoda vznikla jako odpověď na výtky vůči kvalitativnímu výzkumu, které směřovaly zejména na nejasné vymezení metodiky práce s daty, čemuž se zakotvená teorie snaží vyhnout jasnějším vymezením jednotlivých kroků analýzy. Zakotvená teorie tak představuje obrazně řečeno trójského kvalitativního koně, který v útrobách nese odkaz na kvantitativní přístup k datům. Současně si však ponechává otevřenost pro širokou škálu interpretace dat, což je silnou stránkou kvalitativního přístupu.

Postup pomocí zakotvené teorie začíná formulací výzkumné otázky, která by explicitně neměla být zatížena nějakou současnou teorií, neboť by to mohlo vést k selektivní analýze a ke zkreslení následné interpretace. Výzkumná otázka především identifikuje zkoumaný jev a je základem pro sběr dat, který probíhá zároveň s tím, jak jsou data postupně analyzována.

Základem analýzy je propracovaný systém kódování, během kterého jsou relevantní části textu (několik slov, vět nebo celý odstavec) pojmenovávány pomocí tzv. kódů. Ty mají většinou podobu stručné fráze nebo slova, které nejlépe vystihuje, co daná část textu reprezentuje za jev. Při volbě označení kódu se někdy také mohou používat návodné otázky (Co je tématem promluvy? O jaké osobě jde? Jaké jsou příčiny? Kde se tak děje? aj.⁹⁴), které mají pomoci najít vhodné označení. Analýza dat pomocí návodných otázek uzavírá první stupeň – tzv. otevřené kódování.

V další fázi jsou mezi kódy hledány různé dimenze a vlastnosti. Například jeden člověk vypovídá, že měl o sebe strach, další zmiňuje obavy o svoji osobu

---

⁹⁴ Pro úplnost je třeba doplnit, že Charmazová představuje svoji vlastní konstruktivistickou verzi zakotvené teorie. Například: Kathy CHARMAZ, *Constructivist and Objectivist Grounded Theory*, in: Norman K. Denzin – Yvonna S. Lincoln (eds.), *Handbook of qualitative research* (2. vyd.), Thousand Oaks 2000, s. 509 - 535. Nicméně v kardinální otázce užití axiálního kódování se staví za jeho využití stejně tak jako Strauss. Šedová ji tak přiřazuje k Straussovské verzi. Viz Klára ŠEĐOVÁ, *Analýza kvalitativních dat*, Brno 2007, nepublikovaný text.

⁹⁵ Autoři uvádějí různé typy návodných otázek, většinou jde však o základní typ: Co? Kdo? Jak? Kde? Kdy? Proč? Za jakým účelem? Pro přehled některých návodných otázek více K. ŠEĐOVÁ, *Analýza kvalitativních dat*.

pouze v souvislosti s majetkem a poslední člověk nezmiňuje strach vůbec. Můžeme zde identifikovat jednak kvantitu (velký až žádný strach) a kvalitu (strach o sebe vs. o majetek)⁹⁶.

Dalším stupněm analýzy je axiální kódování, které je také základním kamenem sporu mezi tzv. Straussovou a Glaserovou variantou zakotvené teorie⁹⁷. Domnívám se, že axiální kódování je problematické i z hlediska historiografického výzkumu.

Jestliže jsme během otevřeného kódování vytvářeli kódy pro kategorie jevů a k nim následně hledali jejich vlastnosti a dimenze, dochází nyní k jejich novému vzájemnému uspořádání. Během axiálního kódování hledáme podmínky, které *zapřičiňují jev*, jsou jeho *kontextem*, dále *intervenující podmínky*, které vytvářejí širší kontext celého jevu⁹⁸, samotné *strategie jednání a interakce* a jako poslední jsou řazeny *následky*. Vše dohromady vytváří tzv. paradigmatický model⁹⁹, který má být předobrazem kauzálního vysvětlení daného jevu v zakotvené teorii. Cílem axiálního kódování je strukturovat koncepty pomocí paradigmatického modelu, který mezi nimi stanovuje kauzální vztahy.

Právě v určování kauzality mezi koncepty tkví jádro sporu mezi Glaserem a Straussem, soustředící se kolem otázky, zda taková práce s daty neubírá na kvalitě výstupu a nespádá k aplikaci některé již známé teorie. Glaser si je této kritiky vědom a paradigmatický model zcela vynechává¹⁰⁰, na druhou stranu

---

⁹⁶ Jedná se pouze o ilustraci. Konkrétní ukázkou, jak jsem při analýze postupoval, uvedu ve 4. kapitole.

⁹⁷ K. ŠEĎOVÁ, *Analýza kvalitativních dat*.

⁹⁸ „Tyto podmínky zahrnují: čas, prostor, kulturu, ekonomický status, stav techniky, zaměstnání, historii a individuální biografii.“ A. STRAUSS – J. CORBINOVÁ, *Základy kvalitativního výzkumu*, s. 75.

⁹⁹ Všechny části paradigmatického modelu označuje předešlá kurzíva. Jedná se tak o příčiny jevu, kontext, intervenující podmínky, samotné jednání a následky.

¹⁰⁰ Srovnej B. GLASER – J. HOLTON, *Remodeling Grounded Theory*.

Strauss použití paradigmatického modelu doporučuje a stejně tak promítá tyto kauzální vztahy do výsledku analýzy¹⁰¹

Domnívám se, že axiální kódování může vzbuzovat kritické postoje současných historiků, zejména s ohledem na stanovenou lineární kauzalitu mezi jednotlivými částmi paradigmatického modelu. Vzhledem k tomu, že paradigmatický model je sporným prvkem zakotvené teorie a jeho přínos pro analýzu není doposud zcela jasný, rozhodl jsem se jej neaplikovat, čímž se mi otevírá možnost uvažovat i v termínech cirkulární kauzality a pravděpodobnosti, což paradigmatický model neumožňuje.

Poslední fází analýzy je selektivní kódování, kdy se vybere jedna centrální kategorie (tj. kód nebo skupina kódů), která je pak uváděna do vztahu k ostatním kategoriím, přičemž v rámci výkladu jsou tyto vzájemné vztahy v konkrétním kontextu interpretovány¹⁰².

Celý postup může znít komplikovaně, ale lze jej usnadnit pomocí speciálně vyvinutého softwaru *Atlas.ti*, který ulehčuje manipulaci s kódy a následné vytváření vzájemných vztahů. Odborná veřejnost se mohla s *Atlasem.ti* seznámit prostřednictvím recenze na stránkách Biografu¹⁰³. Rozhodl jsem se tento program¹⁰⁴ při analýze využít, což mi umožní (1.) efektivněji analyzovat větší množství dat a (2.) lépe kontrolovat jednotlivé fáze kódování, díky možnosti rychlé komparace mezi textem, kódy, kategoriemi a následnou interpretací.

Nyní bych se chtěl zaměřit na pozici zakotvené teorie v rámci historického bádání, protože původně vznikla a byla rozvíjena především na poli sociologie a psychologie. Je tak na místě položit si otázku, v čem tato metoda představuje pro historický výzkum něco skutečně nového? Kde se zakotvená teorie setkává

---

¹⁰¹ A. STRAUSS – J. CORBINOVÁ, *Základy kvalitativního výzkumu*, s. 70n.

¹⁰² *ibid.*, s. 86.

¹⁰³ Zdeněk KONOPÁSEK, *Aby myšlení bylo dobře vidět: Nad novou verzí programu Atlas.ti*. in: *Biograf*, č. 37, 2005.

¹⁰⁴ Konkrétně se jedná o ATLAS.ti: The Knowledge Workbench verze: WIN 5.0.

s přístupy, které jsou etablovány na poli historického bádání? Nepochybně zde lze najít mnoho podobností a paralel, zejména s praxí kulturních dějin – zároveň jsou zde dle mého soudu některé odlišnosti, které vysvětlím na komparaci se *zhuštěným popisem* Cliforda Geertze a následně pak s orální historií.

Podobně jako u zakotvené teorie je cílem zhuštěného popisu interpretovat jednání aktérů v rámci dané události. Odlišnosti je možné nalézt v tom, jak oba přístupy pracují s odlišnou interpretací mezi jednotlivými aktéry, přičemž zakotvená teorie se zdá být vhodnější pro postihnutí případné diskontinuity mezi výpověďmi jednotlivých aktérů. Tuto citlivost jí umožňuje fáze analýzy, kdy se hledají dimenze a vlastnosti jednotlivých kódů, přičemž se může ukázat, že ve výpovědích některých aktérů určité jednání, porozumění nebo interpretace události chybí, zatímco u jiné skupiny se o něm mluví jako o hlavním fenoménu. Rozpor ve výpovědích se následně dále analyzuje a hledá se vhodná interpretace této odlišnosti mezi aktéry. Konečný výsledek pak reflektuje i partikulární chápání a jednání jednotlivých lidí.

Zhuštěný popis přistupuje k problematice různé interpretace sociální reality odlišně. Geertz totiž předpokládá, že kultura, která je jeho primárním zájmem¹⁰⁵, je koherentní a všichni aktéři ji jednotně sdílí. Odlišné chápání situace ze strany aktérů je tím potlačeno ve prospěch *zhuštěného popisu* zdánlivě koherentní interpretace události. Postup zakotvené teorie umožňuje toto nebezpečí eliminovat.

Mezi zakotvenou teorií a orální historií je možné najít mnoho paralel. Tyto metody jsou si nepochybně hodně podobné, přesto bych rád poukázal na některé odlišnosti. (1.) Zakotvená teorie je obecně metoda, která nemusí být použita pouze k analýze sebraných výpovědí, ale i jiných obrazových, zvukových nebo

---

¹⁰⁵ Clifford GEERTZ, *Interpretace kultur. Vybrané eseje*, Praha 2000, s. 14n.

textových záznamů, jež jsou výzkumníkovi k dispozici. Umožňuje tak kvalitativně zpracovat i data, která neměl výzkumník možnost osobně sebrat. V orální historii jsou pramenem především výpovědi lidí, se kterými se výzkumník setkal a jejichž svědectví zaznamenal. Ve své aplikaci je tak limitována na užší okruh dat. (2.) Domnívám se také, že zakotvená teorie má propracovanější metodiku práce s daty, a na rozdíl od orální historie je proces analýzy dat „viditelnější“ a lépe kontrolovatelný.

Zakotvená teorie je tedy specifická metoda, která se částečně odlišuje jak od orální historie, tak od zhuštěného popisu. Nyní bych rád přistoupil ke stanovení a konceptualizaci výzkumné otázky.

Pro následující výzkum jsem si stanovil tuto otázku:

Jaké strategie přežití¹⁰⁶ volili aktéři během masového zabíjení po 6. 4. 1994 ve Rwandě?

Pojem strategie znamená jednání, které aktér aktivně ovlivňuje, aby dosáhl určitého zamýšleného cíle. Jednání zahrnuje především interakci, a to jak intrapsychickou tak intersubjektivní. Pojem strategie je vhodný pro analýzu daného jevu právě proto, že není vázán jen na jednu „velkou“ teorii nebo spojen s nějakým výrazným hodnotovým stanoviskem¹⁰⁷.

Jestliže přeživší jednali podle určité strategie, znamená to, že jejich jednání mělo svoji vnitřní logiku, která se odvíjela od toho, jak interagovali se svým

---

¹⁰⁶ Pro zachování úplnosti reflexe je nutné poukázat na obraz spojený se slovem přežití. Může totiž implikovat pasivní vzdorování podmínkám, kterým je člověk vydán na pospas. Potlačuje se tím představa aktivního jednání – odporu, což je jeden z implicitních stereotypů při studiu podobných událostí. Viz Deborah A. ABOWITZ, *Bringing the sociological into the discussion: Teaching the sociology of genocide and the holocaust*, in: *Teaching Sociology*, XXX, č. 1, 2002, s. 29n., [staženo z databáze ProQuest Education Journals].

¹⁰⁷ Pokud bychom chtěli najít nějakou spojitost, je možné ji hledat v pracích Bourdieuho, který ji však užívá ve významu reprodukčních strategií, jež zajišťují intergenerační předávání různých druhů kapitálu. Nejvýrazněji pak pravděpodobně v Pierre BOURDIEU, *Reprodukční strategie a způsob dominance*. in: *Sociální studia*. č. 8, 2002.

okolím. Vnitřní logika, kterou zpětně rekonstruuje, se však nemusí zcela shodovat se smyslem, který se svému sdělení snaží dát přeživší ve svých výpovědích. Je zde potřebné odlišit dvě roviny. V jedné aktér retrospektivně dává smysl svému sdělení a jednání. V druhé rovině je pak přístup výzkumníka, který se snaží rekonstruovat logiku tohoto jednání jeho zasazením do kontextu, v němž se odehrávalo. Pod pojmem vnitřní logiky je tedy nutné si představit analytickou pomůcku, která nám pomáhá vysvětlit jednání historických aktérů a na základě toho vytvořit hypotézy o možném průběhu jednání v odlišném čase a prostoru.

Je-li zde rekonstruována vnitřní logika, která stála v pozadí strategií jednání, nic se tím nevypovídá o pravdivosti smyslu výpovědi daného člověka. Cílem je vypořádat se tímto přístupem s problematikou analýzy nevědomí, která stále představuje velkou epistemologickou výzvu pro každý takovýto typ výzkumu. Svůj přístup bych vyložil na případu, který celý problém do dějin vědy uvedl.

Freud, když analyzoval Doru, jednu ze svých klientek, odhalil, že za jejím jednáním leží ještě jiný, nevědomý význam, který mu nabídl interpretační klíč. Postupně tak mohl rekonstruovat jednání Dory a ukázat jaký „skutečný“ smysl měla její výpověď a jednání. Dora klamala sama sebe a Freud ji přitom přistihl. Odhalil vnitřní nevědomou logiku jejího života, kterou ona sama nemohla objevit. Tímto krokem také označil za její výpověď za méně „pravdivou“. Logiku jednání, kterou mu ona během sezení sdělovala, bylo nutné reinterpretovat, abychom našli skutečný smysl v jejím jednání¹⁰⁸. Freud nám tím předal jednu radu: Nevěřte (nejen) Doře.

Přístup, zvolený v této práci, je poněkud odlišný. Jestliže mluvím o vnitřní logice strategií, nevyjadřuji se tím o vnitřní pravdivosti podaných výpovědí.

---

¹⁰⁸ Více například Richard KEARNEY, *Remembering the past: The question of narrative memory*, in: *Philosophy Social Criticism*, XXIV., č. 49, 1998.

Pravděpodobnost takto pojaté vnitřní logiky je založena na intersubjektivní¹⁰⁹ koherenci, na neustálém porovnávání výpovědí mezi sebou a na komparaci se sociálním kontextem, ve kterém se jednání odehrávalo¹¹⁰. Vnitřní logika tak nepředstavuje „nevědomý univerzální pud“, jak o něm mluví Freud, ale je analytickým pojmem pro retrospektivní rekonstrukci logiky jednání.

Jistá omezení pojmů *vnitřní logiky* a *strategie* spočívá v tom, že nemůže vysvětlit veškeré jednání. Pokud bychom přijali Weberovo vymezení jednání a chování¹¹¹, pak je možné říci, že vnitřní logika nebude schopna postihnout nesociální chování jedince – tedy takové chování, kterému jedinec v daném kontextu nepřizoval žádný subjektivní význam. V kontextu masového zabíjení jsou to především projevy akutní stresové reakce a panického chování. V rámci tohoto přístupu nejsem schopen postihnout význam například rychlého panického útěku během zabíjení nebo stavy změněné kvality či kvantity vědomí. Znamená to, že pojem strategie a vnitřní logiky není schopen pojmut veškeré události, které bychom mohli během masového zabíjení sledovat.

* * * * *

Obrátme nyní pozornost k použitým pramenům, které jsou klíčové pro rekonstrukci zmíněné intersubjektivní koherence.

---

¹⁰⁹ Přičemž člověk představuje jeden subjekt a nikoliv dva nebo více. Člověk tak není Ego, Id a Superego, nebo vědomý a nevědomý, ale pouze jeden subjekt.

¹¹⁰ O podobném vymezení v sociologii a antropologii mluví také Tomáš Katrňák a Czaba Szaló. Rozlišení ukazují na způsobu užívání pojmu: pravidlo. V prvním případě mluvíme o objektivních pravidelnostech, jež ve skutečnosti ovlivňují jednání aktérů. V druhém případě jsou pravidla „*produkované a osvojované normy*“. Poslední vymezení je velmi podobné mému přístupu. Pravidla jsou zde „*teoretické konstrukce formulované tak, aby vysvětlily opakující se jednání*“. Viz Czaba SZALÓ – Tomáš KATRŇÁK, *Obrat k praxi a hledisku aktérů: Bourdieovy reprodukční strategie a formy nadvlády*, in: Sociální studia, č. 8, 2002, s. 96. Moje argumentace se odehrává v jiném kontextu, který je na nižší úrovni abstrakce, a pro mě klíčovým pojmem je vnitřní logika a nikoliv pravidla. Proto také vidím jako potřebné vypořádat se s odlišením od vědomí a nevědomí aktérů.

¹¹¹ Viz Miloš HAVELKA, *Max Weber a počátky sociologie náboženství*, in: Max Weber, *Sociologie náboženství*, Praha 1998, s. 83.

Masové zabíjení ve Rwandě nepochybně patří mezi nejlépe zdokumentovaná témata na africkém kontinentě a informace (data) je možné čerpat z několika zdrojů¹¹², z nichž každý je již od své povahy subjektivní a je určitým způsobem zkreslen. Při stanovené výzkumné otázce je u některých zdrojů možné předpokládat větší zkreslení, které by bylo na škodě následné analýze. Jako hlavní a nejužitečnější zdroj dat mohou posloužit rozhovory sebrané neziskovými organizacemi ve Rwandě. Jako další pramen se nabízejí výsledky provedené pro ICTR. Poslední možností je zajistit si sběr potřebných dat přímo od svědků ve Rwandě. Přitom je však na místě vysoká míra obezřetnosti, jak nyní vysvětlím.

Jako první se nabízejí výsledky svědků, které byly provedeny před Mezinárodním trestním tribunálem pro Rwandu v Arushi. Problematické je, že zápisy z uzavřených případů nejsou dostupné¹¹³. Ukončené případy mají jako veřejně přístupnou část pouze rozsudky a jejich zdůvodnění. V případě odvolání také nálezy odvolacího senátu. Velká část vyšetřovacího spisu, která vedla k rozhodnutí o trestu (výsledky svědků a obětí, analýzy vypracované pro daný případ, etc.), se vynesemím právoplatného rozsudku stává nepřístupnou. Dalším problémem je samotný výběr svědků. Arusha je geograficky velmi vzdálená od Rwandy a soudci¹¹⁴ ICTR nečiní mnoho, aby tuto vzdálenost nějak překonali. Důvodem může být snaha o neutralitu nebo také napjaté vztahy mezi rwandskou vládou a ICTR. Každopádně do roku 2005 byli soudci pouze jednou na technické

---

¹¹² René LEMARCHAND, *The Rwanda Genocide*, in: Samuel Totten – William S. Parsons – Israel W. Charny (eds.), *Century of genocide : eyewitness accounts and critical views*, New York 1997, s. 417.

¹¹³ Tuto informaci mi poskytla knihovnice v sídle ICTR v Arushi. Následně jsem si ji ověřil přes webovou aplikaci (<http://trim.unict.org/>), která umožňuje prohlížet téměř veškeré neklasifikované dokumenty spojené s projednávaným případem.

¹¹⁴ Jsou voleni Valným shromážděním OSN na 4 roky a je možné jejich znovuzvolení. Více o celé proceduře viz United Nations Security Council, *Resolution 955 (1994)*, S/RES/955 (1994), 8. 11. 1994, čl. 12, [staženo: 14. 5. 2008] <<http://www.un.org/Docs/scres/1994/scres94.htm>>.

návštěvě ve Rwandě¹¹⁵. ICTR má své zastoupení v Kigali od roku 2000, ale i tak je povědomí o něm, zejména mezi lidmi z venkova, velmi malé¹¹⁶. Žalobci a soudci měli na druhou stranu málo informací o Rwandě. Museli se tak spoléhat na informace od rwandské vlády nebo provládních organizací¹¹⁷. I zde ale došlo ke komplikacím. Vzhledem k personálním problémům ICTR byly výslechy svědků¹¹⁸ vedeny neodborným způsobem a místo vytvoření prostoru pro usmíření a uznání odcházeli někteří svědci a oběti s pocitem ponížení. V reakci na to přerušily dvě největší organizace sdružující přeživší masového zabíjení spolupráci s ICTR¹¹⁹. Rwandská vláda pak občas v reakci na osvobozující rozsudky přeruší spolupráci s ICTR. Její bojkot má většinou podobu komplikování cest občanů Rwandy k sezením v Arushe, protahování vyšetřování, apod.

Další možností je sebrat takové rozhovory přímo u přeživších ve Rwandě. Dle informací Philipa Verwimpa¹²⁰ je potřebné si nejdříve zajistit povolení příslušného ministerstva, i když v případě mé výzkumné otázky by nebyl problém potřebné povolení získat. Samotná otázka genocidy je mezi lidmi velmi citlivé téma a pro cizince je velmi obtížné o něm zavést rozhovor, což jsem si mohl přímo ve Rwandě ověřit. Celé téma je považováno za součást politiky, kterou si lidé na venkově většinou chtějí udržet od sebe.

Pokud jsem zvolil jako pramennou základnu výpovědi svědků sebrané neziskovými organizacemi, jedná se vlastně o sekundární analýzu dat, při které nemá výzkumník plnou kontrolu nad procesem sběru dat, tzn. ani nad procesem

---

¹¹⁵ Návštěva proběhla v roce 2001 a svým charakterem šlo o „technickou“ návštěvu. Soudci nenavštívili ani žádné místo, kde probíhalo masové zabíjení. Mohaglu však neříká, co si máme konkrétně představit pod pojmem: technická návštěva. Viz Kingsley Chiedu MOHAGLU, *Rwanda's Genocide. The Politics of Global Justice*, New York 2005, s. 38.

¹¹⁶ Dle průzkumu z roku 2002 mělo 87,2% respondentů malé nebo žádné informace o ICTR. Viz A. DES FORGES – T. LONGMAN, *Legal responses to genocide in Rwanda*, s. 56.

¹¹⁷ *ibid.*, s. 53.

¹¹⁸ Informace o svědcích jsou tajné, což dále ztěžuje získání základních biografických údajů.

¹¹⁹ A. DES FORGES – T. LONGMAN, *Legal responses to genocide in Rwanda*, s. 53.

¹²⁰ Philip VERWIMP, emailové sdělení, 23. 11. 2006. Snažil jsem se tuto informaci ověřit na rwandském velvyslanectví v Berlíně, kde se mi však nedostalo jednoznačné odpovědi.

překladu. Nemohl jsem také v případě potřeby jít a znovu sebrat data, abych naplnil zásadu teoretické nasycenosti. Snažil jsem se umenšit tuto nevýhodu širokým výběrem pramenů, které mi jsou k dispozici. Proto jsem také do analýzy zahrnul větší množství lidí než je obvyklé pro zakotvenou teorii, kde se obvykle pracuje s velmi malým vzorkem okolo 8 – 10 lidí. Je možné narazit na práce autorských kolektivů, které analyzují 40 až 50 rozhovorů¹²¹, ale ty tvoří spíše výjimku¹²².

Dále jsem svoji analýzu podrobil triangulaci, při které jsem čerpal z již vydaných studií, odborných statí a monografií, vydaných autobiografií a využíval jsem také možnost požádat o korekci interpretace mého informátora, který emigroval ze Rwandy po roce 1995. Komparací výstupu zakotvené teorie s dalšími výzkumy jsem se snažil vyvarovat případného zkreslení, které by hrozilo při použití pouze jednoho zdroje dat.

---

¹²¹ Klára ŠEĎOVÁ, osobní sdělení, 20. 6. 2008.

¹²² Ve své práci jsem analyzoval 20 respondentů a domnívám, se že to představuje hraniční počet z hlediska přehlednosti. Viz Petr SPEJCHAL, *Specifika motivace pracovníků v neziskovém sektoru: kvalitativní analýza nevládní organizace*, bakalářská práce, FSS MUNI Brno 2007. Při menším počtu respondentů jsou většinou do práce zahrnuty také jednotlivé stupně analýzy v podobě seznamů kódů a diagramů jejich vazeb. S počtem respondentů narůstá většinou také počet kódů a jejich vzájemných vazeb, což komplikuje pro čtenáře jejich přehlednost.

3 Historický kontext událostí

V této části bych rád stručně vyložil historický kontext předcházející událostem roku 1994 a osvětlil klíčové události, které měly vliv na eskalaci násilí a následně vedly k propuknutí masového zabíjení. Jejich znalost se ukazuje být velmi důležitá pro pochopení jednání většiny aktérů, které se zakládalo mimo jiné na minulé zkušenosti nebo na tradici předávaném povědomí o historii země.

Oblast velkých jezer ležela dlouho mimo zájem arabských obchodníků a evropských kolonizátorů. První výpravy evropských geografů pronikly do oblasti ve 2. polovině 19. století, ale země tisíce hor, jak se Rwandě začalo říkat, byla příliš odlehlá a bez větších zásob surovin, které by přilákaly pozornost evropských mocností. Na konci 19. století ustavilo Německo ve Rwandě první koloniální správu – její přítomnost v zemi však byla spíše symbolická a omezila se na několik vojenských posádek.

Jinak tomu bylo v případě Belgie, která během první světové války kolonii dobyla a převzala její správu. Administrativní reformy, podpora křesťanství a zavádění evropských institucí hluboce zasáhly do tradičních vztahů ve společnosti. Provedené změny byly natolik rozsáhlé, že jejich vliv lze najít i v událostech roku 1994.

Relativně bouřlivý přechod k nezávislosti následovalo zdánlivě klidné období pod vládou autoritářského režimu prezidenta Kayibandy, po státním převratu v roce 1973 vystřídáného Habyarimanou. Postupně se rozvíjející hospodářská krize, jejíž počátky sahají k 80. letům, se plně projevila až s globální geopolitickou změnou na začátku 90. let. Následná snaha o demokratizaci byla

poznámena občanskou válkou, událostmi v sousedních zemích a palčivou hospodářskou krizí.

Nyní se podrobněji zaměřím na stav společnosti ve Rwandě v době, kdy do ní začaly pronikat evropské mocnosti, a ukážu, jaký dopad měla jejich přítomnost na podobu tradičních klientských vztahů. V dalším výkladu analyzuji klíčové události (vyhlášení nezávislosti, hospodářská krize, demokratizace a občanská válka) ve vztahu k událostem v roce 1994, přičemž také stručně vyložím pozici, jakou ve Rwandě měla katolická církev, která byla v určitých fázích historie úzce provázána se státní správou.

3.1 Expanze a klientské vztahy

Před příchodem kolonizátorů v 19. století bylo území Rwandy rozdrobeno mezi mnohé rody¹²³. V 17. století začala expanze klanu ze střední části Rwandy na území dosud nezávislých komunit¹²⁴. Do poloviny 19. století je možné předpokládat, že příslušnost k určitému klanu byla důležitější pro identitu člověka než kategorie Hutu, Tutsi nebo Twa¹²⁵. Proces dominance byl velmi pozvolný a zasáhl do období německé a belgické nadvlády, které jej podporovaly¹²⁶. Pozvolné expanzi nejdéle odolávala území na severu a západě země.

Stále je otázkou diskuze, jakou podobu měl tento předkoloniální stát. S ohledem na násilnosti během 20. století se hledá zejména jasná odpověď na

---

¹²³ Základními jednotkami společnosti byli rody (*ubwoko*) a klany (*umuryango*). Klan nepředstavoval jednotnou skupinu a spíše poskytoval svým členům sociální identitu. Příslušníci rodu sdíleli stejné jméno. Viz Villia JEFREMOVAS, *Brickyards to Graveyards. From Production to Genocide in Rwanda*, New York 2002, s. 65.

¹²⁴ Velká expanze je spojována zejména s králem (*mwami*) Kigeri Rwabugiri, který umřel roku 1895. Viz R. LEMARCHAND, *Rwanda and Burundi*, s. 19.

¹²⁵ AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, London 1995, s. 3.

¹²⁶ G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 19

otázku po původu kategorií Tutsi, Hutu a Twa. Dle Cathrine Newburyové existovalo mnoho kritérií (rodinný původ, bohatství, kultura, místo původu, fyzické atributy a sociální vazby), které určovaly etnicitu člověka¹²⁷. Vzhledem k velké variabilitě těchto kategorií nelze na tuto otázku jednoznačně a objektivně odpovědět. Především pak pro starší období přinášejí nové technologie výzkumu další argumenty do této diskuze¹²⁸.

Přesto je možné říci, že základem sociální struktury státu byly klientské vztahy. V místech, kde bylo dostatek půdy pro nové osidlování, mohlo mnoho lidí žít, aniž by byli něčí klienti¹²⁹. Existovalo několik typů vztahů patron – klient, jejichž podoba byla variabilní dle místa a času¹³⁰. Základem těchto vazeb bylo předávání dobytka nebo půdy. Pro střední část Rwandy byla typická instituce *ubuhake*, kdy patron dal klientovi krávu a klient¹³¹ pro něj vykonával různé služby. Praktikoval se však také opačný směr donace, kdy klient dával krávu patronovi. Kráva byla považována za velký majetek, který ukazoval na status rodiny¹³². Darovat krávu znamenalo umožnit rodině sociální vzestup. Vzhledem k tomu, že instituce *ubuhake* byla dominantní pro centrální oblasti, kde být Hutu většinou znamenalo být klientem, přeneslo se spolu s expanzí toto vnímání i do dalších oblastí Rwandy.

Zejména s nástupem Kigeriho Rwabugiriho (1865 - 1895) došlo ke konsolidaci moci krále a tedy i k většímu využívání stávajících přímých klientských vazeb mezi králem a jeho klienty. K tomu využíval také instituci

---

¹²⁷ Catharine NEWBURY, *The Cohesion of Oppression. Clientship and Ethnicity in Rwanda 1860 – 1960*, New York 1988, s. 51.

¹²⁸ V současnosti pak například David SCHOENBRUN, *A Green Place, A Good Place: Agrarian Change and Social Identity in the Great Lakes Region to the 15th Century*, Portsmouth 1998.

¹²⁹ AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, London 1995, s. 4.

¹³⁰ C. NEWBURY, *The Cohesion of Oppression*, s. 73.

¹³¹ Pokud měl klient vyšší postavení a mohl si to dovolit, tak ještě předtím dal krávu on budoucímu patronovi. Viz C. NEWBURY, *The Cohesion of Oppression*, s. 134.

¹³² Stejně jako ve většině společností byla základní jednotkou širší rodina a její status se odvíjel od postavení nejstaršího člena, většinou otce. K procesu, kdy tato základní jednotka byla narušována intervencí státního aparátu, se vrátím později.

igikingi, kdy jednotlivci daroval půdu, přičemž klient na ní měl jeho jménem vykonávat správu a odvádět dávky králi. On také mohl ve jménu krále ukládat svým klientům „dobrovolné“ práce (*uburetwa*).

Postupně se tak vyvinul systém, kdy jedno území spravovali tři náčelníci (patroni). Jeden měl na starost přímé vazby ke králi skrze darování dobytka. Další spravoval a rozděloval půdu¹³³, která patřila králi. Poslední plnil roli vojenského velitele a měl za úkol zajistit formování obrany¹³⁴. Nároky plynoucí z jednotlivých podřízených vztahů díky tomu nepřekračovaly únosnou mez a stále se dalo mluvit o vzájemné výhodnosti. Lidé totiž mohli rozvíjet strategie, kdy při zlovůli jednoho z náčelníků mohli hledat zastání u zbylých dvou. Proces dominance tak neznamenal proces podrobování dosud nezávislých rodů. Expanzi je vhodnější vnímat jako vytlačování konkurenčních institucí sociální kontroly a mobility.

V době příchodu kolonizátorů je možné najít konflikty, ale spíše v podobě centrum versus periferie než Tutsiové proti Hutuům¹³⁵. V centrální části Rwandy však mohli bílí kolonizátoři při zjednodušeném pohledu najít sociální strukturu, které odpovídala pozdější „rasové“ interpretaci. Tutsiové byli místní elita a Hutuové byli většinou v pozici klientů. Být Tutsiem však neznamenal odlišovat se fyzicky, ale disponovat odlišným symbolickým, ekonomickým i sociálním kapitálem. Fyzické rozdíly nebyly určující. Sociální postavení ve skutečnosti také nebylo rigidní a král toho sám využíval¹³⁶. Častou změnou dosazených patronů

---

¹³³ Vzhledem k členitosti území byla jednotkou *umosozi* (hora, kopec).

¹³⁴ Filip REYNTJENS, *Chiefs and Burgomasters in Rwanda: The Unfinished Quest for a Bureaucracy*, in *Journal of Legal Pluralism & Unofficial Law*, č. 25 -26, 1987, s. 72.

¹³⁵ G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 21.

¹³⁶ V. JEFREMOVAS, *Brickyards to Graveyards*, s. 64.

chtěl zamezit vzniku možného konkurenta. Sociální mobilita a vzájemné sňatky byly běžné¹³⁷.

3.2 Koloniální historie

Německo začalo tuto historii v roce 1897¹³⁸, kdy prohlásilo Rwandu za svoji kolonii. Ve skutečnosti se snažilo o svoji přítomnost v oblasti již několik let před tím. Do oblasti velkých jezer vyrazil v roce 1892 Oskar Baumann hledat prameny Nilu. O dva roky později byl hrabě von Götzen přijat u krále Kigeriho Rwabugiriho¹³⁹. Přítomnost Německa ve Rwandě byla velmi malá a koncentrovala se většinou na vojenské posádky¹⁴⁰. Vzhledem k malému počtu lidí, kteří měli spravovat obrovské území¹⁴¹, bylo zavedení nepřímé správy vlastně jedinou možnou volbou. Tento způsob vlády v principu podpořil vládu náčelníků dosazených králem a rozšiřování nadvlády centrálního klanu¹⁴². Procesy, které zde existovaly již před příchodem Evropanů, mohly pokračovat dál a byly podpořeny německou vojenskou posádkou. Byla tak dobytá poslední autonomní území na severu země.

---

¹³⁷ Jared Diamond uvádí, že asi čtvrtina populace měla hutuské i tutsijské předky. Viz Jared DIAMOND, *Collapse. How Societies Choose to Fail or Succeed*, New York 2005, s. 318.

¹³⁸ Vycházím tak z data, kdy král Yuhi Musinga v zastoupení své matky regentky uvítal kapitána Ramsaye a přijal německou vlajku. Viz Jean-Pierre CHRÉTIEN, *The Great Lakes of Africa: Two Thousand Years of History*, New York 2003, s. 218. Někdy se však uvádí jako začátek německé kolonizace rok 1898. Viz C. NEWBURY, *The Cohesion of Oppression*, s. 53 nebo V. JEFREMOVAS, *Brickyards to Graveyards*, s. 66.

¹³⁹ Oskar Baumann byl národností Rakušan, ale do oblasti vyrazil z pověření Německého protiotrokářského spolku. Viz J. CHRÉTIEN, *The Great Lakes of Africa*, s. 204. Chrétien zároveň poskytuje velmi dobrou analýzu prvních pokusů o kolonizaci tohoto území.

¹⁴⁰ Civilní správa byla ve Rwandě zavedena až v roce 1907, kdy byl založen *Reichskolonialamt*. Viz Catharine NEWBURY, *Colonialism, Ethnicity, and Rural Political Protest: Rwanda and Zanzibar in Comparative Perspective*, in: *Comparative Politics*, XV., č. 3, 1983, s. 257, [staženo z databáze JSTOR].

¹⁴¹ Lemarchand uvádí, že území o velikosti Nigérie mělo spravovat 70 lidí. Navíc situace ve Rwandě byla klidná v porovnání se sousedním Burundi (Urundi), kde právě probíhal boj mezi králem a odbojnými náčelníky. Viz René LEMARCHAND, *Rwanda and Burundi*, London 1970, s. 49.

¹⁴² G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 24.

Větší dopad měly vědecké teorie o původu Tutsiů. Propracovaný tradiční systém vlády byl viděn jako pozůstatek dávné etiopské minulosti spojené s mytickým křesťanským královstvím. „V té době se zdálo úplně nemyslitelné, aby naprosto primitivní černoši mohli dosáhnout takového stupně politické a náboženské sofistikovanosti.¹⁴³“ Tutsiové se stali bájnými pastýři, potomky křesťanů¹⁴⁴, kteří přišli do Rwandy a podrobili si místní Hutuy. Ačkoliv tzv. Hamitská hypotéza existovala již před příchodem koloniální správy, teprve se vznikem kolonií se mohly tyto představy přesunout ze stránek odborných, především britských, časopisů do reality¹⁴⁵. Jak už bývá zvykem u sebenaplňujícího prorocství, vše dokonale souhlasilo. Tutsiové byli ti vyšší, kteří měli světlejší kůži. Nebylo pochyb, že byli předurčení vládnout. Proto mohl ve 20. letech 20. století Pierre Ryckmans, první z belgických administrátorů-rezidentů¹⁴⁶, napsat: „Není překvapující, že ti dobří Bahutu¹⁴⁷, méně inteligentní, jednodušší, spontánnější, důvěřivější, nechají sebe zotročit, aniž by si někdy troufali se vzbouřit.¹⁴⁸“

Belgie převzala německou kolonii¹⁴⁹ silou v roce 1916 a od roku 1919 ji spravovala na základě mandátu Spojených národů. Za belgické správy došlo k daleko hlubším zásahům do stávající sociální struktury. Tradiční komplexní

---

¹⁴³ G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 10 (překlad autora).

¹⁴⁴ Carol OFF, *The Lion, the Fox & the Eagle: a story of generals and justice in Yugoslavia and Rwanda*. Toronto 2000, s. 13.

¹⁴⁵ První cestovatel, který podobnou myšlenku vyslovil, byl John Hanning Speke. Viz John Hanning SPEKE, *Journal of the Discovery of the Source of the Nile*, London 1863, s. 246n.

¹⁴⁶ Vyšší hierarchie belgické správy byla následující: rezident byl nejvyšším oficiálním představitelem Belgického království ve Rwandě. Nad ním byl guvernér Ruanda-Urundi, který sídlil v Usumbuře (dnes Bujumbura) a nakonec generální guvernér v Leopoldville (dnes Kinshasa). Viz F. REYNTJENS, *Chiefs and Burgomasters in Rwanda*, s. 77 poz. 7.

¹⁴⁷ Jazyk kinyarwanda, kterým se mluví na území Rwandy, používá předpony pro vyjádření určitého tvaru slova. Správně bychom měli psát (A)bahutu nebo (A)batutsi, když míníme množné číslo, a Mututsi a Muhutu v jednotném čísle.

¹⁴⁸ Pierre. RYCKMANS, *Dominer pour servir*, Brussels 1931 in: G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 11 (překlad autora).

¹⁴⁹ Existovalo ještě malé území Rwandy, kde správu vykonávala Británie na základě hraniční smlouvy s Německem z roku 1910. Viz F. REYNTJENS, *Chiefs and Burgomasters in Rwanda*, s. 76 poz. 4. Dohoda byla uzavřena na konferenci v Bruselu, které se účastnil také král Leopold I. za svoji konžskou državu. Viz J. CHRÉTIEN, *The Great Lakes of Africa*, s. 214.

system vztahů, které také díky své spletitosti zajišťoval vyrovnávání zájmů různých skupin, byl pro představitele správy nepochopitelný a „zbytečně“ složitý. Na základě „moderních vědeckých teorií“ tak Belgičané došli k přesvědčení, že změny směrem k racionalizaci a byrokratizaci společnosti jenom prospějí. Společenská struktura se postupně stala rigidní a tradiční systém vztahů zaručující jistou míru sociální solidarity přestal plnit svoji funkci, přičemž nově zaváděné instituce tuto funkci nepřevzaly¹⁵⁰.

Tradiční systém, kdy existovaly tři typy náčelníků¹⁵¹, byl považován za neefektivní a Belgičané nedokázali pochopit jeho funkci, přičemž právě lokální „triumviráty“ dokázaly zabránit, aby jeden z náčelníků nepřiměřeně využíval své klienty, kteří v takovém případě mohli hledat zastání u zbylých dvou. Koloniální správa tak rozhodla o redukci na jednoho náčelníka a přitom došlo k nahrazení většiny stávajících hutuských náčelníků za Tutsije¹⁵².

Paralelně s tím také docházelo ke změně v klientských vazbách, které zajišťovaly přístup k půdě. Noví náčelníci mohli relativně autonomně určovat, komu propůjčí část královské půdy, která se při nedostatku pastvin ukazovala být klíčovou pro získání většího množství dobytka, jenž byl symbolem sociálního postavení¹⁵³.

Jestliže se správa snažila dosazovat na nové náčelnické posty především Tutsije, bylo pro ni klíčové umět je odlišit od Hutuů. Fyziologické rozdíly nebyly ve skutečnosti tak jasně určující, jak se původně myslelo¹⁵⁴. Při zavádění identifikačních průkazů v letech 1933-1934 musel být použit jiný postup. Příslušnost byla jednoznačně určena podle počtu krav, ti, kdo měli 10 kusů a více

---

¹⁵⁰ G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 36 (překlad autora).

¹⁵¹ První, který se staral o přidělování půdy a zemědělskou produkci potažmo odvádění dávek. Druhý měl na starosti lidi a rekrutování vojáků. Poslední dohlížel nad pastvinami a dobyt看em.

¹⁵² G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 26.

¹⁵³ F. REYNTJENS, *Chiefs and Burgomasters in Rwanda*, s. 78.

¹⁵⁴ J. DIAMOND, *Collapse: how societies choose to fail or succeed*, s. 318.

byli označeni jako Tutsiové, méně pak Hutuové. Pygmejové (Twa) byli rozlišováni dle profese¹⁵⁵. V tradičním systému bylo pojmenování Hutu, Tutsi nebo Twa odrazem statusu ve složité sociální struktuře a nemohl být tak jednoduše a objektivně určen. To se začalo pomalu měnit s identifikačními kartami. Změna byla nyní více obtížná. Byla zničena komplementární povaha klientského systému. Pojmy Hutu a Tutsi stály proti sobě. Vytvořila se cesta k pocitu pan-Hutu identity utlačovaných rolníků¹⁵⁶.

Změna se ale dotkla také vztahu ke králi. Náčelníci měli „kolonizovat“ svoje klienty pod vedením koloniální správy, která si vyhrazovala právo na jejich dosazování¹⁵⁷. Pozice krále tak ztrácela svoje opodstatnění, protože už nedokázal chránit svoje náčelníky-klienty před požadavky koloniální správy. Nová generace Tutsiů tak začala spojovat svůj status s účastí v novém správním systému, protože tradiční systém vztahů přestával fungovat a začínal ztrácet svoje opodstatnění.

S Belgičany přišlo také nové pojetí člověka. Aplikace belgického koloniálního práva napomáhala procesu proměny společnosti. Půda, udělená a obdělávaná převážně hutuskými domácnostmi prostřednictvím klientského vztahu *ubukonde*, byla nyní podle nového práva považována za prázdnou a stát mohl s takovou půdou po vyplacení kompenzací volně nakládat¹⁵⁸.

Příchod evropského pojetí práva také znamenal důraz na individualizaci. Nově zavedené daně byly odváděny na hlavu¹⁵⁹ a širší rodina tak ztratila možnost rozvrhnout lépe svoji strategii pro uchování kapitálu. Daně tak doléhaly na člověka daleko tíživěji, než při původním systému výběru podle domácností. Stejně pojetí dopadlo také na systém „dobrovolné“ práce *uburetwa*.

---

¹⁵⁵ Helena M. HINTJENS, *Explaining the 1994 Genocide in Rwanda*. in: *The Journal of Modern African Studies*, XXXVII., č. 2, 1999, s. 253.

¹⁵⁶ AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, Lodon 1995, s. 7.

¹⁵⁷ F. REYNTJENS, *Chiefs and Burgomasters in Rwanda*, 82.

¹⁵⁸ Bohužel samotná logika kompenzací není v dostupné literatuře více vysvětlena.

¹⁵⁹ G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 12.

Všechny výše popsané procesy měly něco společného – zaváděly totiž objektivní struktury, které byly schopny zajistit reprodukci různých druhů kapitálu. Původně byla pozice každého jednotlivce (rodiny) závislá na jeho pozici v síti vztahů, přičemž každý takový vztah byl osobní. Klient znal svého patrona. Patrně jej potkával běžně ve svém životě. Se vznikem objektivních struktur (státní správa, církve a vzdělání, rozšíření obchodu a cirkulace zboží¹⁶⁰) s jejich vlastními zákony vývoje, ustupovala osobní moc čím dál více neosobní moci, která znamenala schopnost ovládat nové mechanismy reprodukce kapitálu¹⁶¹.

Jestliže v tradiční společnosti zajišťovala sociální mobilitu především sňatková a klientská politika jednotlivých klanů, což umožňovalo vzestup jak Hutuům tak Tutsiům, s koloniální nadvládou o postavení člověka více rozhodovala vzdálená správa, která se více orientovala podle získaného vzdělání a dodržování křesťanských povinností. Přístup ke vzdělání a tím pádem i ke křtu se ukázal být jako klíčový a rozhodoval o budoucím sociálním statusu.

3.2.1 Církev

Katolická církev byla ve Rwandě přítomna od samého počátku německé kolonizace, ale do přelomu 20. a 30. let 20. století měla ve společnosti pouze malou úlohu¹⁶². Její důležitost začala růst spolu s reorganizací koloniální správy, pro kterou potřebovali Belgičané nové „úředníky“. Církev měla za úkol tyto lidi sehnat a měla pro to dobré předpoklady. Její kněží byli takřka jediní Evropané,

---

¹⁶⁰ Více o souvislosti mezi institucí *uburetwa* („dobrovolná“ práce) a rozšířením obchodu viz G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 12n. Pro úplnost je nutné dodat, že souhláska „r“ a „l“ jsou v kinyarwandštině při přepisu zaměnitelné. Když Prunier v citovaném textu mluví o instituce *ubuletwa*, má tím na mysli rovněž „dobrovolnou“ práci. Není zde žádný rozdíl. Pro vysvětlení viz Johan POTTIER, *Re-Imagining Rwanda. Conflict, Survival and Disinformation in the Late Twentieth Century*, Cambridge 2002, s. 211 poz. 2.

¹⁶¹ P. BOURDIEU, *Reprodukční strategie a způsoby dominance*, s. 77n.

¹⁶² J. CHRÉTIEN, *The Great Lakes of Africa*, s. 214.

kteří ovládali místní jazyk a dokázali se orientovat v místní komunitě. Z počátku se na katolickou církev obracely jenom marginální skupiny obyvatelstva - tedy pouze ti nejchudší, kteří ztratili svoje postavení v rámci tradiční společnosti. Ke změně došlo, když se přiblížily zájmy koloniální správy a katolické církve. Církev měla zásobovat administrativu vzdělanými lidmi, za což byla odměněna větším politickým vlivem a plnými lavicemi při nedělních mších.

Ke konci 20. let 20. století se tutsijská elita začala obracet ke křesťanství¹⁶³. Část náčelníků začala vnímat církev jako součást nového koloniálního řádu a viděli ji jako možnost pro upevnění další kariéry. Také ve spojení s teorií o ztraceném křesťanském národu poskytovalo křesťanství novou legitimizaci jejich nadvlády. Být křesťanem pro ně znamenalo být členem význačného klubu. Docházelo tak k rozdělení náčelníků na dvě skupiny. Jedna přijímala křesťanství a druhá se přimkla ke králi, který měl z jejich pohledu stále sakrální úlohu. Koloniální správa celou věc vyřešila odstraněním krále Yuhi Musiny roku 1931. Za aktivní pomoci církve byl nařčen z magie¹⁶⁴, špatné správy země, nekompetentnosti a konečně také z protikatolického postoje¹⁶⁵. O vhodnosti jeho syna, který jej nahradil, nebylo možné pochybovat, protože církev si již předtím vymohla, že bude dohlížet na jeho výchovu.

Také školství se zcela ocitlo v rukách církve. Postupně byly zavedeny kvóty a vyšší vzdělání mohli získat pouze určení Tutsiové. Hutujší studenti, kterým se podařilo získat nějaké vzdělání, pak těžko hledali uplatnění. Jedinou možností pro ně bylo vstoupit do některého z církevních řádů. Za zdmí konventů

---

¹⁶³ Viz G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 30 n.

¹⁶⁴ O různých podobách náboženství, magie a léčitelství se v souvislosti s dějinami Rwandy mluví méně. Zejména potulní léčitelé představují další oblast, která čeká na své zmapování. Viz Steven FEIERMAN, *Colonizers, Scholars, and the Creation of Invisible Histories*, in: Victoria E. Bonnell – Lynn Hunt (eds.), *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*, Berkeley 1999.

¹⁶⁵ V. JEFREMOVAS, *Brickyards to Graveyards*, s. 69.

nepanovaly tak tvrdé limity a život nabízel jedinou možnost společenského vzestupu. Postupně zde tak vyrůstala nová alternativní elita z řad Hutuů¹⁶⁶.

Úzké propojení církve, vzdělání a následného uplatnění v prestižních pozicích přispělo k politizaci církve. Pomyslné vyvrcholení propojení církve se státem nastalo za tzv. druhé republiky (1973 – 1990), kdy se arcibiskup stal členem úzkého vedení vládnoucí strany MRND¹⁶⁷ a svého místa se vzdal až po intervenci ze strany papeže¹⁶⁸.

Cesta do vedení strany však byla ještě dlouhá cesta a církve musela udělat důležité *salto mortale*. Do konce druhé světové války církve podporovala tutsijskou elitu, ale o dvě desetiletí později se situace změnila – církve otevřela brány svých seminářů a začala aktivně podporovat hutuskou elitu na cestě k moci. Změna tímto směrem proběhla v rozmezí 40. a 50. let 20. století. Po roce 1945 se nově přichozí kněží, kteří pocházeli většinou nižších sociálních vrstev než původní „klerikální aristokraté“, více identifikovali s utlačovanými Hutuy než s Tutsii. Do těchto antipatií se promítla i situace v Belgii samotné, kdy do zahraničních misí bylo vysíláno více Vlámů, kteří pravděpodobně viděli elitu Tutsiů jako produkt Valonské dominance¹⁶⁹.

V tomto rozmezí také dospívala nová generace hutuských intelektuálů. Získali vzdělání za zdmi klášterů a dostávali se na vyšší pozice v církevní správě.

---

¹⁶⁶ Luc DE HEUSCH, *Rwanda: Odpovědnost za genocidu*, in: Pavel Onderka (ed.), Afrika. Dvojznačné jaro 1994, s. l. 2004, s. 11.

¹⁶⁷ Národní revoluční hnutí za rozvoj (Mouvement Révolutionnaire National pour le Développement).

¹⁶⁸ Autoři se rozcházejí v údaji, kdy arcibiskup na svoje postavení v MRND rezignoval. Fowler se domnívá, že to bylo až v roce 1994. Jako pravděpodobnější se však jeví září 1990, kdy arcibiskup odstoupil po přímé intervenci papeže během jeho návštěvy ve Rwandě. Viz Jerry FOWLER, *The Church and Power. Responses to Genocide and Massive Human Rights Abuses in Comparative Perspective*, in: Carol Rittner – John K Roth – Wendy Whitworth (eds.), *Genocide in Rwanda. Complicity of the Churches?*, St. Paul 2004, s. 73 nebo J. CHRÉTIEN, *The Great Lakes of Africa*, s. 308 nebo Mahmood. MAMDANI, *When Victims Become Killers, Colonialism, Nativism and the Genocide in Rwanda*, Princeton 2001, s. 153.

¹⁶⁹ Viz H. M. HINTJENS, *Explaining the 1994 Genocide in Rwanda*, s. 254.

Církev pomalu přecházela do rukou této nové vzdělané elity¹⁷⁰, která začala usilovat o změny v koloniální vládě a případně o úplnou nezávislost.

3.3 Cesta k nezávislosti

Druhá světová válka nastartovala nové procesy a ty dosavadní jen uspíšila. Válečné úsilí přispělo k velkému rozšíření peněžní ekonomiky¹⁷¹. Peníze a již zmíněný nový systém zdanění měl jako předpoklad jiné pojetí člověka a kolektivity. Subjektem pro státní správu už nebyla domácnost nebo rodina, ale jednotlivé individuum. Nové struktury jej nutily být nezávislým na tradičních vazbách. Ačkoliv původní systém vztahů měl stále svoji váhu, vedle něj již existoval paralelní a plně autonomní systém. Peněžní ekonomika učinila staré klientské vztahy zastaralými¹⁷², protože neposkytovaly lidem účinné strategie pro reprodukci jejich ekonomického a sociálního kapitálu.

Měnil se i postoj vládnoucích náčelníků. Začali si uvědomovat, že jejich moc se může velmi rychle rozplynout, pokud bude stát na stejných základech jako doposud. Hamitská hypotéza, která z nich udělala legitimované vládce, se nyní obrátila proti nim. Lehko se mohli v očích Hutuů stát stejně jako Belgičané nenáviděnými vetřelci. Tutsi se ve svém politickém programu museli vymezit vůči dosavadnímu způsobu legitimacy své vlády. Nyní se snažili etablovat jako politická síla, která usiluje získání nezávislosti a zachování tradiční společnosti v čele s králem. Nově vzniklá royalistická strana UNAR¹⁷³ hledala

---

¹⁷⁰ V roce 1951 bylo ve Rwandské církvi stejně bílých jako afrických kněží. Viz G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 43.

¹⁷¹ Celý přechod byl zakončen nahrazení práce v rámci *uburetwa* peněžními odvody v roce 1949. Viz V. JEFREMOVAS, *Brickyards to Graveyards*, s. 71.

¹⁷² G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 42.

¹⁷³ Rwandská národní unie (Union nationale rwandaise).

v předkoloniální minulosti harmonické soužití všech skupin dohromady¹⁷⁴. Jednotlivé kategorie Hutu a Tutsi byly označeny jako cizí pojmy. Avšak politický program, který chtěl zakázat *ubuhake*, mohl stěžít někomu z Hutuů oslovit. Jejich největší břemeno už nepřinášela tato instituce, ale státní správa. Nicméně tato část odráží nové symbolické vnímání *ubuhake*¹⁷⁵, které ztratilo svoji prestiž a bylo viděno oběma skupinami jako symbol nadvlády Tutsi.

Nespokojenost sílila i mezi různými skupinami Hutuů. Díky církvi byly nejvíce slyšet hlasy intelektuálů, kteří se sdružovali okolo církví založených noviny *Kimanyateka*. Jejich editorem a zároveň vůdcem nové strany PARMEHUTU¹⁷⁶ se stal Grégoire Kayibanda, který v březnu 1959 spolu s dalšími intelektuály vydal *Poznámky k sociálnímu aspektu původně rasového problému ve Rwandě*, známé také jako tzv. *Bahutu manifest*¹⁷⁷. Prohlášení vypovídá o tom, jak hluboké byly rozpory mezi novými elitami, a po jeho přečtení se zdálo být poklidné řešení problému jako to nejméně pravděpodobné.

„Problém je v podstatě v politickém monopolu jedné rasy [sic!], Mututsi. Za současných okolností, je tento politický monopol přetvářen v ekonomický a sociální monopol. [...] A vezmeme-li v úvahu de facto selekci ve školství, politický, ekonomický

---

¹⁷⁴ Její politický program mluvil jasně: „Cílem naší strany je obnovit tyto (nástupnické) zvyky, setrást jho belgického kolonialismu a dobýt Rwandě nezávislost. K přetvoření naší země potřebujeme jednu stranu jako je UNAR, která je založena na tradici a ne na nějaké ideologii. Ten, kdo nenáleží k této straně, bude považován za nepřítele lidu, nepřítele krále, nepřítele Rwandy.“ Cit. dle R. LEMARCHAND, *Rwanda and Burundi*, s. 159 (překlad a poznámka autora) Originální znění je: „The goal of our party is to restore these customs, to shake off the yoke of Belgian colonialism, to reconquer Rwanda's independence. To remake our country we need a single party, like UNAR, based upon tradition and no other ideology. He who does not belong to this party will be regarded as the people's enemy, the Mwami's enemy, Rwanda's enemy.“

¹⁷⁵ *Ubughake* bylo zakázáno v roce 1954, ale půda zůstala v držení tutsijské elity skrze jinou instituci spojenou s udělováním půdy královskou rodinou (*igikingi*). Vzhledem k nedostatku pastvin bylo daleko důležitější než získat dobytek, mít pro něj vhodnou pastvinu. Viz F. REYNTJENS, *Chiefs and Burgomasters in Rwanda*, s. 88.

¹⁷⁶ Strana za změnu a hutuskou emancipaci (Parti du Mouvement de l'Emancipation Hutu).

¹⁷⁷ Jeho celý text pod názvem *Notes on the Social Aspect of the Racial Native Problem in Rwanda* je dostupný v příloze zprávy, kterou vydala mise OSN v roce 1957. Viz OSN, *United Nations Visiting Missions to Trust Territories in East Africa, 1957. Report on Ruanda-Urundi*, T/1346, 6. 12. 1957, příloha č. I. Bohužel celý dokument nebyl zatím začleněn do digitalizované databáze (<http://documents.un.org>). Výtisk je dostupný v knihovně Spojených národů v Ženevě.

a sociální monopol se obrací v kulturní monopol, který navždy odsuzuje zoufale se snažící Bahutu k práci podřízených dělníků, dokonce po nezávislosti budou přispívat k zisku bez toho, aniž by si uvědomili, jaká budoucnost bude pro ně. [...] Pro monitorování tohoto rasového monopolu jsme důrazně alespoň dočasně proti odstranění označení 'Mututsi', 'Muhutu' a 'Mutwa'¹⁷⁸ z identifikačních karet. Jejich zamlčení by mohlo zabránit statistickým zákonům ustanovit opravdová fakta.¹⁷⁹

Manifest vypovídá o velké změně. Nově přežaly obě skupiny slovník rasového a rigidního systému. Ti mocní jsou viděni jako etnická rasa¹⁸⁰ a každý příslušník této rasy má větší možnost reprodukovat svůj kapitál. Pro překonání diskriminace a *nastolení* demokracie je třeba nikoliv tento systém zrušit, ale naopak zachovat a obrátit jej vzhůru nohama. Demokracie byla spojena se sociálním inženýrstvím těžkého kalibru.

Další důležitou skupinou, která volala po změně, byli Hutuové pocházející z relativně nedávno dobytých území na severu. I tito, stejně jako vládnoucí náčelníci, volali po návratu starých pořádků. Společnou řeč s hutuskými intelektuály ale mohli najít jen stěží. Hutuové ze severu usilovali o rehabilitaci stavu před invazí Tutsijů z centrální části a chtěli obnovit své tradice a politickou autonomii klanů¹⁸¹. Jejich postoj tak byl bližší royalistům, kteří rovněž usilovali o rehabilitaci minulého stavu, což v jejich pojetí znamenalo posílení role krále na

---

¹⁷⁸ Situaci Pygmejů, jak Twa nazývali Evropané, se věnuje velmi málo místa v odborné literatuře zaměřené na situaci ve Rwandě. Může to být jejich velmi malým zastoupením v populaci (1%), ale Twa jsou pravděpodobně obětí nejhroší diskriminace v Africe, k čemuž přispívá i tento nezáměr. Viz Alex DE WAAL, *Genocide in Rwanda*, in: *Anthropology Today*. X., č. 3., 1994, s. 1.

¹⁷⁹ G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 45-46 (překlad autora).

¹⁸⁰ Ačkoliv pouze málo Tutsiů profitovalo ze svého postavení. Většina pozicí byla v rukou dvou tutsijských klanů. Viz Peter UVIN, *Prejudice, Crisis and Genocide in Rwanda*, in: *African Studies Review*, XXXX., č. 2, 1997, s. 95. To dokládají i data z průzkumu z poloviny 50. let. Rozdíl mezi příjmem tutsijských domácností vyjma držitelů politických funkcí a Hutu domácností byl jenom nepatrný. (Tutsi: 4439 franků, Hutu: 4249 franků) Naopak příjem Twa domácností byl velmi malý (1446 franků), ale vzhledem k nízkému zastoupení ve vzorku lze pochybovat o reprezentativnosti pro cílovou populaci. P. LEURQUIN. *Le niveau de vie des populations du Ruanda-Urundi*. Louvain 1961, s. 203 in: G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 50

¹⁸¹ R. LEMARCHAND, *Rwanda and Burundi*, s. 99n.

celém území Rwandy. To však představovalo základní rozkol mezi tutsijskými rojalisty a Hutuy ze severu.

Po podezřelém úmrtí krále Mutary III. Rudahigwy v létě roku 1959 začala být situace ve Rwandě ještě nestabilnější¹⁸². První záminka k nepokojům se naskytla 1. listopadu¹⁸³, kdy skupina militantních Tutsijů napadla jednoho známého hutuského podnáčelníka¹⁸⁴. Celou zemí proběhla vlna násilností. Situace byla natolik vážná, že Belgie vyslala kontingent výsadkářů pod vedením plukovníka Logiesta, který neskrýval svoje sympatie pro Hutuy.

Belgie začala přeobsazovat náčelnické posty Hutuy. Tutsiové nyní věděli, že jde hlavně o čas¹⁸⁵ – čím déle bude Rwanda kolonií, tím hůře pro ně. Začal závod o nezávislost. Spojené národy a zejména pak její Poručenská rada¹⁸⁶ tlačila na rychlé uspořádání demokratických voleb. Belgická správa nechtěla něco takového připustit dříve, než by se jí podařilo získat kontrolu a potlačit tutsijskou opozici.

To se stalo až v polovině roku 1960, kdy byly uspořádány volby na komunální úrovni. „*Bez náčelníků a podnáčelníků, kteří by měli přímý vliv na obyvatelstvo, měly dvůr a UNAR svázané ruce.*“¹⁸⁷ Neopakovala se tak zkušenost z minulých voleb, při kterých od roku 1952 měli lidé možnost navrhnout kandidáty na náčelníky¹⁸⁸. PARMEHUTU nyní získalo drtivé vítězství. Její předseda Grégoire Kayibanda pak za podpory plukovníka Logiesta vyhlásil 28. 1.

---

¹⁸² J. CHRÉTIEN, *The Great Lakes of Africa*, s. 302.

¹⁸³ 1. listopadu 1959 napadla skupina militantních Tutsiů jednoho známého hutuského podnáčelníka z Gitaramy, což vyvolalo reakci po celé zemi, jež byla spontánní a nekoordinovaná. Viz. R. LEMARCHAND, *Rwanda and Burundi*, s. 162.

¹⁸⁴ R. LEMARCHAND, *Rwanda and Burundi*, s. 162.

¹⁸⁵ L. DE HEUSCH, *Rwanda*, s. 12.

¹⁸⁶ Poručenská rada vykonala v letech 1957, 1959 a 1961 tři návštěvy Rwandy a její zprávy poskytují zajímavý pohled na vyvíjející se události.

¹⁸⁷ Filip REYNTJENS, *Pouvoir et droit au Rwanda*, Tervuren 1985, s. 271 cit. dle L. DE HEUSCH, *Rwanda*, s. 12.

¹⁸⁸ G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 42

1961 nezávislost¹⁸⁹. Aby byla umlčena velká kritika ze strany Spojených národů, byly ještě v září téhož roku uspořádány parlamentní volby spolu s referendem o osudu monarchie. 1. července 1962 byla vyhlášena republika a Grégoire Kayibanda se stal prezidentem. Sociální revoluce, jak se označují událost ve Rwandě mezi lety 1959 – 1962, byla završena.

Militantní tutsijská emigrace se s takovým výsledkem nehodlala smířit a začala organizovat útoky ze sousedních zemí. Vzhledem k tomu, že gerily útočily převážně v noci, ujal se pro ně mezi Hutuy označení *Inyenzi* (švábové). Pojem, který později sloužil k aktivizaci lidí v roce 1994. Vzrůstající napětí kulminovalo pokusem o invazi dne 21. 12. 1963. Během dvou následujících měsíců podněcoval režim násilí proti Tutsiům, kteří ještě v zemi zůstali. Celkem bylo zabito dle odhadů až 30 000 lidí a mnoho dalších Tutsiů zemi opustilo¹⁹⁰. Události tak připomínají organizované zabíjení, které země zažila o 30 let později¹⁹¹.

Kayibanda dokázal využít neustálého strachu k upevnění vlastní moci a PARMEHUTU bylo prohlášeno za jedinou povolenou politickou stranou. Navenek se Rwanda prezentovala jako klidná a spořádaná země, což jí přinášelo nemalou finanční pomoc¹⁹². Belgie byla spokojena, protože Rwanda se na rozdíl od okolních zemí stala příkladem vzorného přechodu k nezávislosti. Rozpory se však přesunuly dovnitř strany, která nebyla schopna vypořádat se zejména s regionálními rozpory.

---

¹⁸⁹ J. CHRÉTIEN, *The Great Lakes of Africa*, s. 304.

¹⁹⁰ Peter Uvin mluví 30 000 mrtvých a dalších 100 000 mělo zemi opustit. Viz P. UVIN, *Prejudice, Crisis and Genocide in Rwanda*, s. 96.

¹⁹¹ L. DE HEUSCH, *Rwanda*, s. 13.

¹⁹² Peter WÜTHERICH, *Revolution und Erste Republik: 1959 – 1973*, in: Leonhard Harding (ed), *Ruanda – der Weg zum Völkermord. Vorgeschichte – Verlauf – Deutung*, Hamburg 1998, s. 68.

3.4 První převrat a druhá republika

Neshody se plně projevíly během politické krize, která se odehrála v sousedním Burundi. Situace zde byla podobná té ve Rwandě. Jen role byly rozděleny v opačném gardu. Vzrůstající boj o státní moc mezi tutsijskými elitami z různých regionů dokázala pouze občas utlumit hrozba revolty ze strany Hutuů. Po upevnění moci Tutsijů v armádě v roce 1969 se někteří vzdělanější Hutuové přikláněli k názoru, že jedinou možností, jak získat svůj podíl na moci je ozbrojená rebelie. Vhodný čas nastal, když krize mezi Tutsii přivedla pád vlády¹⁹³. Rebelie za pomoci ze sousedního Zairu propukla 29. dubna 1972 a odpověď armády na sebe nenechala dlouho čekat. Mezi prvními mrtvými byl také bývalý král Ntare. Reakce byla přizívána vzpomínkami na násilnosti proti Tutsiům ve Rwandě mezi roky 1959-62¹⁹⁴.

Stejně vzpomínky hýbaly událostmi ve Rwandě, jen pohled byl odlišný. Od října 1972 do února 1973 byly zorganizovány „výbory sebeobrany“. Jejich cílem bylo „vyčistit“ univerzity, státní správy a dokonce i soukromé podnikání od Tutsiů¹⁹⁵. Výbory však začaly fungovat proti jejich předpokládané logice. Otevřely prostor pro vyřizování osobních účtů mezi různými klikami Hutuů. Toho využil ministr obrany Juvénal Habyarimana a provedl 5. července 1973 státní převrat.

Habyarimana pocházel ze severní oblasti Rwandy¹⁹⁶. Konkrétně z oblasti Bushiru v provincii Gisenyi. Bushiru byla nezávislá část Rwandy, která byla s německou pomocí podrobena při povstání v roce 1912. Navzdory tomu si tato oblast udržela odlišnou kulturu a odpor k Tutsiům a Hutuům z jihozápadních

---

¹⁹³ V Burundi podobně jako ve Rwandě se jednalo o prezidentský systém. Prezident Burundi Micombero byl hlavou vlády a zastával také post ministra obrany. Viz René LEMARCHAND, *Burundi: Ethnic Conflict and Genocide*, New York 1996, s. 79.

¹⁹⁴ R. LEMARCHAND, *Burundi: Ethnic Conflict and Genocide*, s. 101.

¹⁹⁵ G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 60.

¹⁹⁶ G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 61.

oblastí. Osobní moc Habyarimany měla základy v postavení jeho ženy Agathe Kazinga. Habyarimana se přiřekl do klanu, který vládl Bushiru před jeho připojením k centrálnímu království v roce 1912. Jeho moc byla závislá na klientské síti jeho ženy¹⁹⁷, což se po roce 1990 plně projevilo.

Habyarimanova politika si však dokázala najít své zastánce i mezi Tutsii. Po letech násilností nyní následoval relativní klid. Habyarimana využil prvky, které udělaly Kayibandův režim populární a potlačil to, co bylo kritizováno. Na jednu stranu zastavil otevřené etnické násilí, ale na straně druhé pokračoval v uplatňování etnických kvót ve veřejném sektoru. Tutsiové se ale mohli přeorientovat na soukromý sektor, který zůstal relativně volný. Habyarimana se stejně jako Kayibanda dál představoval jako příkladný křesťan a do svého slovníku přijal důraz na rozvoj¹⁹⁸. To byla slova, na která slyšely zahraniční vlády. Dobrá infrastruktura a správa¹⁹⁹, prozápadní režim a stabilní podmínky udělaly ze Rwandy ráj pro různé rozvojové programy.

„Vše bylo pečlivě kontrolováno, čisté a v dobrém pořádku. Rolníci tvrdě pracovali, žili v čistotě a byli přiměřeně vděční vůči výše postaveným a benevolentní k bílým cizincům, kteří jim pomáhali. Neexistoval téměř žádný zločin, pár prostitutek bylo

---

¹⁹⁷ Linda MELVERN, *Conspiracy to murder. The Rwandan Genocide*. New York 2004, s. 12. Někdy se také tato síť označuje termínem *akazu*, což se dá přeložit jako „chýška“. Viz L. DE HEUSCH, *Rwanda*, s. 14

¹⁹⁸ L. DE HEUSCH, *Rwanda*, s. 13.

¹⁹⁹ Je až neuvěřitelné, jak dokonalé informace měl stát o svých občanech. Každý člověk byl v síti vztahů, která byla velmi rozsáhlá, a umožňovala dobře vystopovat jeho životní dráhu navzdory bouřlivým událostem. Vervimp zahrnul do svého výzkumu po roce 1994 lidi, kteří participovali na jiném sociologickém průzkumu v letech 1989-1992. Navzdory chaotické situaci po roce 1994 se jim podařilo vystopovat informace o 340 domácnostech (1800 lidí) z původního vzorku 352 domácností (1900 lidí), což je až neuvěřitelná návratnost, která není běžná ani v evropských státech. Philip Vervimp to vysvětluje takto:

„Tento úspěch se dá připsat přípravě stopovacích úkonů a konstantní přítomnosti ve výzkumném poli, ale bylo to také díky organizaci rwandské společnosti. Skutečně, lokální autority mají detailní a velmi dobře organizované záznamy o všech obyvatelích v každém sektoru a buňce. Pečlivě zaznamenávají každé narození, úmrtí nebo migraci do nebo z komuny. Úspěch stopování byl také výsledkem rwandské kultury: lidé v horách se znají všichni navzájem a místo, kde se vyskytuje. Dokonce když osoba není přítomna v horách (poznámka autora - základní geografická jednotka Rwandy), mají sousedé informace, kde jej mohou najít.“ Philip VERVIMP, *An Economic profile of Peasant Perpetrators of Genocide. Micro-level Evidence from Rwanda* [online], 2003, <<http://www.hicn.org/papers/wp08.pdf>> [staženo: 5. 12. 2005], s. 11 (překlad autora).

*pravidelně svezeno k rekvalifikaci (re-education) a církve úspěšně čelila pokusům o kontrolu porodnosti navzdory rychle rostoucí populaci.*²⁰⁰“

Rwandě se začalo říkat Švýcarsko Afriky²⁰¹ a jeho evropský jmenovec mu to nezapomněl finančně vrátit²⁰². Entusiasmus byl velký. Peníze plynuly především z Belgie, ale i Německa, Spojených států, Kanady a Švýcarska. Režim byl sice silný a stabilní, ale jen v jistém slova smyslu. Tutsijský faktor byl v politice na počátku marginální. Tutsi se ve Rwandě cítili méně zranitelní a od roku 1973 nedošlo k žádným dalším masakrům²⁰³. Nestabilita se rozvíjela jinde.

Rwanda se už od koloniální doby a více pak během druhé světové války zaměřovala na vývoz zemědělských plodin zejména kávy a čaje. V průběhu času se díky zahraniční finanční pomoci a dobrovolné práci²⁰⁴ podařilo změnit ráz krajiny. Každý kus země byl využit, terasovitá políčka se zařezávala do strmých kopců, hojně budované protierozní příkopy měly zvýšit produktivitu, jak to jen bylo možné. Rolníci, kteří tvořili 95% populace²⁰⁵, byli závislí na světových cenách pěstovaných plodin. Jejich prodej představoval hlavní příjem peněz pro domácnosti rolníků.

Na přílivu peněz ze zahraničí byl závislý také rozbujelý státní aparát. Zejména klan madam Agathe, jak se eufemisticky říkalo skupině okolo prezidentovy ženy, profitoval z těchto peněz a část z nich nikdy nedoputovala na místo určení.

---

²⁰⁰ G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 81.

²⁰¹ C. OFF, *The Lion, the Fox & the Eagle*, s. 13.

²⁰² Švýcarsko posílalo do Rwandy pravidelně jednu z nejvyšších částek, kterou přerozdělovalo v rámci zahraniční pomoci. Viz G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 81.

²⁰³ AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 13 n.

²⁰⁴ Po roce 1973 musely rolnické domácnosti odpracovat půlden týdně nebo dva dny za měsíc pro komunitu, ale *entuziasmus* rolníků počet dnů navýšil. V rámci prací byly budovány například stavby zvyšující produktivitu polí nebo obecně prospěšná zařízení. Domácnost na práci většinou vyčlenila jednoho svého člena. Viz G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 405 nebo P. VERVIMP, *An Economic profile of Peasant Perpetrators of Genocide*, s. 15.

²⁰⁵ P. VERVIMP, *An Economic profile of Peasant Perpetrators of Genocide*, s. 2.

3.5 80. léta a postupná změna

Na počátku 80. let se začaly objevovat první náznaky budoucích komplikací, které tentokrát přicházely z ekonomického sektoru. Od roku 1981 klesala zemědělská produkce a potápěla se zpět do čísel z 60. let. Původní politika extenzivního zemědělství tak narážela na své hranice a vyjma území národních parků již nebyla k dispozici téměř žádná další vhodná půda k obdělávání²⁰⁶. Země nebyla schopna zajistit dostatek potravin pro své obyvatele a už na počátku 80. let byla většina populace ohrožena hladem.

Právě v souvislosti s nedostatkem půdy a potravin se začalo mluvit o přelidnění Rwandy, které bylo také zmiňováno po roce 1994 jako jedna z příčin masového zabíjení. V 80. letech se tohoto tématu chopili také představitelé režimu, kterým mýtus přelidnění vyhovoval. Mohli tak přilákat štědrrou zahraniční pomoc do navenek relativně stabilní země, přičemž zároveň měli k dispozici argument proti návratu tutsijských uprchlíků do země²⁰⁷. Při pohledu na stále vysoký přírůstek obyvatelstva se zdálo, že problémy jsou nevyhnutelnou matematickou nutností, za kterou nenese režim žádnou vinu. Problém statisíců uprchlíků za hranicemi Rwandy se tak odkládal na neurčito.

Z počátku zemědělská krize se roku 1986 přelila i do finančního sektoru. Rok předtím se státní kasa díky exportu kávy naplnila 144 miliony dolarů. V roce 1993 to bylo v důsledku rychlého poklesu cen na světových burzách pouze 30 milionů dolarů, což pro stát závislý z 80% na příjmu z exportu kávy znamenalo

---

²⁰⁶ J. DIAMOND, *Collapse*, s. 320.

²⁰⁷ AFRICAN RIGHTS. *Rwanda*, s.16 (překlad autora).

předzvěst velkých problémů²⁰⁸. Z původní relativní hojnosti se země dostala do situace, kdy se finance i potraviny staly vzácnými. Aby se k nim člověk dostal, musel mít osobní kontakty s vládou skupinou okolo prezidenta a jeho ženy. Pro ostatní byla situace značně komplikovaná a plně pocítili těžkou hospodářskou situaci.

3.6 Počátek konce

Již ke konci 80. let bylo jasné, že bude nutné přijmout výrazné změny. Napovídala tomu nejenom situace ve Rwandě, ale také ve světě. Rwandě již nestačila její spořádanost, aby přilákala zahraniční pomoc. Muselo se změnit i její autoritářské zřízení. V okamžiku, kdy se na stranu změn přiklonila do té doby jinak věrná ochránkyně režimu – Francie, musel Habyarimana přistoupit na postupné zavedení systému volné soutěže více parlamentních stran. Celý plán oznámil v červenci 1990 po návratu ze summitu Francie a afrických zemí v La Baule²⁰⁹. Ve stejné době dospěla Rwanda k základní dohodě s Ugandou ohledně repatriace uprchlíků²¹⁰. V září odstoupil arcibiskup z vedoucí pozice MRND a byla ustavena Národní komise, která měla zajistit přechod k demokracii²¹¹.

Křehký proces demokratizace však již v počátku dostal těžkou ránu. 1. října 1990 překročily jednotky RPF²¹² hranice s Ugandou a rychle postupovaly směrem k hlavnímu městu Kigali. Rwandská armáda je díky rychlé vojenské

---

²⁰⁸ Největší pokles cen nastal mezi lety 1985 a 1988, kdy příjmy klesly na 80 mil. dolarů. Viz Peter UVIN, *Aiding Violence. The Development Enterprise in Rwanda*, West Harford 1998, s. 54.

²⁰⁹ G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 91.

²¹⁰ Alemayehu KUMSA, *Genocida ve Rwandě a úloha Spojených národů*, in: Pavel Onderka (ed.), *Afrika. Dvojnásobné jaro 1994*, s. I. 2004, s. 39.

²¹¹ M. MAMDANI, *When Victims Become Killers*, s. 153.

²¹² Pro více informací o genezi RPF viz A. KUMSA, *Genocida ve Rwandě a úloha Spojených národů*, s. 38-40.

pomoci Francie zastavila měsíc poté²¹³. Krok RPF byl zdánlivě nepochopitelný. Jednotky RPF zaútočily v okamžiku, kdy se celý proces demokratizace dal po dlouhé době do pohybu, jenže z jejich pohledu nevypadala situace dobře. Za prvé, pokud by se první vlna repatriace plánovaná na podzim 1990 podařila, mohla by RPF přijít o podporu mezi uprchlíky, kterým šlo především o návrat do země. Za druhé celý proces demokratizace se rozeběhl velmi rychle a hrozilo, že RPF při něm nebude mít svého zástupce. Zůstala by tak za hranicemi demokratizujícího se režimu²¹⁴ a její aureola bojovníka proti totalitarismu by se rozplynula stejně jako finance na jejích účtech. RPF nakonec dosáhla svého cíle a byla postupně zapojována do rozhovorů o budoucí podobě politického uspořádání, i když ji stále dělila velká propast od nově vznikající rwandské opozice, která jen těžko chápala důvody pro říjnovou invazi.

Ve stejné době se také uzavírala debata mezi Světovou bankou (WB), Mezinárodním měnovým fondem (IMF) a Rwandou. Strukturální program (SAP)²¹⁵ naordinoval rwandské ekonomice ozdravnou kúru, která měla sledovat napravení ekonomických ukazatelů. Jednání se vedla podle direktiv WB a IMF a tedy nijak nereflektovala obtížnou politickou situaci, ve které se Rwanda nacházela. Rozhovory se zaměřovaly pouze na ekonomické údaje a stát, který za nimi leží, již nebyl považován za důležitý, protože z pohledu Světové banky je stát neutrální a bezzájmový²¹⁶. SAP určil Rwandě omezení výdajů na vzdělání a zdravotnictví. Podniky v držení státu měly projít privatizací²¹⁷, což s největší pravděpodobností znamenalo, že by krizi pocítilo ještě více lidí mimo zemědělský sektor. Zavedená monetární kritéria a nucená deflace vedly k růstu inflace do

---

²¹³ G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 96.

²¹⁴ G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 91.

²¹⁵ Program strukturálních změn (Structural Adjustment Program).

²¹⁶ Andy STOREY, *Structural Adjustment, State Power & Genocide: the World Bank & Rwanda*, in: *Review of African Political Economy*, XXVIII., č. 89, 2001, s. 385n.

²¹⁷ A. KUMSA, *Genocida ve Rwandě a úloha Spojených národů*, s. 38.

dvouciferných čísel²¹⁸. Celkově SAP přitížil především sociálně slabším. Peníze, které měly jejich nesnáze ulehčit, spolkla po říjnové intervenci rapidním tempem rostoucí rwandská armáda.

V politické sféře se nad tím však nikdo nepozastavoval, protože se zde odehrávaly téměř revoluční změny. V březnu 1991 bylo povoleno zakládat politické strany a v polovině roku vstoupila v platnost nová ústava, která mimo jiné zavedla svobodu tisku. Vytvořily se čtyři opoziční strany, které však měly pouze jediný společný cíl: ukončit vládu jediné strany. MDR²¹⁹ vycházela z PARMEHUTU, ale již se obešla bez silného protitutsijského programu. Svoji základnu měla stále v centrální a jižní Rwandě a těžila tak spíše z opozice vůči severu, který byl reprezentován MRND. Rivalem ji byla středová Sociálně demokratická strana (PSD)²²⁰, která chtěla přitáhnout tutsijskou i hutuskou inteligenci. Z hlediska Rwandy byla velmi zajímavá předposlední strana, která neměla svoji základnu nijak geograficky specifikovanou. Liberální strana (PL)²²¹ přitahovala především Tutsije a otevřeně se stavěla proti jakékoliv etnické politice²²². Poslední strana stála na křesťanských základech²²³, a její samotný vznik ukazuje, že se církvev stavěla rezervovaně k MRND. Proměnou však prošla i vládní strana. MRND si přivzala do názvu slovo demokracie, ale to byla nejznatelnější změna, kterou strana provedla.

Politická vyjednávání nabírala zpoždění a vedle čtyř hlavních opozičních stran vznikalo ve Rwandě mnoho jiných, někdy až bizarních politických uskupení, která účelově blokovala pokračující jednání. Mezi nimi se na událostech podepsala zejména jedna strana. V březnu 1992 vznikla Koalice na obranu

---

²¹⁸ V roce 1989 byla inflace 1%, o dva roky později již 19,2%. Viz P. UVIN, *Aiding Violence*, s. 58.

²¹⁹ Demokratické republikánské hnutí (Mouvement Démocratique Républicain).

²²⁰ Sociálně demokratická strana (Parti Social-Démocrate).

²²¹ Liberální strana (Parti Libéral).

²²² M. MAMDANI, *When Victims Become Killers*, s. 154.

²²³ PDC, Strana křesťanských demokratů (Parti Démocrate-Chrétien).

republiky (CDR)²²⁴, která měla velmi silnou protitusijskou rétoriku, již dokázala velmi dobře medializovat. Stejná skupina lidí založila rádio RTLM²²⁵ a také noviny Kangura. Současně se založením CDR vznikly také jejich ozbrojené milice (*Impuzamugamb*)²²⁶. Vznikla také jejich mnohem známější sestra *Interahamwe*, která patřila k MRND. Znovu se tak začal rozdmýchávat strach z návratu tutsijských „roajalistů“, který země naposledy silněji pocítila v roce 1963. Demokratizace se najednou stala strašákem, který mohl znamenat návrat uprchlíků²²⁷, jež se budou hlásit o zabrané domy a pozemky. S tím jak postupovala jednání, narůstal i strach a obavy.

Extremisté, kteří šířili tuto vlnu napětí, jsou někdy označováni jako Hutu Powa, což je odvozenina z anglického Hutu Power. Je velmi pravděpodobné, že oni organizovali násilnosti, které se v zemi objevovaly. První zabíjení²²⁸ proběhlo hned po říjnové invazi v roce 1990. Další pak v reakci na jednodenní přepadení Ruhengeri, kdy bylo osvobozeno několik vězňů z místní věznice. Poslední masakr v Bugeseře v roce 1992 byl největší a předznamenal podobu masového zabíjení v roce 1994²²⁹. Hutuové byli zorganizováni do domobrany proti domnělému útoku RPF, přičemž poprvé bylo použito rádio jako nástroj k organizaci zabíjení. Zabíjení a násilnosti byly také odpovědí na zavraždění Martina Bucyany, sekretáře CDR, na začátku roku 1994.

Mezinárodní společenství se domnívalo, že lékem na vzrůstající násilnosti je zamezení bojů s RPF a podepsání mírové dohody, která by upravila podíl na moci. Domnívali se, že násilnosti přestanou s tím, jak skončí občanská válka.

---

²²⁴ Coalition pour la Défense de la République

²²⁵ Pro šíření informací bylo rádio daleko důležitější než noviny. O tom jak bylo RTLM důležitým zdrojem informací pro přeživší více v kapitole 4.1.1.

²²⁶ Volně přeloženo jako ti, kteří mají společný cíl. Dle M. MAMDANI, *When Victims Become Killers*, s. 204.

²²⁷ Viz Jean-Pierre CHRÉTIEN, *Rwanda: les medias du genocide*, Paris 1995, s. 38 – 55.

²²⁸ Výčet však není úplný. Uvin uvádí minimálně 4 další masakry a nespočet lokálních nepokojů a násilností. Viz P. UVIN, *Aiding Violence*, s. 65

²²⁹ M. MAMDANI, *When Victims Become Killers*, s. 192

Nepřipouštěli si tak možnost, že by násilnosti byly organizovaným plánem. Během prvního kola jednání pak bylo v Tanzanii dohodnuto demilitarizované pásmo. Další dvě kola jednání byla věnována politickým otázkám, kdy se ukázalo, že pokud bude politická opozice a RPF stát proti sobě, bude Habyarimanaova pozice velmi silná. Postupně se tak sbližovaly jejich pozice a zástupci režimu tak měli menší a menší manévrovací prostor pro další jednání²³⁰. Extrémisté doma ve Rwandě vnímali postupující jednání jako zradu, což Habyarimanovi v jejich očích nepřidalo. Když bylo po podpisu mírové dohody v Arushě 4. 8. 1993, zveřejněno celé znění zavládlo zejména v armádních špičkách zděšení. Do budoucna měla mít RPF polovinu svých mužů ve vedení současné armády a 40% v bojových jednotkách²³¹. Zároveň se mělo do hlavního města Kigali přesunout několik set vojáků RPF.

Organizace spojených národů byla požádána o vytvoření mírové mise, která měla dohlížet na situaci v zemi. Doposud zde byla pouze mise vojenských pozorovatelů, která měla dohlížet na dodržování demilitarizované zóny a kontrolovat zákaz pohybu zbraní přes hranice²³². Rada bezpečnosti odpověděla rychle a 5. října schválila vyslání mise UNAMIR do Rwandy. Začátek mise však poznamenala událost, která nevěstila pro Rwandu nic dobrého.

Den před přiletem (21. 10. 1993) velícího generála UNAMIRu Roméa Dallaira do Kigali byl v sousedním Burundi zavražděn prezident Melchior Ndadaye²³³. Ndadaye byl prvním prezidentem Burundi zvoleným ve svobodných

---

²³⁰ David WAGE – Lois HAIGH, *A Case Study on the Arusha Peace Agreement* [online], 19. 7. 2004, [staženo: 10. 3. 2007]
<http://consensus.fsu.edu/academic_directory/2004casestudies/HaighWageRwandaCaseStudy.pdf>, s. 5n.

²³¹ G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 187n.

²³² Pozorovatelská mise Spojených národů Uganda-Rwanda (United Nations Observer Mission Uganda-Rwanda, UNOMUR) vznikla dle rezoluce Rady bezpečnosti č. 843 zde dne 22. července 1993. Navázala tak svojí činností na misi Skupiny neutrální vojenských pozorovatelů (Neutral Military Observer Group, NMOG), která probíhala pod záštitou Organizace africké jednoty a měla podobnou náplň. Viz A. KUMSA, *Genocida ve Rwandě a úloha Spojených národů*, s. 40.

²³³ L. MELVERN, *Conspiracy to murder*, s. 71.

volbách dne 1. června 1993 a o měsíc později získala jeho strana FRODEBU²³⁴ spolehlivou většinu v parlamentu. Jeho prezidentský protikandidát (oba Hutuové) porážku uznal a již to vypadalo, že země ustojí celý proces bez velkých násilností. Relativní klid trval jen do října, kdy převážně tutsijská armáda prezidenta unesla a následně jej zavraždila²³⁵. Oboustranné násilnosti na sebe nenechaly dlouho čekat. Přes hranice do Rwandy přicházeli uprchlíci, kteří ještě přispěli k šíření protitutsijské fobie.

Extrémisté z řad Hutuů pomalu připravovali plán, jak zabránit přechodu k demokracii, která by znamenala konec jejich mocného postavení, jež získali za starého režimu. V těchto plánech však již prezident Habyarimana nefiguroval. Podpisem dohody z Arushi proti sobě postavil své někdejší stoupence a část armádních špiček. Měl pro ně větší cenu jako symbol – zastánce hutujských rolníků, který si tak dlouho budoval. Smrt prezidenta by jim pomohla získat pro jejich plán hutujské uprchlíky z Burundi, nezaměstnané lidi z měst a chudé rolníky z venkova, kteří vnímali prezidenta jako svého ochránce v bouřlivé době. Vhodná příležitost k provedení jejich plánu se jim naskytla 6. 4. 1994, kdy se letadlo vracelo z dalšího jednání v Dar es Salaamu. Po jeho odletu zpět do vlasti již bylo jasné, že nelze již více odkládat složení slibu nové vlády v čele s premiérkou Agathe Uwilingiyimana²³⁶. Prezident však již toto sdělení do Rwandy nepřivezl. Krátce před přistáním bylo jeho letadlo sestřeleno.

---

²³⁴ Hnutí za demokracii v Burundi (Front pour la Démocratie au Burundi).

²³⁵ G. PRUNIER, *The Rwanda crisis*, s. 199.

²³⁶ L. MELVERN, *Conspiracy to murder*, s. 131.

4 Strategie přežití

Strategie, kterými lidé reagovali na dění kolem sebe, byly rozmanité. Nicméně je možné nalézt typologie uchopující z velké části tuto variabilitu. Pro snadnější výklad nejprve analyzuji strategie přežití tak, jak se objevovaly v oblasti hlavního města Kigali. Následně se pokusím vyložit strategie, které se vyskytly mimo hlavní město. Důvodů, které mě k tomu vedly, je několik.

Za prvé masové zabíjení v Kigali začalo téměř okamžitě po pádu prezidentského letadla. Vzhledem k blízkosti batalionu RPF, který zde byl umístěn v souladu s dohodou z Arushi, byla pomoc pro některé lidi téměř na dosah ruky. Stejně blízko byly i jednotky UNAMIRu, které svojí přítomností ovlivnily situaci i jednání lidí. Strategie přežití se většinou odehrávaly na relativně malém prostoru hlavního města a v krátkém časovém horizontu. Zvolené strategie tak nedosáhly takové spletnosti jako v případě okolních provincií, kde trvalo masové zabíjení několik týdnů. Ve své analýze použiji situaci v Kigali jako pomůcku pro další výklad.

Druhým důvodem je pro nás lepší pochopitelnost zvolených strategií. Městský typ zástavby, komunikační technologie a infrastruktura jsou hlavními faktory, které přibližují Kigali lidem ze západu. Lidé mohli pro dorozumívání použít telefon. Auta pro jejich přepravu byla daleko lépe dostupná než pro lidi na venkově, atd. Také charakter krajiny a tamní zástavby byl jiný než na venkově. Domy, byť většinou pouze přízemní, jsou umístěny jeden vedle druhého. To znamená, že se zde nachází méně možností než na venkově, kde se lze ukrýt

mimo dům. Celý tento kontext do velké míry ovlivňoval možnou podobu jednotlivých strategií, které jsou pro nás tak srozumitelnější.

To, co odlišuje jednání lidí v Kigali, nebylo dílem jenom samotného prostředí města, i struktura obětí zde byla odlišná²³⁷. Primárním cílem se stali především oponenti režimu z politických stran, médií či neziskové sféry. V prvních hodinách po sestřelení letadla, ve kterém cestoval prezident, to byly především připravené seznamy, jež určovaly, kam se útočníci vydají, do jakého domu zamíří.

Na odlišnost mezi jednáním lidí v Kigali a mimo něj je možné pohlížet ze dvou různých úhlů. Za prvé můžeme mluvit o dvou různých a zcela odlišných typech jednání, nebo je možné variabilitu vnímat jako odraz různého nastavení faktorů (například geografické podmínky, způsob komunikace, charakter vzájemný vztahů mezi lidmi, zkušenosti, aj.), které jsou však společné jak pro lidi v Kigali, tak mimo město. Vzhledem k použité metodě se přikláním ke druhému možnému pohledu a budu se více snažit analyzovat faktory, které vedly k odlišnosti zvolených strategií.

4.1 Kigali

Ve středu 6. 4. 1994 po osmé hodině večer bylo sestřeleno letadlo s prezidentem Habyarimanou na palubě. Jeho smrt stála na počátku masového zabíjení. Přestože je letiště na kraji města a od centra je vzdáleno necelých 12 kilometrů, nenajdeme ve výpovědích zmínku o tom, že by si někdo všiml samotného pádu letadla. Lidé událost nijak nezaznamenali a dál trávili poslední hodiny středečního večera. Za několik málo hodin tomu však bylo jinak.

---

²³⁷ L. A. FUJII, *Killing neighbours*, s. 2 nebo G. PRUNIER, *Rwanda Crisis*, s. 242.

Nejdříve lidé museli zjistit, že se stala nějaká událost, která by zasluhovala jejich pozornost. Po zkušenostech z minulosti byla smrt politického představitele událostí *par excellence*. Již v minulosti byla smrt hutuského politika následována nepokoji, zastrásováním politických oponentů a zabíjením²³⁸. Smrt prezidenta byla pro mnohé signálem, že se bude situace v zemi měnit. Sestřelení prezidentova letadla tak bylo velmi důležitou zprávou, a to zejména pro lidi angažující se v politice. Zatím si však nikdo ničeho nevšiml a málokdo věnoval pozornost tajemnému zvuku, který zazněl do noci.

4.1.1 Rádio RTLM

První informace o nehodě oznámilo rádio RTLM²³⁹ ve 21h²⁴⁰, tj. pár desítek minut po pádu letadla. Ačkoliv RTLM bylo známé svojí nenávisťou rétorikou, která by od jeho poslechu mohla odradit politické oponenty²⁴¹, i oni jej zmiňují jako první zdroj informací o prezidentově smrti. Tento zdánlivý paradox lidé ve výpovědích nijak nevysvětlují. Musíme si tak položit otázku: Proč poslouchali rádio, které šířilo extrémistické postoje²⁴²? V roce 1993 bylo RTLM něco zcela nového mezi médii ve Rwandě. Rádio bylo kritické k prezidentovi

---

²³⁸ Viz zejména kapitola 3.6.

²³⁹ V analyzovaných rozhovorech je velmi zřídka zmínka o rádiu Muhabura jako zdroji informací. Pro oblast Kigali lze takovou zmínku najít v rozhovoru s Claude Nshimiyimana. Viz Wendy WHITWORTH (ed.), *We Survived. Genocide in Rwanda*, Newark 1996, s. 167. Rádio Muhabura patřilo RPF a vysílalo na velmi dlouhých vlnách ze severu Rwandy, kde se nachází stejnojmenná hora. Viz Charles MIRONKO, *The Effect of RTLM's Rhetoric of Ethnic Hatred in Rural Rwanda*, in: Allan Thompson (ed.), *The Media and the Rwanda Genocide*, London 2007, s. 130.

²⁴⁰ Někteří lidé uvádí, že první informace uslyšeli ve vysílání RTLM již ve 20:14, což by bylo téměř okamžitě po pádu letadla, ne-li dříve. Viz Philip GOUREVITCH, *We wish to inform you that tomorrow we will be killed with our families. Stories from Rwanda*, New York 1998, s. 111. Je obtížné stanovit přesný čas, kdy došlo k sestřelení letadla. Nejčastěji se uvádí čas krátce před 20:20. Viz Roméo DALLAIRE, *Shake hands with the devil. The Failure of Humanity in Rwanda*, New York 2005, s. 221 nebo L. MELVERN, *Conspiracy to murder*, s. 133.

²⁴¹ Velká část analyzovaných výpovědí z Kigali patřila právě oponentům Habyarimanova režimu.

²⁴² Extrémistické křídlo Hutu Power stálo v pozadí vzniku RTLM. Viz M. MAMDANI, *When Victims Become Killers*, s. 209.

Habyarimanovi, což bylo do té doby pro většinu lidí nepředstavitelné²⁴³. Ve vysílání přejímalo vybrané zprávy z ciziny²⁴⁴, a vytvořilo si tak iluzi média, které přináší důležité zprávy. Jeho zprávy byly někdy natolik skandální, že jim bylo těžké uvěřit. „Skutečně to ten hlasatel řekl,“ někdy užasle pochybovali lidé při poslouchání zpráv²⁴⁵. Rádio tak pracovalo s jedním z hlavních faktorů, který generuje vnímání informace jako důvěryhodné. RTL M vzbuzovalo vzrušení, poutalo pozornost na sebe a svoje sdělení. Samotný obsah je v takovém případě druhotný a nemá tak silný vliv na vnímání důvěryhodnosti²⁴⁶. Rádio tak mohlo „přitahovat“ i lidi, u kterých bychom kvůli jejich politickým postojům očekávali, že se takovému vysílání spíše budou vyhýbat.

Rádio také dopředu naznačovalo některé události, které extrémisté plánovali. Zprávy RTL M tak dávaly tušit, co se *může* chystat. Přesto si lidé z opačného politického spektra udržovali od informací RTL M kritický odstup. Věděli, že je potřeba si informaci potvrdit a vyloučit zkreslení. To ukazuje na další faktor, který vysvětluje zdánlivý paradox, proč mělo rádio posluchače i mezi oběťmi genocidy. Tím, že se RTL M vyjadřovalo k politickému dění, byť nenávisťně, informovalo o světě, jenž byl politickým oponentům důvěrně známý a blízký. Jestliže říkají: „*Ale jejich reputace plná lži a přehánění vás činila skeptickým*“²⁴⁷, vyjadřují tím svůj odstup od zpráv. Tento odstup byl specifickým způsobem dekodování zpráv, které RTL M sdělovalo. Byl to způsob, jak lidé mohli číst takzvaně i mezi řádky a najít si ve zdánlivě zcela lživém sdělení

---

²⁴³ „Každý hlas, který prezidenta nekriticky nevychvaloval, musel být ze své podstaty nezávislý. Kolem stanice se dokonce začala vznášet aura nesmiřitelně kritické žurnalistiky...“ Viz Paul RUSESABAGINA – Tom ZOELLNER, *Obyčejný muž. Svědectví o masakru zpodobněném ve filmu HOTEL RWANDA*, Brno 2007, s. 67.

²⁴⁴ C. MIRONKO, *The Effect of RTL M's Rhetoric of Ethnic Hatred in Rural Rwanda*, s. 127.

²⁴⁵ „Zaujalo dokonce i ty, jež vysílání uráželo. Zachvacoval vás pocit podobný závratí, jako když se díváte na svého přítele a nevěřicně se sami sebe ptáte: *Vážně to tak řekl? Ale jo, myslím, že řekl.*“ Viz P. RUSESABAGINA – T. ZOELLNER, *Obyčejný muž*, s. 67.

²⁴⁶ Souborně se tento faktor označuje jako *arousal*. Viz Zbyněk VYBÍRAL, *Psychologie komunikace*, Praha 2005, s. 167.

²⁴⁷ „*But their reputation for lies and exaggerations made you sceptical.*“ Gaspard Karemera in: AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 204 (překlad autora).

nějakou informací, která upoutala jejich pozornost. To je další z faktorů, který může vysvětlit, proč i lidé z politické opozice zasedli ke zprávám RTLM ve 21 hodin dne 6. 4. 1994.

Na to, že si vyslechnou něco důležitého, je však upozornilo rádio dopředu. Moderní zairskou taneční hudbu²⁴⁸, která je v celém regionu velmi populární²⁴⁹, vystřídala vážná hudba. „*Byl večer a my jsme uslyšeli nějakou klasickou hudbu v rádiu. Potom táta řekl mámě: „Asi se něco stalo.“*“²⁵⁰ Lidé, kteří stanici poslouchali, patrně ze svých dřívějších zkušeností věděli, že vysílání vážné hudby nevěští nic dobrého. Jak vyplývá z výpovědí, zprávy, které přišly na řadu poté, je v jejich tušení utvrdily. Na řadu nyní přišly jiné způsoby získávání a ověřování si informací. Byl to jediný způsob, jak si lidé mohli odpovědět na otázku, která se jim při poslouchání RTLM často objevovala v mysli: Je to skutečně pravda?

„*Já jsem nevěřil RTLM, tak jsem začal telefonovat. Já jsem také věřil, že mi zavolají ze zahraničí. Pozdě večer byla zpráva potvrzena.*“²⁵¹

Ismail Amri Swed

4.1.2 Využití telefonů

Většina lidí ve svých výpovědích uvádí, že po vyslechnutí zprávy zasedli k telefonu a začali obvolávat své známé. To, že v rozhovorech je uváděn telefon jako jeden z hlavních prostředků, kterými lidé hledali informace, vypovídá

²⁴⁸ Viz C. MIRONKO, *The Effect of RTLM's Rhetoric of Ethnic Hatred in Rural Rwanda*, s. 126.

²⁴⁹ I pro mladé lidi, kteří žijí v exilu v Evropě, znamená silné pojítko s jejich zemí a je mezi nimi také velmi oblíbená.

²⁵⁰ „*It was evening and we heard some classical music on the radio. Then Dad said to Mum, „Something probably happened.“* Manzi Gaudence Uwera in W. WHITWORTH (ed.), *We Survived*, s. 257 (překlad autora).

²⁵¹ „*I did not believe RTLM so I started telephoning around. I also believe to receive calls from abroad. By late evening, the news was confirmed.*“ Ismail Amri Swed in: AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 233.

o vyšším sociálním postavení respondentů. Telefon byl ve Rwandě velkou vzácností²⁵² a vyjma luxusnějších hotelů a státních institucí jej měl málokdo. Telefony byly umístěny především ve městech a měla k nim přístup pouze část městské populace. Tento způsob komunikace umožňoval získat rychle relativně přesné informace. Je těžké přesně určit, komu lidé v prvním okamžiku telefonovali. Respondenti se zmiňují jak o rodinných příslušnících, tak o známých, kteří vzhledem ke svému postavení mohli potencionálně ověřit informaci z RTL. Na stejný způsob zjišťování informací se musel spolehnout i gen. Dallaire²⁵³, ačkoliv jeho velitelství bylo velmi blízko místa dopadu letadla²⁵⁴. Informaci mu na jeho žádost potvrdila ministerská předsedkyně Agathe Uwilingiyimana²⁵⁵. Přesto je zřejmé, že lidé se museli spolehnout na své telefonické kontakty, které měli k dispozici. Telefon tak byl důležitou pomůckou, která jim pomáhala orientovat se²⁵⁶.

4.1.3 Očekávání ohrožení

O půlnoci oznámilo sestřelení i Radio France Internationale (RFI). Vzhledem k tomu, že vysílalo na rozdíl od RTL pouze ve francouzštině, nebyla informace tak široce přístupná, většina lidí ve městě ji však mohla rozumět.

---

²⁵² Dle Mezinárodní telekomunikační unie (International Telecommunication Union, ITU) připadalo v roce 1995 0,29 telefonních přípojek na 100 obyvatel (*teledensity*). Pro dokreslení disproporce mezi venkovem a městem je k dispozici údaj z roku 2000, kdy na venkově byla *teledensity* 0,04 a ve městech 4,27. Viz ITU – UNECA, *Rwanda. NCI infrastructure*, [staženo: 19. 6. 2008]

<http://www.uneca.org/AISI/nici/country_profiles/rwanda/rwaninfra.htm#Telecommunication%20Infrastructure>

²⁵³ Vylíčení událostí gen. Dallaire je dobře zachyceno v dokumentu *Poslední spravedlivý* (The Last Just Man, režie Steven SILVER, 2001), který byl v České republice promítán v rámci festivalu Jeden Svět v roce 2003.

²⁵⁴ Viz příloha č. 3. Letadlo dopadlo na Camp Kanombe, kde byl mimo jiné komplex prezidentského paláce. Viz A. DES FORGES, *Leave none to tell the story*, s. 183.

²⁵⁵ R.DALLAIRE, *Shake hands with the devil. The Failure of Humanity in Rwanda*, s. 221.

²⁵⁶ V příloze č. 4 je rozebrán praktický průběh analýzy výpovědí, na které se zakládají tyto dvě podkapitoly (4.1.1 a 4.1.2)

Informace RFI byla vnímána jako poslední potvrzení, že prezident Habyarimana zemřel.

Jeho smrt vnímala většina lidí již z počátku, kdy se o jeho smrti dozvěděli, jako signál upozorňující na možnost bezprostředního osobního ohrožení. Pouze velmi málo lidí se domnívalo, že po smrti prezidenta nastane uklidnění situace. Z jejich pohledu stál Habyarimana za nepokoji, které páchala Interahamwe. Ta nyní přišla o svého velitele, a měla tak ztratit něco ze své agresivity. I ti, kteří se něco podobného domnívali, však zvedli telefon a pokusili se zjistit více informací od svých známých – po několika telefonátech byli přesvědčeni o opaku. Po úvodním shánění informací se téměř všichni cítili být v ohrožení života.

Vyhodnocení smrti prezidenta jako události, která vede k jejich osobnímu ohrožení, bylo založeno na dvou souvisejících faktorech. Lidé, kteří pro African Rights vypovídali o situaci v Kigali, pocházeli většinou z vyšších sociálních vrstev a byli svojí prací zapojeni do rwandské politiky. To byl pro ně první faktor, který je vedl k tomu, že očekávali fyzické ohrožení. Druhým úzce souvisejícím faktorem byly jejich zkušenosti z minulosti. Nejlépe oba faktory vyjádřil Pie, když řekl: *„Cítil jsem, že bych mohl být cílem kvůli mým politickým aktivitám. Navíc můj otec byl ministr za první republiky, což přidalo na mých pocitech zranitelnosti.“*²⁵⁷

Odkaz na politické postoje jako zdroj pocitu ohrožení stojí v protikladu k sociálnímu aspektu zabíjení, o kterém mluví Prunier²⁵⁸. Ten tvrdí, že část zabíjení se odehrávala také jako sociální boj. Někteří lidé tak byli zabiti jenom proto, že vypadali jako bohatí nebo patřili k bohatší vrstvě. Z výpovědí ale vyplývá, že sociální atributy nebyly pro respondenty zdrojem pocitu ohrožení,

---

²⁵⁷ „I felt I would be targeted because of my political activities. In addition, my father had been a minister in the first republic which added to my feelings of vulnerability.“ Kamoso Pie in: AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 191 (překlad autora).

²⁵⁸ G. PRUNIER, *Rwanda Crisis*, s. 231.

který by je vedl k nějakému jednání, a ani v minulosti si nespojovali pocit nebezpečí se svým sociálním statutem. Lidé nedošli k závěru, že jsou v ohrožení, protože jsou bohatí, ale cítili se být v nebezpečí, protože byli politicky angažovaní a nevystupovali v souladu s režimem prezidenta Habyarimany.

Druhý den ráno státní rádio Rwanda potvrdilo informaci o smrti prezidenta a vyhlásilo zákaz vycházení. To bylo pro mnoho lidí z opozice jasné znamení. Když 1. 10. 1990 došlo k invazi RPF, byl 4. 10. po předstíraném přepadu Kigali vyhlášen zákaz vycházení. Ten zajistil, že lidé zůstali u sebe doma a byli snadno k zastížení. Poté následovalo zatýkání politické opozice, přičemž došlo i k zabíjení.

Podezřelý byl také způsob, jak nyní došlo k oznámení zákazu vycházení. V rádiu oslovil lidi ministr obrany a nikoliv ministerská předsedkyně, na kterou po smrti prezidenta přešly jeho pravomoci. Pro lidi orientující se v politice to byl signál, že něco není v pořádku.

„Brzy ráno sedmého rádio Rwanda oznámilo zákaz vycházení. Tehdy jsem pochopil, co to bude znamenat, je to opakování října 1990, kdy po zákazu vycházení následovalo masové zatýkání.“

Joseph Nsegimana²⁵⁹

„To, že to byl ministr obrany, kdo mluvil o zákazu vycházení, když ministerská předsedkyně byla stále naživu, ve mně vzbudilo špatné pocity z blízké budoucnosti.“

Bernardette Kanzayire²⁶⁰

---

²⁵⁹ „Early on the morning of the 7th, Radio Rwanda announced a curfew. It was then that I understood what would happen, that is a replay of October 1990 when mass arrests followed of curfew.“ AFRICAN RIGHTS, Rwanda, s. 184 (překlad autora).

²⁶⁰ „The fact that it was the minister of defence who was talking about the curfew when the Prime Minister was still alive gave me a bad feeling about the immediate future.“ AFRICAN RIGHTS, Rwanda, s. 221 (překlad autora).

4.1.4 Hledání úkrytu

Reakcí na pocit ohrožení byla snaha změnit svoje místo pobytu. Většina lidí byla doma a zde také byli snadno k dosažení, což pro ně bylo ohrožující, proto se snažili utéct někam jinam. Zkoušeli přitom využít svých známých, u kterých bylo možné očekávat, že byli momentálně mimo ohrožení. Při zvažování ale byli omezeni situací v Kigali. Po pádu letadla se v Kigali objevilo velké množství zátarasů, které byly obsazeny členy milice Interahamwe a docházelo u nich k zabíjení. Pohyb po městě byl velmi omezen. Na rozdíl od otevřené krajiny je ve městě těžší se pohybovat mimo používané cesty²⁶¹. Bez dokonalé znalosti prostředí bylo těžké zátarasy obejít, natož je autem objet. Druhý den ráno se k těmto komplikacím přidal zákaz vycházení. Lidé se tak mohli pohybovat po Kigali pouze v ozbrojeném doprovodu, který si přes svoje známé dohodli u jednotek UNAMIRu, u armády či policie. Lidé se tak raději obraceli na důvěryhodné známé z řad svých sousedů, od kterých je většinou dělil pouze plot²⁶².

Pokud neměli možnost schovat se u svých sousedů, využili úkrytu na své zahradě. V Kigali nejsou až na několik málo výjimek vícepatrové obytné domy. Většina domů je jednopatrových a je obehnaná vysokým plotem. Čím bohatší nebo lépe postavená rodina, tím je pozemek okolo domu větší. Zahrady totiž představovaly symbol bohatství a nyní představovaly jedinou bezpečnější možnost pohybu.

---

²⁶¹ Pro ukázkou typické zástavby v Kigali viz příloha č. 5.

²⁶² AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 182.

7. 4. 1994 k večeru opustil svoje kasárna batalion RPF, který zde byl umístěn na základě mírové dohody z Arushi²⁶³. Do konfliktu se nyní zapojili i její vojáci. RPF začala obsazovat okolní čtvrti, kde zachraňovala ukrývající se lidi, bylo však těžké se k nim dostat. Proto se někdy stávalo, že lidé v úkrytu dlouho nevěděli, že jejich okolí kontroluje RPF. Museli si najít spojovací článek, který jim tyto informace poskytl nebo vojáky RPF zavolal. Tímto článkem byli často hlídači, kteří ve střední Africe hlídají luxusnějších domy, ale také školy, kostely, hotely a podobná místa, kam se uprchlíci mohli dostat. Z rozhovorů není možné dozvědět se více informací o konkrétních hlídačích. Vzhledem k tomu, že se mohli více pohybovat venku, můžeme očekávat, že se necítili být tolik ohroženi potulujícími se milicemi Interahamwe. Pocit menší ohroženosti mohl pramenit z jejich nižšího sociálního postavení²⁶⁴ nebo také z charakteru jejich práce. Hlídač v afrických zemích dodnes stojí většinou celý den před domem a tráví mimo jiné čas rozhovorem s lidmi, kteří se potloukají po ulicích. Právě se stejným *lumpenproletariátem*, který byl rekrutován do Interahamwe²⁶⁵. Hlídač se tak dokázal lépe pohybovat v situaci, kterou nyní ovládaly milice Interahamwe. Stejně tak mohl předávat ukrývajícím se informace o tom, jak se vyvíjí situace v jejich okolí²⁶⁶. Řádová sestra Marianna popisuje roli jejich hlídače během kritických dní takto: „*Ale strach byl náš největší problém. Každý den chodili okolo našeho konventu ozbrojení vojáci a mluvili s naším hlídačem. On je nějak dokázal zastavit před tím, aby vešli, říkajíc, že tam nikdo není.*“²⁶⁷

---

²⁶³ Její pozice v CND se staly terčem ostřelování z míst, kde byla rozmístěna prezidentská garda, elitní jednotka rwandské armády. Viz R. DALLAIRE, *Shake hands with the devil*, s. 249. CND je zkratka Conseil National du Développement (Národní rada rozvoje) – místa, kde zasedal parlament.

²⁶⁴ To by potvrdzovalo správnost Prunierovi domněnky, že zabíjení mělo také svůj sociální aspekt. Viz G. PRUNIER, *Rwanda Crisis*, s. 231.

²⁶⁵ G. PRUNIER, *Rwanda Crisis*, s. 231

²⁶⁶ Například svědectví Kamoso Pieho in: AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 191.

²⁶⁷ „*But fear was our worst problem. Every day, armed soldiers walked past our convent and talked to our watchman. Somehow, he managed to keep them away from entering, saying there was no one inside.*“ in: AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 240 (překlad autora).

Hlídač představoval pojítka mezi lidmi uvnitř, kteří mu dávali práci a mohli mít spolu užší vztah, a lidmi na ulici, kterým byl zase blízký svým postavením. Jejich vztah byl zase založen na každodenní známosti. Pokud vazba mezi uprchlíkem a hlídačem nebyla silná, například majitel dům opustil nebo se jednalo o hlídače u nějaké instituce a ukryl lidi ze své vlastní vůle, mohl chtít za svoje jednání nějakou odměnu v podobě peněz, v horším případě se mohl domáhat sexuálních služeb²⁶⁸.

Možnosti úkrytu a záchrany byly v Kigali rozšířeny přítomností jednotek UNAMIR. Pokud zde člověk neměl nějaké kontakty, musel se spolehnout na možnost dostat se do jejich blízkosti vlastními silami. Velitelství bylo na stadiónu Amahoro, který byl přibližně na půli cesty mezi letištěm a CND. Jít tímto směrem však také znamenalo přibližovat se vojenské základně Prezidentské gardy, která byla považována za elitní vojenskou jednotku loajální vůči režimu²⁶⁹. Z pohledu uprchlíků byla strategičtěji umístěna École Technique Don Bosco (Technická škola Dona Bosca). ETO byla přes údolí na druhé straně kopce a byly zde umístěny belgické jednotky UNAMIRu. Posledním místem byl hotel Mille Collines, kde původně bylo provizorní velitelství UNAMIRu²⁷⁰. Byl to luxusní hotel, kde se setkávali vládní úředníci, obchodníci a zahraniční pracovníci²⁷¹. Pocit bezpečí, který zde uprchlíci hledali, pramenil z toho, že hotel byl na jedné straně spojen s jednotkami UNAMIRu, na straně druhé byl díky časté přítomnosti vysokých vládních představitelů považován za místo, které vláda nemá důvod

---

²⁶⁸ Anne Marie in: W. WHITWORTH (ed.), *We Survived*, s. 15.

²⁶⁹ A. DES FORGES, *Leave none to tell the story*, s. 43.

²⁷⁰ R. DALLAIRE, *Shake hands with the devil*, s. 59.

²⁷¹ Český divák jej může znát také díky celovečernímu filmu *Hotel Rwanda*, který byl i v českých kinech. Skutečný hotel v Kigali však vypadá zcela odlišně. Jedná se o několikapatrovou vysokou budovu, která se nachází hned u hlavního kruhového objezdu, jenž je pomyslným středem celého města. Nejedná se tedy o nízkopodlažní budovu, která je skryta kdesi mezi zelení, jak by mohlo vyplývat z filmu. Viz *Hotel Rwanda*, režie Terry GEORGE, 2004.

napadnout²⁷². Samotní hutuští radikálové jej využívali jako bezpečný úkryt pro svoje tutsijské příbuzné²⁷³. Před hotelem bylo díky známostem umístěno několik vojáku vládního vojska²⁷⁴, kteří vytvářeli nárazník před milicemi Interahamwe.

Pokud se lidé doma nedočkali příchodu jednotek RPF, museli se vydat směrem k ETO nebo k hotelu Mille Collines, protože překročení bojové linie a útěk k RPF byl příliš riskantní. Do hotelu se lidé většinou dostávali ve vozidlech svých známých nebo v eskortě, kterou pro ně někdo zajistil²⁷⁵ nebo si ji dokázali draze zaplatit²⁷⁶. Rwandané si byli schopni vzhledem ke své široké síti vzájemných sociálních vazeb zajistit transport díky pomoci svých známých.

ETO byla vzhledem ke své poloze lépe přístupná než hotel Mille Collines. Neležela v samotném centru Kigali a nebyla tak široce otevřena pohledům zvenčí. Přítomnost jednotky belgických vojáků UNAMIRu udělala z ETO ideální útočiště. Lidé postupně měnili úkryty u svých známých a pomocí přesunů během noci nebo v brzkých ranních hodinách se dostali do areálu ETO. Škola tak většinou nebyla jejich prvním útočištěm a cesta k ní vedla přes síť známých a příbuzných, skrze jejich zahrady a lesní porost. Pokud jim tato podporující síť známých scházela, bylo ETO jejich prvním útočištěm²⁷⁷. Příběh Mukayiraby ve zkratce ukazuje, jak vypadala cesta směrem k ETO.

„My jsme se šli ukrýt do nedalekého domu, který patřil kanadské rodině, která tam ale tou dobou nebyla. Jejich tutsijský domácí nás společně s ním²⁷⁸ ukryl v přístavbě

---

²⁷² P. RUSESABAGINA – T. ZOELLNER, *Obyčejný muž.*, s. 116.

²⁷³ P. GOUREVITCH, *We wish to inform you*, s. 140.

²⁷⁴ P. RUSESABAGINA – T. ZOELLNER, *Obyčejný muž.*, s. 116.

²⁷⁵ P. RUSESABAGINA – T. ZOELLNER, *Obyčejný muž.*, s. 116.

²⁷⁶ Marc Daniel GUTEKUNST, *The Mille Collines and Kigali at war*, in: *Issue: A Journal of Opinion*, XXIII, č. 2, 1995, s. 24, [staženo z databáze JSTOR].

²⁷⁷ Olivier Ruyenzi mluví o problematickém soužití se sousedy již před rokem 1994. Útěk do ETO byl jejich první volbou, když dva dny po smrti prezidenta utíkali. Bydleli ve stejné čtvrti, kde bylo i ETO. Viz W. WHITWORTH (ed.), *We Survived*, s. 188.

²⁷⁸ To znamená, že se ukryli společně s tutsijským domácím.

vedle našeho domu, což znamenalo, že jsme je²⁷⁹ mohli vidět a slyšet... V sobotu uprostřed noci jsme se šli schovat do jiného domu a později do křoví. Bylo nás tam pět, Fidèle, tři další muži a já. Strávili jsme noc v úkrytu, kde jsme měli hodiny katechismu. V 5 hodin ráno jsme šli do školy ETO v Kicukiro²⁸⁰. Mysleli jsme si, že tam budeme v bezpečí, protože to byla základna pro belgické vojáky OSN.²⁸¹

Tento ostrov bezpečí ale fungoval velmi krátce. V pondělí 11. 4. se Belgičané začali připravovat na svoje stažení poté, co bylo 7. 4. 1994 zabito deset jejich kolegů při ochraně premiérky²⁸².

V areálu školy byla situace velmi napjatá, protože nebyla ochraňována stejně pečlivě jako hotel Mille Collines. V areálu se nacházelo asi 2000 rwandských uprchlíků, kteří byli opuštěni belgickými vojáky. Evakuováni byli i *abazungu*²⁸³, tj. bílí Evropané, kteří stále mají v Africe z pohledu místních nižších vrstev aureolu nedotknutelnosti. Po odjezdu posledních belgických vojáků se uprchlíci vydali směrem ke stadiónu Amahoro ve stopách ujíždějících vojáků. Obklíčení milicemi Interahamwe a Prezidentskou gardou byli postupně zabíjeni. Uprchlíci však neměli jinou možnost než se vydat tímto směrem²⁸⁴.

Během pobytu v ETO nepodnikli uprchlíci žádné kroky k vlastní organizaci, ani neprojevíli snahu o rozptýlení, což byla někdy používaná taktika,

---

²⁷⁹ Rozuměj útočníky *Interahamwe*.

²⁸⁰ Jedna ze čtvrtí v Kigali.

²⁸¹ „*We had gone to hide in a nearby house which belonged to a Canadian family who were not there at the time. Their Tutsi domestic hid us together with him in annex next to our house which meant that we could see and hear them.... In the middle of the night on Saturday, we went to hide in another house and later in the bush. There were five of us, Fidèle, three other men and myself. We spent the night in a hangar where they used to hold catechist classes. At 5:00 a. m. we went to the school of ETO in Kicukiro. We thought we would be safe there because it was a base for Belgian UN soldiers...*“ Spéciose Mukayiraba in: AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 215n (překlad autora).

²⁸² To mělo také vliv na to, jak se Belgičtí občané a lidé u nich ukrytí dívali na svoji bezpečnost.

Po smrti belgických vojáků bylo jasné, že i oni mohou být v ohrožení.

²⁸³ V kinyarwanda označení pro cizince, konkrétně bílé Evropany.

²⁸⁴ Mezi uprchlíky se zvažovaly dva cíle útěku: stadión Amahoro a CND, ale jejich cesty nakonec byly společné. Viz AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 569.

kteřá měla zvýšit naději na přežití²⁸⁵. Na jiných místech mimo hlavní město, kde se koncentrovali uprchlíci, docházelo častěji k nějaké formě organizace odporu.

Uprchlíci byli v ETO relativně velmi krátce, na ostatních místech docházelo ke koncentraci lidí delší dobu, což jim dávalo větší prostor pro vlastní organizaci. Zároveň zde chyběl motiv pro vlastní sebeorganizaci. Belgičtí vojáci byli totiž vnímáni jako ti, kteří jsou zde od toho, aby se postarali o bezpečnost uprchlíků. Byl zde někdo, na koho bylo možné celou roli přenést. Mimo Kigali podobnou úlohu plnily hlídky policie, které v lidech rovněž vzbuzovaly falešný pocit bezpečí. Nicméně pokud by existoval motiv pro sebeorganizování uprchlíků, chyběly zde předchozí zkušenosti s podobným jednáním v minulosti, na kterém by bylo možné založit současnou organizaci. Například Paul Rusesabagina uvádí, že v hotelu Mille Collines došlo k ustavení uprchlického výboru. Toto jednání bylo ale založeno na formální autoritě Paula Rusesabaginy a na způsobu řízení hotelu. Další organizace tímto směrem byla rozšířením jinak již fungujícího jednání v rámci hotelu, kde se sám Rusesabagina označuje za cosi jako konstitučního monarchu²⁸⁶. Podobné základy pro sebeorganizaci lze najít i v internátu St. André, kam také utekli místní učitelé. Jejich vzájemné vztahy se mohly stát základem jejich pokusů o sebeobranu²⁸⁷.

Místa, kam se uchýlovali uprchlíci, byla v centru zájmu milic Interahamwe. Docházelo zde k hromadnému zabíjení, které mohlo být přerušeno pouze příchodem RPF nebo evakuací za pomoci jednotek UNAMIRu. Takto byli zachráněni lidé z internátu St. André²⁸⁸ nebo z kostela St. Familie²⁸⁹. RPF také osvobodila několik lidí, kteří přežili přesun z ETO do školy v Nyanza.

---

²⁸⁵ A. DES FORGES, *Leave none to tell the story*, s. 217.

²⁸⁶ P. RUSESABAGINA – T. ZOELLNER, *Obyčejný muž*, s. 122.

²⁸⁷ Viz AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 562.

²⁸⁸ Záchřana RPF, zde proběhla 13. 4. 1994, což vypovídá to o situaci, která panovala v Kigali. Internát je na druhé straně města než základna RPF, které v té době zbývaly do ovládnutí celého města skoro dva měsíce. Viz G. PRUNIER, *Rwanda Crisis*, s. 294.

Vzhledem k větší koncentraci uprchlíků bylo méně pravděpodobné, že dojde na více individuálních strategií přežití, kdy člověk vyhledá záchranu nebo bude zachráněn někým ze známých anebo se nepohybuje společně s ostatními ve velké skupině. Pokud se totiž jednou dostali na místa, kde bylo více uprchlíků, bylo pro ně těžké utéci někam jinam. Interahamwe si dané objekty hlídala a lidé, kteří se pokusili utéci nebo donést potraviny či vodu, byli na místě zabiti.

4.1.5 *Shrnutí*

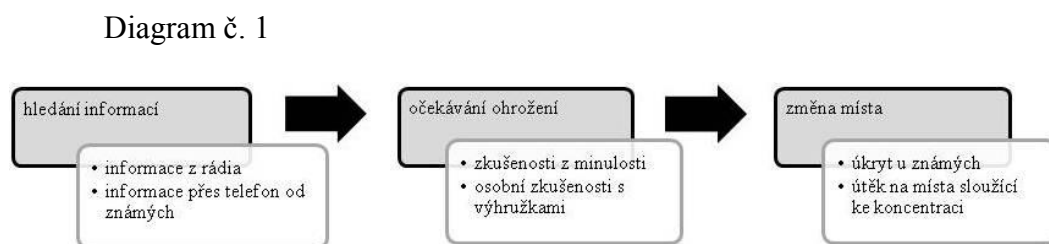
Při hlubším pohledu na pohyby a strategie uprchlíků v Kigali je možné identifikovat proměnné, které měly vliv na jejich jednání. Nyní shrnu ty hlavní, které se objevovaly v předchozích odstavcích. Iniciující příčinou jednání byly informace, které se k lidem dostaly. Lidé se sami se aktivně snažili získávat informace, přičemž využívali rádio a telefon. Při telefonickém získávání informací byly pro ně důležité jejich osobní kontakty. Po stejné trajektorii pak většinou probíhal i jejich útek. Při pohybování se městem lidem velmi pomáhaly jejich sociální sítě. Mohli se díky nim dostat přímo k jednotkám UNAMIRu nebo alespoň na místa, kde jejich pomoc očekávali.

Při větší koncentraci uprchlíků docházelo k jejich oddělení od okolního světa – a to jak sociálně, tak fyzicky – a člověk se pak hůře dostával k informacím. Musel se pak spolehnout na pomoc zvenčí. V případě Kigali se jednalo o jednotky RPF nebo UNAMIRu. Pokud docházelo k sebeorganizaci uprchlíků, bylo možné vystopovat na pozadí jinou strukturu vzájemných hierarchických vztahů, které predisponovaly skupinu k organizovanosti v přítomnosti.

---

²⁸⁹ AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 686n.

Diagram č. 1 shrnuje popsanou strategii jednání zachycenou nyní v časové souslednosti:

Můžeme tak identifikovat dvě základní strategie přežití: kolektivní a individuální. Pro oblast Kigali bylo specifické, že tyto dvě kategorie stojí zdánlivě od sebe odděleny. Část lidí tak mohla uniknout zabíjení, aniž by se dostala do míst, kde docházelo k větší koncentraci uprchlíků. Stejně tak bylo málo pravděpodobné, že lidé, kteří si zvolili kolektivní strategii, ji v průběhu doby změnili a začali utíkat výhradně sami. Složitější kombinace těchto dvou strategií jsou tak pro oblast Kigali velmi ojedinělé.

Přesto se ukázalo, že pro využití obou strategií potřeboval člověk nutně mít na koho se obrátit. Byly to osobní kontakty, které mu umožnily zjistit, co se venku děje, případně si díky nim mohl člověk zajistit relativně bezpečný úkryt.

V následující kapitole bych se chtěl zaměřit na strategie přežití lidí, kteří v době masového zabíjení pobývali na venkově. Do celého procesu zde vstupovalo větší množství intervenujících faktorů, které činí použité strategie více různorodými. Přesto se jednání uprchlíků odehrávalo na základě podobné vnitřní logiky. Nyní se pokusím analyzovat tuto logiku spolu se dvěma základními typy strategií (kolektivní a individuální). Logika jednání vycházela z minulých

zkušeností a z určitého nastavení sociálních vztahů. Ve svém výkladu se tak budu zaměřovat zejména na tyto dva důležité faktory.

4.2 Mimo hlavní město

Násilí se v zemi šířilo postupně²⁹⁰. Nicméně do dvou týdnů zachvátilo masové zabíjení skoro celou zemi. Oddálení zabíjení je možné interpretovat jako míru odporu vůči iniciaci zabíjení²⁹¹. Na hranicích s územím ovládaným RPF v severních částech země probíhalo zabíjení velmi rychle a začalo dříve než ve zbytku země, pomineme-li Kigali, kde začalo téměř okamžitě. Během několika dnů byli Tutsiové v některých částech zcela pozabíjeni. Důvodem byl nižší počet Tutsiů, neboť byli již v minulosti buď zabiti, nebo přestěhováni či donuceni uprchnout. Druhým důvodem byla velmi rychlá mobilizace a identifikace Tutsiů jako nepřátel a špehů RPF²⁹². Trvalo až dva týdny než se zabíjení rozšířilo po celé zemi, což byla dlouhá doba, která dávala prostor širokému spektru jednání. Již samotný začátek zabíjení, zde byl vnímán odlišně v porovnání se situací popsanou v Kigali.

---

²⁹⁰ Pro celkový přehled viz příloha č. 6.

²⁹¹ Pro detailnější analýzu šíření masového zabíjení: S. STRAUS, *Order of Genocide*, s. 54n. Straus našel největší korelaci mezi rychlým začátkem zabíjení a podporou MRND před 6 .4. 1994. Další údaje neměly signifikantní korelaci. Výjimkou byla slabá pozitivní (!) korelace mezi mírou nezaměstnanosti a oddálením zabíjení. Tedy čím větší nezaměstnanost v dané oblasti, tím později začalo zabíjení.

²⁹² Omar MCDOOM, *Rwanda's Ordinary Killers: Interpreting Popular Participation in the Rwandan Genocide* [online], London 2005, s. 4n. [staženo: 17. 7. 2008]
<<http://www.crisisstates.com/download/wp/wp77.pdf>>.

4.2.1 Hledání informací

Lidé mimo Kigali si nespojovali zabíjení přímo s oznámením smrti prezidenta. Většina lidí se o ní dozvěděla z rádia Rwanda nebo od svých sousedů. Samotné oznámení smrti prezidenta si neinterpretovali jako bezprostřední hrozbu pro sebe. Pokud si pamatovali vraždy politických odpůrců, tak si je nijak nespojovali s pocitem nebezpečí pro sebe nebo pro své blízké²⁹³. Zde nacházíme rozdíly mezi situací v Kigali a na venkově, kde lidé měli dojem, „že to byl problém politiků.“²⁹⁴ Ani zákaz vycházení nebyl pro ně znamením připravovaného masového zabíjení. Politika byla pro obyčejné Rwandany něco natolik vzdáleného, že se jich moc netýkala.

Z pohledu většiny lidí tak bylo politické dění odděleno od jejich vlastního života. Analyzovaná svědectví tak potvrzují Longmanovu tezi o oddělení sféry politických stran od nově vzniklých sociálních sítí, které se obecně nazývá občanskou společností²⁹⁵. Ve Rwandě existovalo mnoho sociálních sítí, do kterých byl většinou člověk zapojen (rodina, klientské vztahy, církev, pracovní sdružení a různé jiné pomocné spolky). Po roce 1990 se ještě více rozrostly s tím, jak vznikaly neziskové organizace, svépomocná družstva, malé kreditní společnosti, aj. Ve stejné době vznikaly také nové politické strany a s nimi se objevila další úroveň sociálních sítí²⁹⁶. Mezi politickými stranami jakéhokoliv zaměření a ostatními sociálními sítěmi byla velmi malá vzájemná provázanost.

---

²⁹³ Na lokální úrovni bylo několik málo lidí, kteří již z minulosti měli zkušenosti s represemi po smrti některého z politiků. Oni pak byli mezi prvními, kteří hledali úkryt. Obecně se ale jednalo o výjimky.

²⁹⁴ „We had been under the impression that it was a problem concerning politicians.“ Emmanuel Muhinyuza in: AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 337 (překlad autora).

²⁹⁵ Timothy LONGMAN, *State, Civil Society, and Genocide in Rwanda*, in: Richard Joseph (ed.), *State, Conflict, and Democracy in Africa*, Boulder 1999, 342n.

²⁹⁶ Příklad tzv. *akazu* ukazuje, že i v minulosti se do politiky silně promítaly osobní vazby. Většina lidí do nich neměla přístup, a tak ani neměli důvod spojovat si události v politice s vlastním životem.

Představitelé místních kreditních společností, svépomocných celků nebo neziskových organizací se příliš nezapojovali do politického dění a naopak.

Neprojojenost obou sfér vysvětluje, proč se většina lidí domnívala, že se jedná o problém týkající se výhradně politických stran, který jde mimo ně. Zde je první největší rozdíl mezi výpověďmi sebranými mezi lidmi z Kigali a na venkově. I další znak postupujícího nebezpečí, uprchlíci na cestách, nebyl nijak neobvyklý. Už v minulosti jej mohli vidět například při zabití prezidenta Burundi Ndadaye. Většina lidí si tak myslela, že nejistota a nebezpečí, které pocítovali, bude pouze krátkodobé. Domnívali se, že dojde k nějakému rabování, lidé jim ukradnou krávy a možná bude zapáleno několik domů, ale nikdo nečekal rozsáhlé zabíjení²⁹⁷. Velmi stručně to vyjádřil 16letý Marcel Ruhurambuga: „*Když začala genocida, věci se děly tak jako obvykle. Sousedé si vzali všechn náš dobytek.*“²⁹⁸ Jeho slova dobře vystihují, co lidé zpočátku očekávali. Zatím nic nenasvědčovalo tomu, že se bude situace vyvíjet jinak.

Rádio bylo pouze prvotní zdroj informací, který dle výpovědí uprchlíků nesehrál pro jejich další rozhodování větší roli. Při bližším pohledu je zřejmé, proč tomu tak bylo. Rádiový přijímač představoval velmi cennou věc a v jistém smyslu byl na venkově i symbolem bohatství. Mironko ve své analýze uvádí, že většina venkovských pachatelů z jeho vzorku uváděla, že neměla samotný přijímač nebo jim chyběly v té době nezbytné baterie²⁹⁹. Rádiový přijímač byl tak jednou z prvních věcí, která byla cílem rabování. Stejně tak dobře mohlo rádio posloužit jako úplatek. Lidé se tak museli spolehnout na jiné zdroje informací a svojí roli v tom také sehrála povaha rwandské krajiny.

---

²⁹⁷ AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 434 (překlad autora).

²⁹⁸ „*When the genocide started, things happened in the usual way. The neighbours took all our livestock.*“ W. WHITWORTH (ed.), *We Survived*, s. 175 (překlad autora).

²⁹⁹ C. MIRONKO, *The Effect of RTLM's Rhetoric of Ethnic Hatred in Rural Rwanda*, s. 129.

Geografie Rwandy byla faktorem, který ovlivňoval šíření a přístup k informacím. Rwanda je někdy také nazývána zemí tisíce hor. Lidé využívali geografického reliéfu k tomu, aby mohli dobře pozorovat měnící se situaci. Cíleně proto vyhledávali vrcholky kopců, aby mohli sledovat dění v celém údolí pod nimi. Z výpovědí je patrné, že tak činili i v minulosti, když hrozilo nějaké nebezpečí. Jestliže rádio informovalo o událostech geograficky velmi vzdálených, pohled na protější kopec či do údolí odhalil bezprostřední nebezpečí.

„Nemohu říct data, ale první náznaky potíží začaly se zapalováním domů na sousedním kopci.“

Vestine Nyirafurere³⁰⁰

Nyirafurere byla jednou z mnoha, které teprve blížící se kouř přiměl připravit se na útek. Někdy to byla dokonce první zpráva, kterou lidé zmiňují. Smrt prezidenta pro ně nebyla tolik podstatná a přímo si ji nespojovali s blížícími se násilnostmi. Vrcholek nejbližšího kopce byl také místem rozhodování. Dobře mohli vidět, jak se situace dole v údolí vyvíjí. Podle toho se mohli rozhodnout, zda zorganizují odpor, nebo raději zvolí útek. Na faktory, které stály v pozadí jejich volby, se zaměřím později. Nyní se ještě budu věnovat dalšímu důležitému zdroji informací, který nebyl tolik zřetelný z kigalských výpovědí.

Dalším zdrojem informací pro lidi mimo Kigali bylo tzv. *radio trottoir*³⁰¹. Jedná se o sociální síť, ve které se šíří informace. Gutekunst³⁰² o ni referuje jako o „africkém telefonu“ a uvádí, že i v Kigali se na ni částečně spoléhali. Na venkově představovalo *radio trottoir* hlavní zdroj informací a mělo jednu

---

³⁰⁰ „I cannot tell the dates, but the first sign of trouble started with the burning of houses on neighbouring hills.“ AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 293 (překlad autora).

³⁰¹ C. MIRONKO, *The Effect of RTLM's Rhetoric of Ethnic Hatred in Rural Rwanda*, s. 128.

³⁰² M. D. GUTEKUNST, *The Mille Collines and Kigali at war*, s. 23.

nespornou výhodu. Nešlo jej umlčet. Poslední možností, jak získat informace, bylo potom pouze *radio trottoir*. Informace tak lidé získávali ze svých sociálních sítí, které se rozprostíraly napříč zdánlivě rigidním etnickým dělením.

„Každý se bál a zmocnila se jej nejistota. Nedočkavý vědět, co se děje, řekl jsem mé ženě, že se postavím k silnici, abych byl blízko zprávám.“

Gaëtan Kabanda³⁰³

Tyto sociální sítě byly důležité i při volbě strategie přežití. Neumožňovaly jenom získávání informací, ale měly vztah i k dalšímu jednání, k volbě konkrétní strategie přežití. Lidé si v rámci sociálních sítí poskytovali informace o dění v okolí, dávali si tipy na další místo úkrytu, nabídli si přespaní, jídlo a kontakty na lidi, kteří by jim mohli pomoci. Bez zapojení a využití sociální sítě bylo velmi obtížné přežít masové zabíjení. Stojí tak ve zdánlivém protikladu k masovému zabíjení, které je specifické důrazem na dělení mezi my a oni. Jestliže Feinová³⁰⁴ opírající se o revizi Durkheima tvrdí, že masové zabíjení je zaměřeno na lidi stojící mimo prostor morálních závazků (tj. „oni“)³⁰⁵, pak sociální sítě se rozprostírají napříč tímto sociálním prostorem a částečně přesahují i mimo prostor závazků. Z toho vyplývá, že před námi stojí komplexní sociální svět, ve kterém existuje množství sociálních sítí založených na různém základě³⁰⁶. Etnická

---

³⁰³ *“Everyone was afraid, overcome by uncertainty. Anxious to know what was going on, I told my wife I was going to stand by the street in order to be closer to news.”* AFRICAN RIGHTS, Rwanda, s. 463 (překlad autora).

³⁰⁴ Helen FEIN, *Genocide: A Sociological Perspective*, London 1993, s. 36.

³⁰⁵ V originále *universe of obligation*.

³⁰⁶ Pro teoretickou úplnost předpokládám, že sociální sítě vznikají během primární a sekundární socializace. Vycházím z analýzy Bergera a Luckmanna, ze které mimo jiné vyplývá přednost

nesnášenlivost je jednou z mnoha sítí a jako taková koexistuje s jinými sociálními sítěmi, které tu existovaly před ní. Je to právě orientace na tyto již etablované sociální sítě, která umožnila mnoha lidem zachránit si život.

4.2.2 Typologie sociálních sítí

Z výpovědí je možné rekonstruovat tři základní druhy sociálních sítí, které hrály důležitou roli pro přeživší. Prvním typem jsou příbuzní z vlastní rodiny. Druhým typem sociální sítě jsou „známí“. Je to široké vymezení pro okruh lidí zahrnující sousedy z blízkého okolí, ale také přátele, jejichž vztah mohl být prohlouben tradiční výměnou krávy³⁰⁷. Odlišení mezi příbuznými a známými se může na první pohled zdát jako umělé. Má však své opodstatnění. K navázání vztahů s blízkými příbuznými docházelo během primární socializace. Sociální sítě mezi známými se navazovaly v návaznosti na vazby vytvořené v primární socializaci, tj. v rámci rodiny. Z toho vyplývá, že děti se s větší pravděpodobností snažily orientovat dle vazeb utvořených v primární socializaci. K této tezi se vrátím dále v textu. Posledním druhem jsou sociální sítě založené během sekundární socializace, tj. například v práci, v kostele³⁰⁸, kreditní a svépomocné společenství, aj.

---

primární socializace. K této tezi se vrátím později v textu. Viz Peter L. BERGER – Thomas LUCKMANN, *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*, Brno 1999, s. 128n.

³⁰⁷ Fujiová mluví také o přátelstvích ztvrzených pokrevním paktem (*blood pact*). Podobné označení se v mých výpovědích neobjevovalo. Jedno z možných vysvětlení je, že praktika se týkala většinou starších mužů a ti ji považovali za natolik samozřejmou, že v rozhovorech pro AFRICAN RIGHTS neměli potřebu ji zmiňovat. Domnívám se, že i tento druh přátelství se vyskytoval i mezi mnou analyzovanými respondenty, kteří následně dle nich jednali, protože zmiňují například výměnu krávy mezi přáteli, což byl jeden ze znaků pokrevního paktu. Viz L. A. FUJIO, *Killing neighbours*, s. 106. Nabízí se také paralela se starší institucí *kunywana*, kterou Newburyová překládá také jako *blood pacts*. Vnější podobnost by ukazovalo na možné paralely, avšak zatím není toto téma důkladně zpracované. Viz C. NEWBURY, *The Cohesion of Oppression*, příloha č. V.

³⁰⁸ Přeživší se téměř výhradně zmiňují o svém vyznání jako katolickém. Nicméně na základě jejich výpovědí je možné doložit, že sousedé vyznávající islám (nebo místa spojená s praktikováním

„Lidé utíkali do svých kostelů – katolíci do katolických kostelů, pentekostálci do pentekostálních kostelů, protestanté do svých vlastních kostelů.

Anastase Twagirashema³⁰⁹

Volba jedné z těchto sítí předurčovala potom další zvolenou strategii. Pokud člověk šel do svého kostela, ocitl se mezi „svými“ lidmi. Docházelo pak ke společné organizaci odporu, k vzájemné pomoci při ukrývání. Jestliže se člověk obrátil na svoje známé a příbuzné, pohyboval se s větší pravděpodobností po individuální trajektorii. Ve skutečnosti se obě strategie prolínaly.

V následujícím textu se budu nejdříve věnovat kolektivním strategiím a kontextu, ve kterém se uskutečňovaly. Pak obrátím moji pozornost na individuální strategie přežití.

4.2.3 Kolektivní strategie přežití

První reakcí na blížící se nebezpečí bylo vytváření kolektivní sebeobrany. Obyvatelé daného sektoru se shromáždili a snažili se společnými silami zabránit, aby se násilí a rabování přeneslo k nim. Z počátku bylo málokomu jasné, jak velké nebezpečí se blíží. Lidé mohli dostávat zprávy o zabíjení, ale i tak se potom domnívali, že se jedná jen o další sérii nepokojů, které již v minulosti mohli zažít. Při organizaci odporu nehrála svou roli vzdálenost od hranic se zónou, kde byly rozmístěny jednotky RPF. Přitom v těchto místech bylo možné vzhledem

---

islámu) byla ušetřena nejhoršího zabíjení a lidé vyznávající islám u sebe často ukrývali uprchlíky. Nicméně pro další výzkum zůstává tato otázka otevřená k dalšímu zkoumání.

³⁰⁹ „People were escaping by going into churches - The Catholics to the Catholic church, the Pentecostals to the Pentecostal church, the Protestants to their own church.“ W. WHITWORTH (ed.), *We Survived*, s. 207 (překlad autora).

k permanentnímu strachu z jejich dalšího útoku očekávat větší připravenost k sebeobraně. Nicméně snaha o organizovaný odpor se objevovala napříč celou zemí.

Existovaly dva způsoby, jak docházelo k vytváření organizovaného odporu. Na jedné straně se začali organizovat sami obyvatelé daného sektoru. Dělo se tak většinou na hranicích sektoru nebo následně přímo na farách, kde docházelo ke kumulaci uprchlíků. Druhým způsobem bylo organizování státním aparátem. Obrana pak měla většinou podobu nočních hlídek a kontrol na hranicích územního celku. Ty měly zajistit, že lidé nebudou utíkat ze svého sektoru. Měly tak stejný účinek jako zákaz vycházení ve městě. Přesto se domnívám, že oba dva způsoby organizace nestály jenom proti sobě. Jedním se potencionální oběti bránily proti příchodu útočníků, kdežto v druhém případě vlastně dělaly totéž, ale správa za jejich zády připravovala masové zabíjení. V takovém případě bylo smyslem těchto hlídek zabránit lidem v útěku

Jejich organizace ze strany správy má již ve Rwandě svoji minulost a je pravděpodobné, že se s ní lidé v roce 1994 nesetkali poprvé. Několik let před začátkem masového zabíjení existoval plán na organizovanou domobranu³¹⁰. Snaha o koordinaci nočních hlídek a kontrol nebyla ze strany správy nic nového. První myšlenky na ustavení sebeobrany ze strany státu se objevily krátce po říjnové invazi RPF v roce 1990. Jejich další oživení přišlo v únoru 1993, kdy RPF porušila klid zbraní. Paralelně s vyzbrojováním milic Interahamwe se oživil i plán na vytvoření domobran, která by byla záminkou pro další distribuci zbraní mezi obyvatelstvem. Na počátku roku 1994 byl vytvořen vládní dokument – Organizace

---

³¹⁰ O evoluci této myšlenky podala zprávu Human Rights Watch. Viz HUMAN RIGHTS WATCH, *The Rwandan Genocide: How It Was Prepared*, New York 2006, s. 7n. [staženo: 16. 5. 2006] <<http://www.hrw.org/background/africa/rwanda0406/rwanda0406.pdf>>.

civilní domobrany³¹¹. Celý dokument patrně zůstal z velké části na papíře a nepodařilo se jej v tak krátkém čase v plném rozsahu naplnit.

Když se po 6. 4. na některých místech snažila státní správa vytvářet organizované noční hlídky (*irondo*), nebyla její snaha vnímána jako něco neobvyklého. Zástupci správy na úrovni prefektur³¹² a komun³¹³ vyzývali lidi k organizaci domobrany. Lidé, tj. Hutuové i Tutsiové, se k této iniciativě připojili. Vzápětí však někteří z nich zjistili, že se jedná o promyšlenou strategii, která je měla udržet na místě a zabránit jim v útěku. Muži museli držet hlídky a bylo tak zajištěno, že budou snadno k dosažení.

„Sedmého jsme viděli hořet domy a slyšeli jsme zvuky střelby a granátů v sousední komuně Rwamiko. Náš bourgmestre, Muhitira, nám řekl, že se musím účastnit nočních hlídek, abychom zabránili, aby se to samé drama stalo i u nás. Ale bylo to kvůli tomu, aby nám zabránil v útěku.“

Jean Damascène Kayitesi³¹⁴

---

³¹¹ V originále: Organisation de l'Auto-Défense Civile. Viz HUMAN RIGHTS WATCH, *The Rwandan Genocide*, s. 13.

³¹² Rwanda je správně rozdělena na několika úrovních. Dělení je od největších celků k nejmenším následující (závorkách je uveden správní zástupce dané jednotky):

- préfecture (préfet)
- commune (bourgmestre)
- secteur (conseiller)
- cellule (responsable)
- ten households (nyabakumi)

Převzato z L. A. FUJII, *Killing neighbours*, s. xi.

³¹³ Prefektury a komuny se staly páteřním článkem správy během druhé republiky a sloužily k utužení centrální správy země. Na bedra komun byla přenesena odpovědnost za provádění obecních „dobrovolných“ prací (*umuganda*). Viz André GUICHAOUA, *Local Government in Rwanda*, [Arusha?] 2001?, s. 6n. Tato analýza byla vytvořena jako důkazní materiál pro ICTR v Arushe. Je zde také přístupná v soudní veřejné knihovně. Bohužel není uvedeno místo vydání ani datum vzniku. Přibližné datum vydání jsem určil dle záznamů o soudním procesu č. ICTR-99-46-T, kde byl tento materiál použit při důkazním řízení.

³¹⁴ „On the 7th, we saw houses burning and heard the sound of gunfire and grenades in the neighboring commune of Rwamiko. Our bourgmestre, Muhitira, told us that we had to participate in night patrols on order to prevent that same drama happening in our area. But it was to prevent us from fleeing.“ AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 332 (překlad autora).

Zde je možné hledat jeden ze základů následné organizace sebeobraný mezi uprchlíky. Jejich organizace tak mohla sledovat to, co viděli či zažili ve svém okolí. V okamžiku, kdy byli zatlačeni a hromadně hledali úkryt na nejbližší faře³¹⁵, pokračovali v sebeobraně i zde. Muži se bránili pomocí kamenů a tradičních zbraní. V době, kdy již bylo jasné, že se nebude jednat o krátkodobé nepokoje³¹⁶ a že zabíjení je namířeno proti všem Tutsiům, si uprchlíci tyto zbraně přinášeli s sebou. Uvědomění si, kdo je cílem násilí, mělo vliv i na další podporu Hutuů, kteří se zpočátku bránili spolu s Tutsii. S nimi se bránili většinou Hutuové z nižších sociálních vrstev, kteří nepatřili k místním elitám³¹⁷. Slovy jednoho z přeživších to byli Hutuové, kteří „nerozuměli politice útoku“³¹⁸. Tu jim vysvětlili představitelé správy a místní elity, kteří se podíleli na organizaci zabíjení. Poté, co fary, nemocnice a školy opustili Hutuové, pokračovali uprchlíci dál v organizovaném odporu.

4.2.3.1 Způsoby identifikace etnicity

Zákaz vycházení, případně výzvy k návratu k domů, vytváření velkého množství zátarasů, organizování hlídek – to jsou některé z taktik, které používala správa, aby zabránila (některým) lidem v pohybu. Správa tak činila s určitým záměrem, který je potřeba nyní vysvětlit. Cílem organizátorů zabíjení bylo identifikování a zabití pouze určité skupiny lidí, která žila mezi ostatními.

---

³¹⁵ Ve většině menších vesnic představuje fara její centrum. V její blízkosti se často také nachází škola, případně zdravotní středisko a kancelář státní správy.

³¹⁶ AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 279.

³¹⁷ To potvrzuje tezi, kterou předpokládá Mironko. Dle něj používalo RTLM rétoriku blízkou zemědělskému způsobu života, protože si byli vědomi, že etnické rozpory nejsou na venkově velké a Hutuové a Tutsiové zde drží více spolu. Výpovědi přeživších tak potvrzují tuto tezi i z jiného pohledu. Viz C. MIRONKO, *The Effect of RTLM's Rhetoric of Ethnic Hatred in Rural Rwanda*, s. 130.

³¹⁸ Josephine Mukandori in: AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 355.

Nedošlo tady k postupnému oddělení obyvatelstva. Samotné masové zabíjení probíhalo velmi rychle³¹⁹ a bylo nutné najít jiný postup jak vydělit oběti od ostatních. Právě tyto taktiky to měly pachatelům umožnit.

Bylo několik způsobů, jak zjistit něčí etnickou identitu. Od 16 let byl každý občan povinen nosit identifikační průkaz, kde byla zaškrtnuta jeho etnická příslušnost³²⁰. Díky negramotnosti však ne každý uměl rozlišit z průkazů etnickou příslušnost. Průkazy měly podobu jednoduchého dvoulistu, kdy na jedné stránce byla zaškrtnuta jedna ze tří kolonek určující etnicitu. Pro Evropany se zdá být jen málo představitelné, že by něco tak evidentního nešlo *přečíst* (sic!). Jak ukazuje svědectví Farringtonové na některých zátarasech si hlídka prohlížela její doklady vzhůru nohama³²¹. Lze tedy soudit, že negramotnost mohla být částečně důvodem³²², proč organizátoři zabíjení potřebovali mít na místě někoho z místních, kdo by prozradil etnicitu svých sousedů. I v případě, že lidé u sebe měli identifikační průkazy, tak nebylo pro většinu lidí lehké na jejich základě zjistit etnicitu. Ačkoliv se tak o identifikačních průkazech v souvislosti s Rwandou hodně mluví, jejich vliv na události pravděpodobně nebyl tak veliký, jak by se na první pohled mohlo zdát.

Je však nutné k tomu dodat, že takové vysvětlení není úplné. Jak již bylo naznačeno, bylo možné si etnicitu změnit a zajistit si nový průkaz s hutuskou identitou. Toho si byly vědomy nejen úřady, ale také lidé. Identita nebyla něco neměnného, a pokud měl člověk dostatečný vliv, mohl s ní takto strategicky

---

³¹⁹ Někdy se proto také mluví o nejrychlejší genocidě 20. století. S. STRAUS, *Order of Genocide*, s. 1.

³²⁰ L. A. FUJII, *Killing neighbours*, s. 127.

³²¹ Marie Julianne FARRINGTON, *Rwanda – 100 Days – 1994. One Perspective*, in: Carol Rittner – John K. Roth – Wendy Whitworth (eds.), *Genocide in Rwanda. Complicity of the Churches?*, St. Paul 2004, s. 99.

³²² Míra negramotnosti mezi staršími 15 let byla ve Rwandě v roce 1990 46,7% . Zdroj: UNITED NATIONS Common Database (UNESCO estimates), <http://globalis.gvu.unu.edu/indicator_detail.cfm?Country=RW&IndicatorID=27#row> [naposledy navštíveno: 26. 7. 2008].

nakládat³²³. Při oddělování Tutsiů od Hutuů pouze podle průkazů totožnosti mohlo docházet k záměnám. Bylo tak nutné najít jiný, více spolehlivý způsob.

Povědomí o etnicitě se udržovalo na lokální úrovni ve veřejné sféře mezi lidmi³²⁴. To byl druhý způsob, jak identifikovat lidi podle etnicity. Děti se dovídaly o etnicitě druhých z řečí, které vedli dospělí. Svoji vlastní etnicitu pak většinou zjistily na prvním stupni základní školy od své/ho učitele/ky, který/á je podle ní rozděloval/a³²⁵. Ke zjištění etnické identity tak byl potřeba někdo z místních, kdo měl povědomí o tom, kdo je a kdo není Tutsi. Proto bylo pro organizátory masového zabíjení potřebné zajistit, aby lidé zůstali ve svém sektoru nebo komunitě. Za této podmínky mohli využít některého z místních loajálních informátorů, který jim řekl, kam mají zamířit.

Na druhou stranu bylo problematické, že rozpor mezi lidmi pouze na základně etnické příslušnosti nebyl velký³²⁶. To organizátoři z řad místní státní správy nebo Interahamwe řešili tak, že vědomě přivázeli útočníky z jiných komunit či prefektur, kde proběhlo zabíjení již krátce po 6. 4. 1994³²⁷. Na místě je vedl jeden z místních, který označoval etnicitu lidí, zabíjení pak mohli provést pachatelé přivezení odjinud. Jejich potencionální oběti se tak snažily vysmeknout se z těchto lokálních vazeb, aby nemohly být například svým sousedem označeny za Tutsije, což v daném kontextu znamenalo většinou jistou smrt, zároveň bylo pro ně lepší hledat pomoc mezi svými příbuznými a známými, než utíkat do oblasti, kde vůbec nikoho neznaly. Bylo tak velmi důležité, kam se člověk rozhodl utíkat. Munyambova výpověď je ukázkou takového rozhodování,

---

³²³ Viz L. A. FUJII, *Killing neighbours*, s. 127.

³²⁴ To bylo v protikladu k tomu, jak se člověk dozvídal o tom, do kterého klanu nebo rodinné linie patří. Tyto informace se dověděl zejména v rodinném kruhu. Na druhou stranu se o etnické identitě v rodině patrně moc nemluvalo. Viz L. A. FUJII, *Killing neighbours*, s. 122.

³²⁵ Viz W. WHITWORTH (ed.), *We Survived*, s. 122, 206, 222, 256.

³²⁶ Jak již bylo řečeno, tomu odpovídala také rétorika rádia RTLM, které mělo oslovit lidi žijící na venkově.

³²⁷ L. A. FUJII, *Killing neighbours*, s. 95.

„Já jsem chtěl změnit okrsek, abych viděl, zda se náhodou nemohu dostat do oblasti, kde by mě milice tak lehce nepoznala. Našel jsem mého přítele v Remere, starý Hutu... On mě ukryl.“

Jean Berchmans Munyambo³²⁸

Jejich známý je nakonec mohli v novém prostředí zachránit tím, že útočníkům tvrdili, že nejsou Tutsiové, ale i tak jim hrozilo, že budou zabiti, protože existovala ještě jedna možnost, jak mohl být někdo označen za Tutsie.

Tou poslední možností, jak zjistit etnicitu, bylo spolehnout se na jeho fyzické rysy. To mělo základ v tzv. Hamitské hypotéze, která tvrdila, že Tutsiové jsou vyšší a mají protáhlý obličej, což je činilo z pohledu Evropanů noblesnějšími³²⁹. Problematické je, že spojení mezi fyzickou odlišností a Hamitskou hypotézou, bylo pouze logické dovození, které najdeme v odborné literatuře. Jak ukázal Straus, většina aktérů (58,3%)³³⁰ neměla o této teorii ponětí. Zároveň s tím jeho průzkum ukázal, že respondenti byli přesvědčení o tom, že Tutsiové jsou jiní³³¹. Rwandané tak vnímali odlišnost mezi Tutsii a Hutuy, ale nevycházeli přitom z Hamitské hypotézy. Jinakost zahrnovala především fyzickou odlišnost, která pak byla používána jako poslední možnost, jak někoho označit za

---

³²⁸ „I wanted to change districts to see, if by chance, I could arrive in an area where the militia would not easily recognize me. I found a friend of mine at Remera, an old Hutu man....He hid me.” AFRICAN RIGHTS, Rwanda, s. 285 (překlad autora).

³²⁹ Dle Jefremovasové to platilo i pro Rwandány. Muži z hutuských elit preferovali tutsijské ženy nebo ty, které měly pro ně typické rysy. To vytvářelo mezi ženskými elitami etnické tenze. Je to jedno z možných vysvětlení, proč se ženy z hutuských elit postavily do čela organizování zabíjení. Viz V. JEFREMOVAS, *Brickyards to Graveyards*, s. 107.

³³⁰ 57,3% respondentů z jeho průzkumu odpovědělo, že o ničem podobném neslyšelo. 27,7% něco podobného slyšelo, ale nevěřilo tomu. Viz S. STRAUS, *Order of Genocide*, s. 132.

³³¹ S. STRAUS, *Order of Genocide*, s. 130.

Tutsie. Fyzická jinakost však byla velmi nejistý způsob identifikace³³² a lidé si toho byli vědomi³³³.

Představitelé správy se nesnažili jenom zamezit uprchlíkům v pohybu, další možností bylo jejich pohyb kontrolovat. Na místech, kde již došlo ke koncentraci lidí na farách či podobných místech, aktivně vyzývali další uprchlíky, aby se zde shromažďovali. S těmito výzvami se mohli lidé setkat zejména v prefekturách Kibuye a Cyangugu. Dle tvrzení správy to měla být jediná místa, kde jim mohla být zaručena bezpečnost. Zároveň si tím však zajistili, že se tam budou shromažďovat pouze lidé cítící se ohroženi, tj. Tutsiové. Například prohlášením, že nechápou, proč se Hutuové ukrývají v kostele, když jim nic nehrozi³³⁴. V tom okamžiku již bylo zřejmé, že Tutsiové se bojí patrně oprávněně, ale stále nevěděli, koho se měli bát. Byli to možná rabující Interahamwe, ale měli se také bát před četníky nebo armádou? To zatím nevěděli.

Představitelé ozbrojených složek v nich vyvolávali pocit bezpečí a představitelé správy toho využívali. Četníci tak byli přidělováni k ochraně kostelů, stadiónů nebo škol a do těchto míst také lidi nasměrovali³³⁵. Někteří z četníků se skutečně postavili na stranu uprchlíků a chránili je. Jednalo se však o výjimky, kdy se někdo otevřeně postavil proti organizovanému zabíjení. Zprávy o takovém jednání pocházejí pouze z prefektur Butare a Cyangugu³³⁶. Většinou pak následovaly pokusy o jejich výměnu za jiné, loajálnější strážce.

Pokud se četníci přidali na stranu uprchlíků, stali se pro ně cennými obránci. Dávali jim rady, jak se nejlépe bránit a bojovat. Jestliže noční hlídky

---

³³² Jako Tutsi tak mohli být označováni i Hutuové a to v minulosti i opakovaně. Viz René LEMARCHAND, *Burundi: Ethnocide as Discourse and Praticce*, Cambridge 1994, s. 8.

³³³ S problémem odlišení se setkáváme také při otevření boji, kdy při participaci obyvatelstva bylo obtížné odlišit, kdo je útočníkem a kdo je obětí. Většinou se řešilo odlišováním pomocí banánového listu, kterým se maskovali útočníci. Využili tak praktiky, která se běžně používala již dříve, kdy zelené listy pohozené na silnici nebo před vstupem do domu určují místo, kterému by se měl člověk vyhnout. Takové místo se pak stává „nedotknutelným“.

³³⁴ AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 284.

³³⁵ AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 425, 447.

³³⁶ AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 355, 471.

a zátarasy představovaly hierarchii v rámci skupiny (byl zde velitel a rozdělené role) a vzorec pro její organizaci, pak lidé se zkušenostmi z boje, dávali návody na konkrétní jednání. Jedním z nich bylo užití taktiky *kwiunga*, kdy se lidé rozptýlili a lehli si na zemi³³⁷. Útočníci pak měli ztíženou střelbu a granáty nezpůsobovaly tak masivní zranění. Stejnou taktiku si postupně vyvinula i velká skupina uprchlíků bránící se v oblasti Bisesero³³⁸. Celou taktiku lidí v této oblasti stručně vystihl Karamaga:

„Když jsme je viděli přicházet, šel jsem před všechny a vyzval je, aby si lehli na zem. Milice se k nám přiblížila a střílela, jak postupovala. Když viděli, že my všichni ležíme na zemi, přišli až k nám. Já jsem řekl Abasesero³³⁹, aby vstali a šli mezi milice. Tímhle způsobem oni nebyli schopni házet granáty ani střílet ze svých zbraní, protože bylo riziko, že zraní také své vlastní lidi.“

Siméon Karamaga³⁴⁰

Nabízí se také myšlenka, jak dobře mohli takové umění boje znát sami muži, kteří byli mezi uprchlíky. Des Forges se domnívá, že jednou z cest, jak se k uprchlíkům tato taktika mohla dostat, byly výcviky RPF pro některé ze svých příznivců³⁴¹. Výpovědi nic podobného nepotvrzují. Uprchlíky tuto taktiku naučili buď četníci, nebo někdo, kdo byl v nějaké ozbrojené složce už v minulosti. V oblasti Bisesero to zase byli lidé, kteří již měli zkušenosti s přímým bojem z let 1959 – 1962 a 1973. Podobně tomu mohlo být i v jiných částech země. Po říjnové

---

³³⁷ A. DES FORGES, *Leave none to tell the story*, s. 217.

³³⁸ AFRICAN RIGHTS, *Resisting Genocide. Bisesero April – June 1994*, s. 16-17.

³³⁹ Abasesero jsou lidé ze tří klanů (Abanyiginya, Abakono, Abahima), kteří obývali zdejší oblast. Viz AFRICAN RIGHTS, *Resisting Genocide. Bisesero*, s. 5.

³⁴⁰ „*When we saw them coming, I would go in front of everybody and ask them to lie down. The militia would approach us, shooting as they advanced. When they saw that we were all lying down, they would come up to us. I would ask the Abasesero to get up and go amongst the militia. In this was they would not be able to throw grenades nor could they shoot us with their guns because there was a risk that they would kill their own people.*“ AFRICAN RIGHTS, *Resisting Genocide*, s. 16n (překlad autora).

³⁴¹ A. DES FORGES, *Leave none to tell the story*, s. 217.

invazi v roce 1990 následoval velký početní růst armády a rostoucí počet různých výcviků³⁴². To byl další zdroj, odkud se mohly tyto zkušenosti dostat až k uprchlíkům. Vojenský výcvik a distribuce zbraní, ač pouze pro vybrané jedince, nemohly zůstat utajeny před celou komunitou.

I když byli uprchlíci většinou nějak organizováni, jejich odpor nemohl odolávat velké přesile, která proti nim stála. Jednoho dne byl jejich odpor zlomen, následovalo prohledávání³⁴³ místností a zabíjení. Častým způsobem, jak přežít i tuto bezvýchodnou situaci, bylo předstírat vlastní smrt. To znamenalo: „*(K)dyž oni přišli, tak bylo důležité nebýt odlišný od mrtvého: žádný náznak dýchání, žádný náznak života, dokud neodešli. Bolest, váha všech těch mrtvých těl a zápach krve vás činil velmi žízňivými, proto jsme se hluboko v noci vyplazili ven pro vodu. Po čtyřech dnech jsme se rozhodli odejít.*“³⁴⁴

Zde je místo, kde se prolíná kolektivní strategie s individuální. Po útoku většinou zůstalo naživu pouze několik málo lidí z původních stovek až tisíců uprchlíků, kteří o sobě navzájem nemuseli ani vědět. Následně se jejich jednání pohybovalo spíše po individuální trajektorii, na kterou se zaměřím nyní. Počátek individuálních strategií ale nezačíná tam, kde končí masové zabíjení na tom kterém místě. Zvolení individuální strategie a vyhledání úkrytu v lesích, žádání o

---

³⁴² Mezi lety 1990 až 1994 vzrostla velikost vládního vojska ze 7000 na 31 000 mužů. Pro detailnější zprávu viz United States Defence Intelligence Agency, *Rwanda: The Rwandan Patriotic Front's Offensive* [online], 9. 5. 1994, [staženo: 27. 7. 2008], <<http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB53/rw050994.pdf>>. Prunier uvádí číslo ještě vyšší. Dle něj měla armáda v polovině roku 1992 čítat 50 000 vojáků. O dva roky dříve byly počty desetkrát menší. G. PRUNIER, *The Rwanda Crisis*, s. 232.

³⁴³ Častým místem, kde přeživší našli úkryt, byl prostor ve stropě. Při obvyklé konstrukci sedlové, pultové nebo méně často valbové a polovalbové střechy vznikl prostor, který není ve Rwandě běžně využíván. Lidé se tak ukrývali v prostoru mezi rovnou střešou jednotlivých pokojů a šikmými krokvy střechy. Získali tak potřebný čas, a v noci se mohli pokusit o útek.

³⁴⁴ „*But of course when they came in, it was important to be no different from the dead. No sign of breathing, no sign of life until they left. The pain, the weight of all these dead bodies, the smell of blood made you very thirsty. So deep into the night, we could crawl out to look for water. After four days, we decided to leave.*” Josephine in: AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 390 (překlad autora).

pomoc u příbuzných a známých, bylo jedno z prvních rozhodnutí, které mohli lidé udělat.

4.2.4 Individuální strategie přežití

V případě, že se uprchlíci ještě nedostali na fary, měli možnost volby: poslechnout, nebo neposlechnout příkazů správy a četníků. Lidé většinou měli možnost zvážit, kam se půjdou ukryt. To bylo důležité pro jejich další směřování.

Jak již bylo řečeno, představitelé správy se na některých místech snažili usměrnit proudy uprchlíků. Svolávali je na místa, kde se již uprchlíci nacházeli. Proč těchto výzev někteří neposlechli? Takové jednání nám něco napovídá o jejich postoji k místní správě. Nejdříve lidé museli pojmout podezření, že představitelé správy stojí proti nim, což nebylo samozřejmé. Například na severu země, kde bylo vzhledem k minulosti silné postavení MRND, by bylo možné očekávat negativní postoj Tutsiů k místní správě. Dle Fujiiové však lidé vypovídali o tom, že správa v minulosti dělala kroky, aby se po násilnostech, situace ustálila a znovu byly obnoveny normální vztahy mezi obyvateli³⁴⁵.

Od roku 1990 napětí ve společnosti postupně rostlo: souboje politických stran, vpády RPF, politické atentáty, zabíjení civilního obyvatelstva, události v Burundi. To vše vytvářelo kontext stále rostoucího napětí³⁴⁶, které je zmiňováno, jako důležitý faktor pro iniciaci masového zabíjení³⁴⁷. Zůstává otázkou, do jaké míry vzrůstající násilí, které bylo zčásti iniciováno také ze strany správy, ovlivnilo vztah důvěry mezi představiteli správy a obyvateli – ukázalo se

³⁴⁵ L. A. FUJII, *Killing neighbours*, s. 109.

³⁴⁶ V diskuzích se téma označuje jako *security dilemma* (bezpečnostní dilema), kdy je z pohledu pachatele vhodnější sáhnout jako první k násilí než být sám zabit. Straus také nabízí širší přehled bibliografie. Viz S. STRAUS, *Order of Genocide*, s. 51 poz. č. 54.

³⁴⁷ A. DES FORGES, *Leave none to tell the story*, s. 97 – 172; J. SEMELIN, *Purify and Destroy*, s. 41 – 51;

však, že vzájemnou nedůvěru nemůžeme před rokem 1994 považovat za samozřejmou. Stejně tak situace po 6. 4. 1994 nebyla nijak přehledná³⁴⁸, aby umožňovala jasně určit, od koho hrozí nebezpečí.

Každý člověk se mohl rozhodnout různě a to i v rámci jedné rodiny³⁴⁹. Ženy a děti se mohly odebrat do kostela, nebo hledat úkryt u sousedů. Zatímco muži se společně organizovali nebo hlídali rodinný majetek. To částečně vysvětluje, proč obětmi na farách byli zejména děti, ženy a staří lidé³⁵⁰

„Jak se věci zhoršovaly, rozhodla se matka, že bychom se měli schovat, ale otec řekl: „Je pro vás lepší, když se ukryjete beze mne.““

Manzi Gaudence Uwera³⁵¹

Pokud lidé hned na počátku neměli důvěru k výzvám představitelů správy, bylo to založeno na jejich předchozí zkušenosti s jejich jednáním, kdy se tvrzení správy rozcházela s realitou³⁵², nebo měli možnost se rozhodovat o jiné alternativě, která představovala větší naděje na přežití³⁵³. Tou mohli být právě jejich příbuzní a známí.

Na rozdíl od Kigali lidé na venkově nehledali první pomoc v domech svých sousedů a známých. Navzdory často zmiňované vysoké hustotě osídlení

---

³⁴⁸ Viz například M. J. FARRINGTON, *Rwanda – 100 Days – 1994*, s. 98.

³⁴⁹ W. WHITWORTH (ed.), *We Survived*, s. 54 nebo AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 377.

³⁵⁰ Farringtonová tak například referuje o soudních vykopávkách pro ICTR, které byly prováděny okolo kostela a fary v Kibuye. Viz M. J. FARRINGTON, *Rwanda – 100 Days – 1994*, s. 101. To však neznamená, že by měly ženy statisticky menší šance na přežití. Dle analýzy struktury úmrtí, kterou provedl Verwimp, měly ženy naopak větší šanci na přežití. Viz P. VERWIMP, *Testing the Double-Genocide Thesis for Central and Southern Rwanda*, s. 438.

³⁵¹ „As things were getting worse, Mum suggested we should hide, but Dad said, „It’s better for you to hide without me.“ W. WHITWORTH (ed.), *We Survived*, s. 257 (překlad autora).

³⁵² AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 355.

³⁵³ Neznamená to, že představitelé správy nemohli svým jednáním představovat skutečnou ochranu, a být tak pro lidi pozitivní volbou při hledání bezpečí. Nejznámější je příklad prefektury Butare, kdy prefekt Habyalimana byl schopen na několik dní zabránit šíření násilností. Viz A. DES FORGES, *Leave none to tell the story*, s. 439n.

byly domy na venkově dál od sebe než ve městech³⁵⁴. Prvním úkrytem se stávaly plantáže a lesy v okolí jejich domů a v případě, že zabíjení začalo krátce po 6. 4. 1994, byl to často také jediný rychle dostupný úkryt. Situace v té době také nenaznačovala, že nepokoje budou natolik silné, a že cílem útočníků bylo zabít obyčejné lidi. Očekávalo se, že se bude rabovat či vyhrožovat tak, jak si to někteří mohli pamatovat z minulosti. Pouze několik málo lidí bylo varováno svými známými, že se na ně chystá útok.

Většina lidí se po několika dnech ocitla na nedaleké faře nebo ve škole. První úkryt totiž většinou vyhledali u lidí, kteří se s tím, jak postupovalo masové zabíjení, zalekli a začali se bát o svůj vlastní život. Raději se tedy snažili dostat uprchlíky ze svého domu, protože lidem bylo zakázáno pod hrozbou trestu ukrývat Tutsie. Ti, kteří Tutsie ukrývali, byli označeni za vnitřního nepřítele (*ibiyitso*), který pomáhá postupující RPF.

Individuální strategie se plně rozvinuly až po prvních masakrech, které se některým podařilo přežít nebo jim uniknout. Potom se jejich jednání daleko více orientovalo na individuální strategie, které byly ovlivněny také odlišnostmi mezi muži a ženami.

4.2.5 *Gender a sociální síť*

Jednou ze sociálních sítí, které formovaly strategie přežití, byly rodinní příbuzní. Neznamená to však, že tato síť rovnoměrně zahrnuje rodinu ze strany manžela a stejně tak i manželky. Ženy měly svoji volbu, za kým v nouzi jít

---

³⁵⁴ Hustota obyvatelstva v roce 1990 byla 475 ob./km², což bylo víc než mnohé evropské rozvinuté ekonomiky. Jared Diamond tak mluví o malthusiánské pasti. Viz J. DIAMOND, *Collapse: how societies choose to fail or succeed*, s.319.

komplikovanější. Pokud žena-Hutu³⁵⁵ během masového zabíjení ovdověla, mohla se vydat hledat pomoc u svého otce a matky. Někdy k tomu byla dokonce vyzvána ze strany útočnicků Interahamwe³⁵⁶. Návrat k rodině však byl pro ni komplikován kulturními zvyklostmi.

Žena sňatkem opouštěla svoji rodinu a byla přijata do rodiny svého manžela. Vstoupila také do vztahů, které měla tato rodina ustaveny. Sňatek byl v případě ženy podoben sociální smrti, tedy že její vlastní rodina jako by „zapomněla“, že ji kdy znala³⁵⁷. Muž musel za svoji manželku tchánovi zaplatit. To pak komplikovalo možnost jejího návratu. Neznamená to, že by rozvody nebyly časté³⁵⁸, ale žena nemohla u svých rodičů čekat vřelé přijetí, protože její návrat znamenal pro rodinu povinnost zaplatit zpět manželovi peníze i s případnou pokutou³⁵⁹. Během masového zabíjení se žena mohla navrátit ke své rodině, ale její přijetí v rodině mohlo být komplikované³⁶⁰.

Volba úkrytu u vlastní rodiny byla pro ženu méně častá a mohla jí předcházet výzva některého z pachatelů z řad Interahamwe. Jejich jednání vycházelo z chápání pozice ženy-Hutu v manželství s mužem-Tutsi. Pokud by útočníci zabíjeli čistě na základě tradičního vnímání etnicity, žena by musela zemřít spolu s mužem. Tak tomu ale nebylo.

V minulosti žena přejímala etnickou identitu svého muže. Stejným způsobem byla etnicita zaznamenávána během dvou celostátních sčítání

---

³⁵⁵ Problematiku etnicity ve smíšeném manželství vysvětlím dále.

³⁵⁶ Marie Harerimana in: AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 172.

³⁵⁷ Ženy to také někdy komentovaly těmito slovy: „Když jste provdána, to je jako bys nikdy nebyla členem své rodiny, už tě neznají.“ Viz V. JEFREMOVAS, *Brickyards to Graveyards*, s. 89 (překlad autora).

³⁵⁸ V. JEFREMOVAS, *Brickyards to Graveyards*, s. 83.

³⁵⁹ Fairhead uvádí, že důvodem k návratu do původní rodiny mohlo být také bití manželky. Násilí vůči manželce bylo znakem moci a mohlo mít pozitivní vliv na reputaci manžela. James FAIRHEAD, *Fields of Struggle: Towards a Social History of Farming Knowledge and Practice in a Bwisha Community, Kivu, Zaïre*, Ph.D. dizertace, The University of London, s. 195-196 cit. dle V. JEFREMOVAS, *Brickyards to Graveyards*, s. 89.

³⁶⁰ AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 172, 365, 485; W. WHITWORTH (ed.), *We Survived*, s. 209.

obyvatelstva³⁶¹. Existoval však i druhý pohled, jehož počátky můžeme hledat v koloniálním období, například i v zavedení identifikačních průkazů. Toto pojetí připisuje etnicitu každému člověku individuálně. Bylo tak možné, aby si manželka ponechala svoji původní etnicitu. Lidé ve výpovědích tak již běžně mluví o tom, že manželka nebo manžel byli jiné etnické příslušnosti. Nelze přímo mluvit o rasovém vnímání³⁶², protože lidé si byli dobře vědomi, že identitu lze změnit. Byly to dva různé pohledy („rasový“ a „etnický“), které se již v minulosti vzájemně doplňovaly³⁶³.

Ukázalo se však, že koexistence těchto dvou pohledů více ovlivnila vnímání etnicity u ženy než u muže. Identita muže byla při „rasovém“ i etnickém vnímání více stálá. Muž mohl změnit svoji identitu pouze tehdy, když si zajistil výměnu svého identifikačního průkazu. Na druhou stranu každá provdaná žena se dostávala do situace, kdy mohla mít různou etnickou identitu³⁶⁴.

Pro obě pojetí („rasové“ i „etnické“) bylo postavení ženy velmi důležité, neboť předávaly život dalším potomkům. Extrémisté v nich viděli trójského koně, který ohrožuje sílu Hutuů. Dle nich používali Tutsiové svoje ženy jako vnařilo, které oslabovalo sílu Hutuů. Na druhou stranu Tutsiové odváděli ženy Hutuů a připravovali tak Hutuy o jejich ženy, dárně dalších potomků. Ženy byly z pohledu extrémistů vnímány jako majetek hutuské „rasy“³⁶⁵. Interahamwe tak mohla vnímat zabití tutsijského manžela jako „vyvlastnění“ jeho hutuské

---

³⁶¹ L. A. FUJII, *Killing neighbours*, s. 127.

³⁶² Jsem si vědom, že je obtížně jasně rozlišovat rasové a etnické vnímání identity. Pro tento konkrétní účel mluvím o rase jako nezměnitelné připsané identitě, kterou člověk získává při narození. Etnická identita je potom více závislá na vlastní sebepercepci a aktuálním sociálním kontextu. Pro další rozbor těchto kategorií a jejich vnímání odkazuji na: Jean POPEAU, *Race/Ethnicity*, in: Chris Jenks (ed.), *Core sociological dichotomies*, London 1998.

³⁶³ První formulace o rasovém konfliktu z pera rwandské elity lze najít právě v tzv. *Bahutu manifestu*.

³⁶⁴ Mám tím na mysli, jak její identita mohla být vnímána. Pohled do identifikačního průkazu prozradil pouze jedno vnímání a nelze jej brát jako jediný možný výklad.

³⁶⁵ Helen M. HINTJENS, *When identity becomes a knife. Reflecting on the genocide in Rwanda*, in: *Ethnicities*, I., č. 1, 2001, s. 42, [staženo z databáze Sage Publications].

manželky a anulování sňatku. Její poslání zpět by tak bylo celkem logickým krokem. Ve své rodině mohla být znovu provdána, tentokrát „správně“.

Postavení ženy bylo odlišné od muže i v případě, když vezmeme v potaz sociální sítě založené mimo rodinné vazby. Tyto sociální sítě vznikaly během sekundární socializace. Jejich budování vyžadovalo mnoho času a člověk se musel účastnit aktivit, kde se taková přátelství navazovala. Takové možnosti však byly v rámci rodiny nerovnoměrně rozděleny ve prospěch muže. Byl to muž, kdo mohl spíše pracovat mimo domov a vykonávat práci, která vyžadovala vzájemnou koordinaci. Jefremovasová například tímto způsobem zanalyzovala koordinaci mužů při pálení tašek a cihel. Zejména na jihu země pálily cihly malé skupinky mužů, kteří si díky vzájemné spolupráci mohli přivydělat³⁶⁶. Ženy takovou možnost neměly a zejména na venkově vykonávaly práci na rodinném poli a celý den se samy staraly o běh domácnosti. Ženě ani nepříslušelo, aby udržovala kontakty mimo rodinu. Neměly pocit, že by měly něco říkat, a mimo to měly dle svého pohledu důležitější věci na práci³⁶⁷. Sociální sítě mimo rodinu se však nezakládaly jenom na kooperaci při práci. Žena se mohla zapojit do společenských aktivit, které se odehrávaly u ní doma.

Ženy nebyly ochuzeny o společné pití čirokového piva (sorghum), které bylo důležitou sociální aktivitou. I dnes je společné pití piva znakem vzájemného přátelství, i když se může jednat jen o koupený Primus³⁶⁸. Obyčejně vaření čirokového piva rotovalo a každý den jej vařila jiná rodina za pomoci ostatních. Večer se pak lidé sešli a společně pivo popíjeli pomocí dlouhých brček z jedné nádoby³⁶⁹. Společné pití piva a někdy i sdílení jednoho brčka bylo znakem

---

³⁶⁶ V. JEFREMOVAS, *Brickyards to Graveyards*, s. 79n, 101.

³⁶⁷ L. A. FUJII, *Killing neighbours*, s. 31.

³⁶⁸ Primus je nejpopulárnější rwandské pivo.

³⁶⁹ Představu, jak taková událost vypadala, si můžeme udělat z fotografie, která je v příloze č. 7. Pití čirokového piva je také námětem pro umělecké ztvárnění, kde většinou představuje rituál při němž muži řešili svoje vzájemné konflikty.

vzájemného přátelství, i když nebylo tak úzké jako v případě tzv. *bloody pacts*. Žena, vzhledem k tomu, že se starala o chod domácnosti, pravděpodobně nechyběla ani u pití širokového piva.

Další institucí, kde nebyla genderová nerovnost tak výrazná, bylo navštěvování kostela, kterého se účastnila celá rodina. Žena se mohla obrátit i na lidi, které znala z pravidelných bohoslužeb a dalších akcí pořádaných komunitou okolo kostela.

Jestliže primárně dělím sociální sítě na příbuzenské a přátelské, tj. vznikající mimo příbuzenské rodinné vazby, existovala ještě jedna role, která leží mezi nimi. Kmotr nebo kmotra byli také součástí sociálních sítí, na které se lidé během masového zabíjení obraceli s žádostí o pomoc. Celkově je možné říci, že ženy byly zapojeny do širších mimopříbuzenských sítí a přístup k nim byl pouze částečně ovlivněn genderovým rozdělením rolí ve společnosti³⁷⁰.

Role připisované ženám také ovlivnily jejich šance na přežití. Jestliže se matka s dětmi obrátila s žádostí o pomoc na svoje příbuzné, byla větší pravděpodobnost, že rodina přijme dívku než chlapce. Někdy docházelo k situacím, kdy matka musela hledat pro svého malého syna dodatečný úkryt. Díky tomu, že rodina ukrývala dívku, byla v menším ohrožení, než kdyby u ní byl objeven tutsijský chlapec, protože to byli především muži, kteří byli považováni za nepřátele. Rodina patrně preferovala ukrývání dívky i z důvodu, že ji mohla následně zaměstnat jako děvečku. Mohla tak pomáhat při chodu domácnosti a nebyla tak v porovnání s chlapcem považována za velkou přítěž. Za normálních okolností chlapci neparticipovali na chodu domácnosti a rodiče je nijak výrazně neomezovali v tom, jak mají nakládat se svým časem³⁷¹, což se odráželo

---

³⁷⁰ Etnicita nijak neovlivňovala roli ženy v rodině. Větší vliv je naopak možné vysledovat u sociálního postavení. Viz V. JEFREMOVAS, *Brickyards to Graveyards*, s. 87.

³⁷¹ V. JEFREMOVAS, *Brickyards to Graveyards*, s. 84.

i v postavení dospělého muže. Chlapec nebo muž představovali pro rodinu, která je chtěla ukrýt, nejen větší riziko, ale také větší zátěž.

4.2.6 Individuální strategie přežití

Nyní se zaměřím na samotné sociální sítě a jejich vliv na individuální strategie přežití. Základní podmínkou pro jejich využití byla možnost se pohybovat. Jestliže byl člověk zraněný, zůstal schovaný v lese a čekal na zotavení nebo na náhodnou pomoc. Na druhou stranu relativně zdravý člověk se pak mohl pokusit najít si pomoc sám. Fyzická schopnost pohybovat se by však sama o sobě nestačila.

Během zabíjení byla země protkána silničními zátarasy, na kterých hlídala armáda, četníci, Interahamwe i místní obyvatelé. Na rozdíl od Kigali se mohl člověk pohybovat po krajině volněji³⁷². Na cestu se pak člověk vydával převážně v noci³⁷³, protože to byla jediná možnost jak bezpečně obejít silniční zátarasy³⁷⁴. Pod pláštěm noci se mohl člověk vydat tam, kam to bylo přes den nemyslitelné. V noci lidé měli možnost najít si něco k jídlu nebo dostat něco k jídlu od svých zachránců. Stejně tak se mohli na přespání vrátit například do kostela, „*protože večer, když byla tma, Interahamwe odešla.*“³⁷⁵ Zde se pak uprchlíci mohli dohodnout na dalším postupu a chvíli si odpočinout. Další možností, jak se

---

³⁷² Charakter krajiny a zástavby je ve Rwandě odlišný než, jak je známe u nás. Vedle větších měst a vesnic jsou po krajině rozestry jednotlivé domy s obdělávanými poli. Hustota osídlení je regionálně odlišná, přičemž ve vyšších polohách zejména na severu země je nižší. Viz například L. A. FUJII, *Killing neighbours*, s. 27.

³⁷³ Úplněk během kritických dní nastal 25. 4., 25. 5., 23. 6. a pro úplnost také 22. 7. Jasný svit měsíce samozřejmě umenšoval výhodu tmavé noci, ale odkazy na tento fakt jsou ve výpovědích velmi řídké. Viz W. WHITWORTH (ed.), *We Survived*, s. 177-178. Pro přehled měsíčního kalendáře viz: <http://fullmooncalendar.net>.

³⁷⁴ AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 397, W. WHITWORTH (ed.), *We Survived*, s. 160, 208.

³⁷⁵ AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 265.

relativně bezpečně přesouvat, bylo využít silného deště, který většinu lidí zahnal ze silnic domů³⁷⁶.

Při rozhodování uprchlíků, za kým se má vydat, nehrálo velkou roli, zda onen známý byl v Interahamwe, nebo ne.

„Utekl jsem do banánové plantáže. Zůstal jsem tam do večera, kdy jsem šel do domu jednoho Interahamwe, který byl můj přítel. On mě ukryl na dva dny, a pak mi řekl, abych odešel.“

Emmanuel³⁷⁷

Příběh Emmanuela představuje typický způsob rozhodování. Podobně jako ostatní nevyjadřuje žádné pochybnosti o tom, zda je bezpečné požádat o pomoc známého z Interahamwe. Přitom uprchlíci měli již za sebou zkušenosti s tím, jak milice a četníci zabíjejí Tutsie, tj. lidi jako byli oni. Lidé automaticky předpokládali, že jejich vztahy se známými, kteří většinou byli Hutuové i Tutsijové, budou silnější než jejich případné členství v Interahamwe.

To také vysvětluje, proč byli lidi zpočátku tolik překvapeni rozsahem zabíjení, protože na něm participovali i lidé, u kterých by to neočekávali. Nepotvrzuje se tak to, co tvrdí Gourevitch³⁷⁸, že lidé obecně byli na zabíjení zvyklí a nepřekvapilo je, že participace na zabíjení byla tak široká. Právě naopak lidé neočekávali rozsáhlé zabíjení, protože nebylo ve rwandské společnosti „normalizováno“. Ukázalo se však, že participace na zabíjení neznamenal, že lidé neposkytnou pomoc svým známým a příbuzným. Někteří z útočníků se tak po zabíjení na faře nebo ve škole vraceli k sobě domů, kde na ně v úkrytu čekali

---

³⁷⁶ AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 398, 501.

³⁷⁷ „I fled to banan plantation. I stayed there till the evening when I went to the home of an interahamwe who was a friend. He hid me for two days and then told me to leave.“ AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, s. 386 (překlad autora).

³⁷⁸ P. GOUREVITCH, *We wish to inform you*, s. 96.

jejich příbuzní a známí. Jejich chování bylo jiné ve veřejné a soukromé sféře, která byla mimo dohled ostatních.

Zároveň však pro některé lidi nebylo překvapením, když viděli některé lidi mezi hlavními organizátory zabíjení v jejich sektoru. Jednalo se však o úzkou skupinu lidí, kteří se nepřátelsky projevovali³⁷⁹ již v minulosti. Z pohledu přeživších tak jejich jednání bylo koherentní. Těmto lidem se vyhýbali a nehledali u nich pomoc, protože nepatřili do jejich sociálních sítí.

Příběh Emmanuela nám také ukazuje, že pomoc většinou nemohla být dlouhodobá. Úkryt uvnitř domu lidé poskytovali většinou jenom po několik dní, a pak se uprchlíci museli přesunout úplně jinam nebo přicházet pouze v noci. Lidé, kteří měli uprchlíky doma, se báli, že budou prohlášeni za komplice (*ibyitso*) RPF, a že by to pro ně mohlo mít fatální důsledky. V dostupných materiálech však není zmínka o nějakém případě, kdy byl někdo zabit za ukrývání uprchlíků. Během třeba i krátkého ukrývání dostal člověk možnost se najíst a napít. Hlavně se ale dostal k informacím o tom, co se v jeho okolí děje. Ostatní lidé totiž dál chodili do kostela, na trhy, na setkání, která svolávala místní správa, či prostě jen pro vodu. Měli tak daleko lepší možnosti dozvědět se nové zprávy, které pak doma předávali ukrytým uprchlíkům³⁸⁰. Například Anastase tak věděl o tom, jak probíhá útok na školu v Murambi³⁸¹, kterou dříve ani neznal.

---

³⁷⁹ Nepřátelské postoje vůči druhému etniku se mohly projevovat například během pití čirokového piva nebo během jiných rodinných slavností. Lidé si postupně všimli, že tam muž jako hlava rodiny nezve lidi s opačnou etnickou identitou. Viz L. A. FUJII, *Killing neighbours*, s. 106.

³⁸⁰ Podobnou roli pro lidi v Kigali plnil hlídač.

³⁸¹ Murambi se nachází asi 28 km na západ od Butare a pár kilometrů za Gikongoro. V Murambi se uprchlíci shromažďovali v areálu technické školy, který je umístěn na vyvýšeném ostrohu (viz foto příloha č. 8). Správa sem uprchlíky aktivně naváděla. V současnosti je celý areál přeměněn na jeden z mnoha památníků genocidy. Jeho návštěva je psychicky velmi náročná, protože mnohá těla byla mumifikována a ponechána v jednotlivých místnostech. Podle odhadů vládní komise zde bylo zabito na 20 000 lidí, i když i toto číslo podléhá změnám. Viz A. DES FORGES, *Leave none to tell the story*, s. 16. Například dle Whitworthové zde bylo zabito 40 000 lidí. Viz. W. WHITWORTH (ed.), *We Survived*, s. 208.

„Útok na Murambi byl 20. a 21. dubna. Já jsem věděl, co se děje, protože dokonce hlava rodiny, kde jsem se já ukrýval, byla mezi Interahamwe. Naše ženy byly sestry a my jsme sedávali a mluvili o tom, co se děje.“

Anastase Twagirashema³⁸²

Lidé si i na základě těchto informací, které získali, mohli rozhodnout, kam se mají dál vydat. Nemuseli se na cestu vydávat sami. Domy a plantáže známých a příbuzných byly občas také místem setkání různých uprchlíků, které sem přivedly jejich sociální sítě. Celkově však tato možnost byla relativně málo častá a lidé se na cestu většinou vydávali sami. Dá se předpokládat, že uprchlíci se svými zachránci probírali další možnosti přežití. Dostalo se jim tak pomoci v podobě odkazu na další kontakty, které v konečném důsledku vedly k jejich záchraně.

4.2.7 Konečná záchrana

V případě Kigali nastala pro lidi konečná záchrana v okamžiku, kdy se dostali pod ochranu RPF, kterou se i aktivně snažili vyhledat. Situace v zemi mimo hlavní město byla složitější. RPF byla daleko a to jak geograficky tak i mentálně. Její jednotky obsazovaly zemi relativně dlouho při porovnání s rychlostí zabíjení. Ukázalo se, že zabíjení probíhalo velmi intenzivně a většina lidí byla zabita během několika málo dní. Příchod RPF dokázal zvýšit šanci na

---

³⁸² „The attack on Murambi was on 20 and 21 April. I knew what was going on because even the head of the family where I was hiding was among the Interahamwe. Our wives were sister and we used to sit down and talk about what was happening.“ W. WHITWORTH (ed.), *We Survived*, s. 208 (překlad autora).

záchranu Tutsiů³⁸³, ale pro většinu z nich to trvalo příliš dlouho, než k nim jednotky RPF, případně sbory francouzské armády, dorazily. Lidé se tak museli snažit zachránit jinak.

Navíc někteří ani neusilovali o to, aby je zachránila RPF, protože byla pro ně vzdálena i mentálně. Zde měla vliv skoro čtyři roky probíhající občanská válka. Lidé si proto představovali vojáky RPF spíše jako zvířata než lidi. Tento přístup je zejména signifikantní u dětí mladších 15 let. Například Emmanuel Gasana o RPF mluvil takto³⁸⁴:

„Oni byli popisováni jako velmi hubení lidé s velkýma ušima a velkým ocasem, a děti byly vyděšeny, že tato stvoření přijdou a snědí je.“

Tyto vzpomínky si vybavoval již spolu s událostmi po říjnové invazi v roce 1990. O čtyři roky později, s tím jak RPF postupovala, se tato fáma rozšířila – zejména její druhá část. Lidé se báli, že je skutečně pravda, že vojáci rozemílají děti a nutí pak vesničany, aby je jedli³⁸⁵. Tímto strachem byly zasaženy hlavně děti. V případě ztráty nebo odloučení od rodičů se jen těžko mohly orientovat v situaci i v prostředí, ve kterém se pohybovaly. Musely se tak přidat k ostatním Hutuům, kteří před RPF většinou utíkali, protože se jich bály³⁸⁶.

---

³⁸³ Straus vycházel z dat dostupných pro prefekturu Kibuye, kde 75% obětí bylo zabito během 9 dnů. Zároveň ukazuje, že intenzita násilí a jeho struktura (poměr ženy a děti : muži) se v zemi nelišily. Odlišná byla pouze doba, kdy zabíjení bylo zahájeno. Verwimp pracoval s daleko menším vzorkem (1926 oproti 59 050 lidí u Strause), který byl však sebrán ze tří prefektur (Gitarama, Gikongoro a Kibuye) a byl lépe konstruován. Z regresní analýzy pak vyplynulo, že doba příchodu RPF má vliv na šanci přežití u Tutsiů i Hutuů avšak s opačným směrem korelace a to na úrovni signifikance $p < .01$. Viz S. STRAUS, *Order of Genocide*, s. 55n. nebo P. VERWIMP, *Testing the Double-Genocide Thesis for Central and Southern Rwanda*, s. 437n.

³⁸⁴ „*They were described as very thin people with big ears and big tail; and the kids were scared that these creatures would come and eat them.*“ W. WHITWORTH (ed.), *We Survived*, s. 35.

³⁸⁵ Viz například vzpomínky Anne-Marie in W. WHITWORTH (ed.), *We Survived*, s. 17.

³⁸⁶ Zde je zajímavý rozdíl mezi označováním RPF v pramenech. V AFRICAN RIGHTS, *Rwanda*, jsou označováni spíše RPF, ale objevuje se i druhé označení. Na druhou stranu ve výpovědích uspořádaných Whitworthovou (*We Survived*) se téměř výhradně používá pojem *Inkotanyi* (bojovníci), což byl termín, kterým se popisovala sama RPF. Viz W. WHITWORTH (ed.), *We Survived*.

V případě, že si některá žena vzala osiřelé dítě s sebou a tvrdila³⁸⁷, že je její, mohlo se dítě dostat přes jinak nebezpečné silniční zátarasy, i pro děti tak konečnou záchranou byl až útěk za hranice.

---

³⁸⁷ Whitworthové kniha *We survived* obsahuje výpovědi lidí, kterým v roce 1994 bylo okolo 11 let a je zajímavé, že děti se obracely s pomocí většinou na svoje rodinné příbuzné. Pokud je našly u nich doma, můžeme předpokládat, že se jednalo o lidi, kteří nebyli přímo ohroženi probíhajícím zabíjením – v opačném případě by byli již na útěku. Děti se tak dostaly do proudu hutuských uprchlíků, který je při útěku před RPF zavedl za hranice země. Viz WHITWORTH (ed.), *We Survived*, 178 – 183, 212 – 215., 232 – 237.

Závěr

Události ve Rwandě 1994 šokovaly světové společenství a byly přelomem na cestě k prevenci a pochopení příčin masového zabíjení, čímž se znovu oživila témata a problémy s tím související – tentokrát však v nových souvislostech.

Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia svázaná právními zvyklostmi se ukázala být v nové situaci nevhodnou pro rychlou preventivní akci. Velká očekávání, která do ní byla vkládána, se nenaplnila, čímž se otevřel nový prostor pro používání pojmu genocidy, jež již nebyla považována za automatickou povinnost k mezinárodní intervenci. Genocida však neztratila nic ze své symbolické funkce a začala hrát důležitou roli v zápase o uznání, a to jak na mezinárodní úrovni, tak na úrovni skupin a jednotlivců.

Různé motivace stojící za používáním pojmu genocida se rovněž promítají do vědeckého bádání, což je zejména patrné na studiu rwandské genocidy, která představuje základní kámen legitimizující postavení současného režimu. Silné emocionální, hodnotové a morální zatížení, které s sebou pojem genocidy nese, komplikuje jeho analytické užívání, protože se tím upřednostňují výzkumné otázky, které zastíňují aktivní úsilí, jež vynakládali oběti na cestě k záchraně. Při historickém bádání je vhodnější používat pojem genocidy více jako sběrnou kategorii než analytický pojem, což otevírá cestu k hledání konceptů, které lépe dokážou postihnout rozmanité jednání a interpretace sociální reality ze strany aktérů v kontextu, kdy se role: pachatel, oběť, pozorovatel a zachránce měnily stejně rychle jako situace.

Kvalitativní analýza pomocí zakotvené teorie představuje vhodný analytický nástroj k interpretaci výpovědí, které nám zanechali přeživší. Jejich jednání během genocidy ve Rwandě odráželo historickou zkušenost, do které se zapsala zejména belgická koloniální nadvláda, jenž změnila tradiční systém klientských vztahů ve společnosti zajišťující funkce důležité pro sociální kohezi a mobilitu. Postupně zaváděné státní struktury (administrativa, vzdělání a církve) vedly k rigiditě společnosti a prohloubily sociální rozdíly.

Po druhé světové válce narůstající tlak na odchod Belgie ze Rwandy vyústil v její snahu o udržení vlivu v zemi za cenu toho, že původně potlačovaná majorita Hutuů byla dosazována na posty náčelníků, které předtím zastávali většinou preferovaní Tutsijové. Otevřel se tak prostor pro alternativní elitu z řad Hutuů, kteří získali své zkušenosti za zdmi klášterů a mimo prostor státem řízené diskriminace. Za pomoci církve, jež díky příchodu Vlámských kněží pocházejících z nižších sociálních vrstev začala podporovat své „bratry“ Hutuy, mohli šířit své názory a domohli se získání moci od stahujících se Belgičanů.

Následný historický vývoj po získání nezávislosti v roce 1961 byl poznamenán konflikty, které měly své kořeny už v 19. století. Změny ve společnosti však umožnily, aby tyto konflikty byly také nově vyjádřeny na úrovni etnické nesnášenlivosti a etnicita se stala novým interpretačním klíčem pro události doma i v sousedním Burundi, které nacházely ve Rwandě svůj násilný ohlas.

Dlouhotrvající hospodářská krize v 80. letech 20. století podpořená později globální geopolitickou změnou donutila autoritativní režim prezidenta Habyarimany k zahájení procesu demokratizace. V atmosféře občanské války, kterou zahájila část Tutsijských uprchlíků z Ugandy (Rwandská vlastenecká fronta, RPF) v říjnu 1990, se začaly projevovat rozpory uvnitř vládnoucí elity,

jenž spolu s porušováním příměří vedly ke zpomalení procesu demokratizace. Dlouhá jednání přiblížila vzájemné pozice RPF a vnitřní opozice, což ještě zúžilo vyjednávací prostor pro vládnoucí režim, který byl pod silným tlakem zahraničních vlád, jež hrozily omezením své finanční podpory. Rozpory ve vládnoucí straně vyústily k přípravě masového zabíjení ze strany extrémistů, přičemž prvotním signálem bylo sestřelení letadla s prezidentem na palubě.

Lidé v hlavním městě Kigali během genocidy čelili odlišné situaci než lidé na venkově, což bylo ovlivněno jednak samotným prostředím (městská zástavba, infrastruktura a větší hustota telefonních linek) tak také přítomností jednotek RPF a UNAMIRu. Prvotním zdrojem informací o smrti prezidenta bylo extrémistické rádio RTLM, které překvapivě poslouchali také i političtí odpůrci režimu. Jejich zprávy i v minulosti vzbuzovaly vzrušení (*arousal*), což je silný zdroj ovlivňující vnímanou důvěryhodnost informace a lidé z politické opozice si vypracovali interpretační klíč, který jim umožnil dekodovat informace z RTLM a nacházet v nich pro ně důležitá sdělení. RTLM bylo sice prvotním zdrojem zpráv o prezidentově smrti, ale lidé je raději ověřovali a upřesňovali. Zde velkou roli hrála přítomnost telefonů, jež jim umožnily rychle potvrdit a dekodovat sdělení z rádia.

Politická angažovanost byla pro lidi hlavním zdrojem jejich pocitů ohrožení a po stejné linii také probíhalo první zabíjení. Ukázalo se tak, že politické a nikoliv sociální postavení hrálo důležitou roli během prvních dnů masového zabíjení v Kigali.

Při hledání úkrytu lidé využívali svoje osobní kontakty na cizince žijící v Kigali nebo na známé u policie či v armádě, kteří jim většinou také poskytlí pomoc v podobě informací nebo transferu k jednotkám RPF nebo UNAMIRu. Jestliže lidé takové kontakty neměli, snažili se postupně skrz pozemky svých

důvěryhodných sousedů dostat do blízkosti jednotek UNAMIRu. Na místech větší koncentrace uprchlíků (školy a kostely) se důležitým ukázal být hlavně hlídač daného objektu, který mohl rozmluvit snahu útočníků prohledat daný objekt – zároveň dokázal zavolat vojáky RPF. Představoval tak spojovací článek mezi útočníky a uprchlíky, mezi úkrytem a okolím. Konečnou záchranu lidé našli většinou u jednotek RPF a částečně také u vojáků UNAMIRu.

Mimo hlavní město probíhalo masové zabíjení delší dobu, což vedlo k větší variabilitě použitých strategií (individuální a kolektivní), které bylo možné částečně identifikovat také v Kigali. Dle výpovědí lidé zpočátku očekávali, že rostoucí napětí bude eskalovat maximálně rabováním, které již někteří v minulosti zažili. Masové zabíjení v roce 1994 se od předchozích násilností lišilo tím, že se nepohybovalo pouze na rovině politické, ale cílem se stali také Tutsijové jako skupina. Tento fakt měl vliv i na počáteční podporu Hutuů, kteří zpočátku stáli po boku svých Tutsijských sousedů.

To, že násilí trvalo dlouho a cílem byly Tutsijové jako celek, přimělo mnoho lidí postupně vyhledat úkryt nejčastěji v kostelích, která byla centrem alternativní občanské společnosti vznikající ke konci 80. a na začátku 90. let 20. století. Tento způsob shromažďování podporovali také představitelé správy, kteří tím dosáhli oddělení Tutsijů žijících do té doby většinou společně s Hutuy. Pro separaci Tutsijů také vláda organizovala noční patroly, které ji zajistili, že lidé neutěčou ze svého domova a budou tak snáze ze stran pachatelů identifikovatelní. Udržet Tutsije v místě, kde je většina lidí znala, byl nejspolehlivější způsob, jak je rozpoznat a zabít, protože identifikační průkazy stejně jako fyzická odlišnost byly velmi nejistými nástroji k rozpoznání etnicity.

Přeživší si byli dobře vědomi toho, že v jejich vesnici jsou v ohrožení, protože každý zná jejich identitu. Zároveň nemohli jednoduše utíkat do

neznámého prostředí, kde hrozilo, že jim nikdo nepomůže a skončí v rukách milice na některém ze silničních zátarasů. Museli se tak pohybovat mezi svými známými a příbuznými, což byli dvě základní kategorie sociálních sítí.

Přístup k nim však nebyl pro všechny stejný. Ženy byly na jednu stranu omezeny kulturními zvyklostmi, jež omezovaly jejich přístup ke známým získaným v rámci práce mimo dům, na straně druhé role připisované ženám a jejich pozice ve vnímání etnicity jim umožňovaly snáze najít úkryt, protože pro rodinu zachránců představovaly menší ekonomickou zátěž – mohly vykonávat práci děvečky – i ohrožení, protože cílem násilí byli především muži.

Jako velmi důležité pro přežití se ukázaly vztahy navázané pomocí *pokrevních paktů*, jimž lidé velmi důvěřovali a obraceli se na tyto své známé. Tyto vztahy měly své kořeny v tradičních klientských vazbách a byly jejich neformální variantou díky, které nebyly pohlceny rozrůstajícími se státními strukturami a nepřetvořily se v byrokratický klientismus. Vztahy založené na pokrevních paktech představovaly silnou vzájemnou vazbu, kterou nedokázalo přerušit ani to, že jeden člověk pocházel z řad organizátorů zabíjení a druhý měl být jeho obětí.

Další možnou strategií byla organizace kolektivního odporu v kostelech, školách nebo v neprostupných oblastech země. Zdrojem takového jednání byla samotná organizace nočních hlídek ze strany správy a postupně zaváděných systém domobrany, které poskytovaly vzor pro vlastní organizaci. Uprchlíci také používali taktiky boje, které dokázaly zbavit útočníky výhody střelných zbraní. Zdrojem těchto bojových dovedností byli většinou staří lidé, kteří si ještě pamatovali násilnosti z doby přechodu k demokracii, nebo četníci, kteří se přidali na stranu uprchlíků. Většinou jejich odpor však nemohl odolat přesile a poslední nadějí na záchranu tak bylo předstírat smrt a (nebo) v noci utéct.

Kostely, školy, vrcholky kopců byly místy, kde se protínaly kolektivní a individuální strategie, ale většinou pouze útek v malé skupině nebo v osamocení vedl ke konečné záchraně. Pomoc vojáků RPF byla pro většinu lidí velmi vzdálená a někteří se jich dokonce obávali, protože na rozdíl od lidí v Kigali je nikdy neviděli. Teprve za hranicemi země se mohli cítit bezpečněji a začít uvažovat o návratu do země. Genocida ve Rwandě tímto skončila, násilnosti a zabíjení však v oblasti pokračovaly dál³⁸⁸.

---

³⁸⁸ Krize v Kongu, která byla do velké míry provázaná právě s velkým pohybem uprchlíků ze Rwandy, se začala objevovat v českých médiích až v souvislosti s festivalem Jeden Svět 2008. Do té doby probíhal vleklý konflikt bez většího zájmu ze strany médií i světového společenství.

Resumé

The genocide in Rwanda was one of the most horrifying events of the 20th century. It happened in front of the UN troops, which did not manage to prevent the slaughter of almost 800 000 people, mostly Tutsi. In spite of extensive research we still do not know how it happened.

The problem is that if we are speaking about genocide we usually focus on the perpetrators while the victims are seen as passive actors. If we leave the notion of genocide outside the micro level of historical research, we can more clearly focus on strategies, which the people engaged in order to survive.

Their strategies were rooted in their historical memory, which was profoundly affected by the colonial history of Rwanda and Burundi and the authoritarianism which came afterwards. Economic crisis and global geopolitical change at the beginning of the 90's pushed the Rwandan regime towards democratization. Ongoing civil war and the assassination of the president of Burundi made the situation very tense. The genocide started when an airplane carrying the president of Rwanda was shot down.

In Kigali the killings were very fast and intense. Initially people got the information from the extremist radio RTLM, but their next steps towards survival were more dependent upon their personal relationships, which provided them the possibility to be informed, to be hidden and to be rescued by the rebel forces or the UN forces.

Outside the capital city the situation was more complex. People did not expect mass killings and based on their previous experience thought that only looting would follow. The gathering of the victims at schools, churches, etc. facilitated the killings for the perpetrators. The victims tried to defend themselves and developed special tactics.

If they survived they escaped to their friends and relatives, who hid them sometimes in spite of being engaged in the killings, because their mutual relations were based on traditional blood pacts or family ties. This made it possible for them to be saved from the arms of the militia and to escape the country.

Celkový rozsah vlastního textu práce (včetně poznámek pod čarou): počet slov 35795; počet znaků bez mezer 200375, počet znaků s mezerami 235908, počet normostran 131.

Seznam použitých zkratk

- CDR**^{*} - Coalition pour la Défense de la République
- Koalice na obranu republiky
- CND** - Conseil National du Développement
- Národní rada rozvoje
- ETO** - École Technique Don Bosco
- Technická škola Dona Bosca
- ICTR** - International Criminal Tribunal for Rwanda
- Mezinárodní trestní tribunál pro Rwandu
- IMF**[†] - International Monetary Fund
- Mezinárodní měnový fond
- MDR** - Mouvement Démocratique Républicain
- Demokratické republikánské hnutí
- MRND**^{*} - Mouvement Révolutionnaire National pour le Développement
- Národní revoluční hnutí za rozvoj
- OSN** - Organizace spojených národů
- United Nations
- PARMEHUTU**[†] - Parti du Mouvement de l'Emancipation Hutu
- Strana za změnu a hutuskou emancipaci

---

^{*} Český překlad převzat z L. DE HEUSCH, *Rwanda*,

[†] Český překlad převzat z A. KUMSA, *Genocida ve Rwandě a úloha Spojených národů*. Ostatní jsou překladem autora.

PSD[†]	- Parti Social-Démocrate - Sociálně demokratická strana
RFI	- Radio France Internationale
RPF[*]	- Rwandese Patriotic Front - Rwandan Patriotic Front - Rwandská vlastenecká fronta
RTL	- Radio Télévision Libre des Mille Collines - Svobodné rádio tisíce hor
SAP[†]	- Structural Adjustment Program - Program strukturálních změn
UNHCR[†]	- United Nations High Commissioner for Refugees - Vysoký komisař Organizace Spojených národů pro uprchlíky
UNAMIR[†]	- United Nations Assistance Mission for Rwanda - Mise Organizace spojených národů na pomoc Rwandě
UNAR[*]	- Union nationale rwandaise - Rwandská národní unie
UNECA	- United Nations Economic Commission for Africa - Ekonomická komise Organizace spojených národů pro Afriku
ITU	- International Telecommunication Union - Mezinárodní telekomunikační unie
WB[†]	- World Bank - Světová banka

Seznam použité literatury a pramenů

Sekundární literatura:

AMNESTY INTERNATIONAL, *Rwanda. Reports of killings and abductions by the Rwandese Patriotic Army, April – August 1994*, AFR 47/016/1994, 20. 10. 1994 [online], [staženo:26. 6. 2008]

<[http://asiapacific.amnesty.org/library/pdf/AFR470161994ENGLISH/\\$File/AFR4701694.pdf](http://asiapacific.amnesty.org/library/pdf/AFR470161994ENGLISH/$File/AFR4701694.pdf)>

Deborah A. ABOWITZ, *Bringing the sociological into the discussion: Teaching the sociology of genocide and the holocaust*, in: *Teaching Sociology*, XXX, č. 1, 2002, [staženo z databáze ProQuest Education Journals]

Zygmunt BAUMAN, *Modernita a holocaust*, Praha 2003

BBC, *Kagame accused over plane attack* [online], 10. 3. 2004, [staženo:26. 6. 2008]

<<http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/africa/3497688.stm>>

Peter L. BERGER – Thomas LUCKMANN, *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*, Brno 1999

Jiří BOGUSZAK – Jiří ČAPEK – Aleš GERLOCH, *Teorie práva*, 2. vyd., Praha 2004

Pierre BOURDIEU, *Teorie jednání*, Praha 1998

Pierre BOURDIEU, *Reprodukční strategie a způsoby dominance*, in: *Sociální studia*, č. 8, 2002

Pierre BOURDIEU, *Zúčastněná objektivace: Huxleyeho přednáška*, in: *Biograf*, č. 30, 2003

Christopher R. BROWNING, *Obyčejní muži. 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku*, Praha 2002

Gerald CAPLAN, *Rwanda (and Other Genocides) in Perspective*, in: *Genocide Studies and Prevention*, II., č. 3, 2005

CNN, *Spanish judge indicts 40 Rwandan military officers for genocide* [online], 6. 2. 2008, [staženo: 26. 6. 2008]

<<http://edition.cnn.com/2008/WORLD/europe/02/06/spain.indictments.rwanda/>>

- Justin COLON**, *Sovereignty vs. human rights or sovereignty and human rights?*, in: *Race&Class*, XXXXVI., č. 1, 2004, s. 8, 2004, [staženo z databáze Sage Publications]
- Roméo DALLAIRE**, *Shake hands with the devil. The Failure of Humanity in Rwanda*, New York 2005
- Luc DE HEUSCH**, *Rwanda: Odpovědnost za genocidu*, in: Pavel Onderka (ed.), *Afrika. Dvojznačné jaro* 1994, s. 1. 2004
- Alison DES FORGES**, *Leave none to tell the story: Genocide in Rwanda*, 2. vydání, New York 1995
- Alison DES FORGES – Timothy LONGMAN**, *Legal responses to genocide in Rwanda*, in: Eric Stover – Harvey M. Weinstein (ed.), *My Neighbor, My Enemy. Justice nad Community in the Aftermath of Mass Atrocity*, New York 2004
- Alain DESTEXHE**, *Rwanda and Genocide in the twentieth century*, New York 1995
- Alex DE WAAL**, *Humanitarianism Unbound?* [online], 1994, [staženo: 12. 5. 2008] <<http://www.netnomad.com/DeWaal.html>>.
- Alex DE WAAL**, *Genocide in Rwanda*, in: *Anthropology Today*. X., č. 3, 1994
- Jared DIAMOND**, *Collapse: how societies choose to fail or succeed*, New York 2005
- James FAIRHEAD**, *Fields of Struggle: Towards a Social History of Farming Knowledge nad Practice in a Bwisha Community, Kivu, Zaire*, Ph.D. dizertace, The University of London
- Marie Julianne FARRINGTON**, *Rwanda – 100 Days – 1994. One Perspective*, in: Carol Rittner – John K. Roth – Wendy Whitworth (eds.), *Genocide in Rwanda. Complicity of the Churches?*, St. Paul 2004
- Steven FEIERMAN**, *Colonizers, Scholars, and the Creation of Invisible Histories*, in: Victoria E. Bonnell – Lynn Hunt (eds.), *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*, Berkeley 1999
- Helen FEIN**, *Genocide: A Sociological Perspective*, London 1993
- Jerry FOWLER**, *The Church and Power. Responses to Genocide and Massive Human Rights Abuses in Comparative Perspective*, in: Carol Rittner – John K Roth – Wendy Whitworth (eds.), *Genocide in Rwanda. Complicity of the Churches?*, St. Paul 2004
- Lee Ann FUJII**, *Killing neighbours. Social dimensions of genocide in Rwanda*, Ph.D. dizertace, The George Washington University 2006

- James FUSSELL**, *A crime without a name: Winston Churchill, Raphael Lemkin and the World War II origins of the word "genocide* [online], 2004, [staženo: 3. 6. 2008]
<<http://www.preventgenocide.org/genocide/crimewithoutaname.htm>>
- Clifford GEERTZ**, *Interpretace kultur. Vybrané eseje*, Praha 2000
- Robert GELLATELY – Ben KIERNAN**, *The Study of Mass Murder and Genocide*, in: Robert Gellately – Ben Kiernan (eds.), *The Specter of Genocide: mass murder in historical perspective*, New York 2003
- THE GEORGE WASHINGTON UNIVERSITY**, *The US and the Genocide in Rwanda 1994. Evidence of Inaction*, [staženo: 16. 6. 2008]
<<http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB53/>>
- Martin GILBERT**, *Izrael – Dějiny*, Praha 2002
- Barney G. GLASER – Judith HOLTON**, *Remodeling Grounded Theory* [online], in: Forum: Qualitative Social Research/Forum: Qualitative Sozialforschung, V, č. 2, 2004, [staženo: 16. 6. 2008]
<<http://217.160.35.246/fqs-texte/2-04/2-04glaser-e.pdf>>
- Daniel Jonah GOLDHAGEN**, *Hitlerovi ochotní katani. Obyčejní Němci a holokaust*, Praha 1997
- Philip GOUREVITCH**, *We wish to inform you that tomorrow we will be killed with our families. Stories from Rwanda*, New York 1998
- André GUICHAOUA**, *Local Government in Rwanda*, [Arusha?] 2001?
- Marc Daniel GUTEKUNST**, *The Mille Collines and Kigali at war*, in: Issue: A Journal of Opinion, XXIII., č. 2, 1995, [staženo z databáze JSTOR]
- Miloš HAVELKA**, *Max Weber a počátky sociologie náboženství*, in: Max Weber. Sociologie náboženství, Praha 1998
- Raul HILBERG**, *Pachatelé, oběti, diváci. Židovská katastrofa 1933-1945*, Praha 2002
- Helena M. HINTJENS**, *Explaining the 1994 Genocide in Rwanda*, in: The Journal of Modern African Studies, XXXVII., č. 2, 1999
- Helen M. HINTJENS**, *When identity becomes a knife. Reflecting on the genocide in Rwanda*, in: Ethnicities, I., č.1, 2001, [staženo z databáze Sage Publications]
- Alexander Laban HINTON**, *The Dark Side of Modernity: Toward an Anthropology of Genocide*. in: A. L. HINTON (ed.), *Annihilating Difference: The Anthropology of Genocide*, Berkeley 2002
- Jan Willem HONIG – Norbert BOTH**, *Srebrenica: Zpráva o válečném zločinu*. Praha 2001

- HUMAN RIGHTS WATCH**, *The Rwandan Genocide: How It Was Prepared* [online], New York 2006 [staženo: 16. 5. 2006] <<http://www.hrw.org/background/africa/rwanda0406/rwanda0406.pdf>>
- Kathy CHARMAZ**, *Constructivist and Objectivist Grounded Theory*, in: Norman K. Denzin – Yvonna S. Lincoln (eds.), *Handbook of qualitative research* (2. vyd.), Thousand Oaks 2000
- Kathy CHARMAZ**, *Grounded Theory in the 21st Century: Applications for Advancing Social Justice Studies*, in: Norman K. Denzin – Yvonna S. Lincoln (eds.), *Handbook of qualitative research* (3. vyd.), Thousand Oaks 2005
- Jean-Pierre CHRÉTIEN**, *Rwanda. Les medias du genocide*, Paris 1995
- Jean-Pierre CHRÉTIEN**, *The Great Lakes of Africa: Two Thousand Years of History*, New York 2003
- IDNES**, *Americká rezoluce o genocidě rozlítla Turecko* [online], 11. 10. 2007, [staženo: 27. 2. 2008] <http://zpravy.idnes.cz/americka-rezoluce-o-genocide-rozlitila-turecko-fri-/zahranicni.asp?c=A071011_072559_zahranicni_klu>
- Villia JEFREMOVAS**, *Acts of Human Kindness: Tutsi, Hutu and the Genocide*, in: Issue: A Journal of Opinion, XXIII, č. 4, 1995, [staženo z databáze JSTOR]
- Villia JEFREMOVAS**, *Brickyards to Graveyards. From Production to Genocide in Rwanda*, New York 2002
- Kurt JONASSOHN - Karin Solveig BJÖRNSSON**, *Genocide and Gross Human Rights Violations in comparative perspective*, London 1999
- Eric A. JOHNSON – Karl-Heinz REUBAND**, *What we knew. Terros, Mass Murder, and Everyday Life in Nazi Germany. An Oral History*, Cambridge 2005
- Paul JOHNSON**, *Dějiny židovského národa*, Řevnice 1995
- Richard KEARNEY**, *Remembering the past: The question of narrative memory*, in: Philosophy Social Criticism, XXIV., č. 49, 1998.
- Zdeněk KONOPÁSEK**, *Aby myšlení bylo dobře vidět: Nad novou verzí programu Atlas.ti*. in: Biograf, č. 37, 2005
- Alemayehu KUMSA**, *Genocide ve Rwandě a úloha Spojených národů*, in: Pavel Onderka (ed.), Afrika. Dvojnáčné jaro 1994, s. 1. 2004
- Lawrence J. LEBLANC**, *The United Nations Genocide Convention and Political Groups: Should the United States propose and Amendment?*, in: Yale Journal of International Law, č. 13, 1988

- René LEMARCHAND**, *Rwanda and Burundi*, London 1970
- René LEMARCHAND**, *Burundi: Ethnocide as Discourse and Praticce*, Cambridge 1994
- René LEMARCHAND**, *Burundi: Ethnic Conflict and Genocide*, New York 1996
- René LEMARCHAND**, *The Rwanda Genocide*, in: Samuel Totten – William S. Parsons – Israel W. Charny (eds.), *Century of genocide : eyewitness accounts and critical views*, New York 1997
- P. LEURQUIN**, *Le niveau de vie des populations du Ruanda-Urundi*, Louvain 1961
- Raphael LEMKIN**, *Axis Rule in Occupied Europe*, New York 1944
- Timothy LONGMAN**, *Genocide and Socio-Political Change: Massacres in Two Rwandan Villages*, in: *Issue: A Journal of Opinion*, XXIII., č. 2, 1995, [staženo z databáze JSTOR]
- Timothy LONGMAN**, *State, Civil Society, and Genocide in Rwanda*, in: Richard Joseph (ed.), *State, Conflict, and Democracy in Africa*, Boulder 1999
- Timothy LONGMAN**, *Placing genocide in context: research priorities for the Rwandan genocide*, in: *Journal of Genocide Research*, VI., č. 1, 2004
- Timothy LONGMAN – Théonestè RUTAGENGWA**, *Memory, identity, and community in Rwanda*, in: Eric Stover – Harvey M. Weinstein (ed.), *My Neighbor, My Enemy. Justice nad Community in the Aftermath of Mass Atrocity*, New York 2004
- Paul MAGNARELLA**, *Recent developments in the International Law of Genocide*, in: A. L. Hinton (ed.), *Annihilating Difference: The Anthropology of Genocide*, Berkeley 2002
- Mahmood MAMDANI**, *When Victims Become Killers. Colonialism, Nativism and the Genocide in Rwanda*, Princeton 2001
- Omar MCDOOM**, *Rwanda's Ordinary Killers: Interpreting Popular Participation in the Rwandan Genocide* [online], London 2005, [staženo: 17. 7. 2008] <<http://www.crisisstates.com/download/wp/wp77.pdf>>
- Michael MCCLINTOCK**, *Uprooting The Rural Poor in Rwanda*, New York 2001
- Linda MELVERN**, *Conspiracy to murder. The Rwandan Genocide*, New York 2004
- Martin MENNECKE**, *What's in a Name? Reflections on Using, Not Using, and Overusing the „G-Word“*, in: *Genocide Studies and Prevetion*, II., č. 1, 2007

- Charles MIRONKO**, *Means and Motive in the Rwanda Genocide* [online], [staženo: 16. 11. 2006] <<http://128.36.236.77/workpaper/pdfs/GS29.pdf>>
- Charles MIRONKO**, *The Effect of RTLM's Rhetoric of Ethnic Hatred in Rural Rwanda*, in: Allan Thompson (ed.), *The Media and the Rwanda Genocide*, London 2007
- Kingsley Chiedu MOHAGLU**, *Rwanda's Genocide. The Politics of Global Justice*, New York 2005
- Madeline H. MORRIS**, *Rwandan Justice and International Criminal Court*, in: *ILSA Journal of International & Comparative Law*, V., 1999, [staženo z databáze HeinOnline]
- THE NEW TIMES**, *US supports Gen. Karenzi's Darfur contract extensit* [online], 1. 7. 2008, [staženo: 1. 7. 2008] <<http://www.newtimes.co.rw/index.php?issue=13578&article=7520>>
- Catharine NEWBURY**, *The Cohesion of Oppression. Clientship and Ethnicity in Rwanda 1860 – 1960*, New York 1988
- Catharine NEWBURY**, *Colonialism, Ethnicity, and Rural Political Protest: Rwanda and Zanzibar in Comparative Perspective*, in: *Comparative Politics*, XV., č. 3, 1983, [staženo z databáze JSTOR]
- Cathrine NEWBURY – David NEWBURY**, *A Catholic Mass in Kigali: Contested Views of the Genocide and Ethnicity in Rwanda*, in: *Canadian Journal of African Studies/ Revue Canadienne des & Eacute;tudes Africaines*, XXXIII., č. 2/3
- Carol OFF**, *The Lion, the Fox & the Eagle: a story of generals and justice in Yugoslavia and Rwanda*, Toronto 2000
- Baudoin PATERNOSTRE DE LA MAIRIEU**, *Le Rwanda: son effort de développement: antécédents historiques et conquêtes de la révolution rwandaise*, Bruxelles 1972
- Jan Nederveen PIETERSE**, *Sociology of Humanitarian Intervention: Bosnia, Rwanda and Somalia Compared*, in: *International Political Science Review*, XVIII., č. 1, 1997, s. 72, [staženo z databáze Sage Publications]
- Jean POPEAU**, *Race/Ethnicity*, in: Chris Jenks (ed.), *Core sociological dichotomies*, London 1998
- Samantha POWER**, *America and the age of genocide*, New York 2002
- Johan POTTIER**, *Re-Imagining Rwanda. Conflict, Survival and Disinformation in the Late Twentieth Century*, Cambridge 2002
- Gérard PRUNIER**, *The Rwanda Crisis. History of a Genocide*, New York 1995

- Filip REYNTJENS**, *Pouvoir et droit au Rwanda*, Tervuren 1985
- Filip REYNTJENS**, *Chiefs and Burgomasters in Rwanda: The Unfinished Quest for a Bureaucracy*, in *Journal of Legal Pluralism & Unofficial Law*, č. 25 - 26, 1987, [staženo z databáze HeinOnline]
- Filip REYNTJENS**, *Rwanda, ten years on: from Genocide to Dictatorship*, in: *African Affairs*, CIII., č. 403, 2004, [staženo z databáze JSTOR]
- Anthony ROTH – Peter FONAGY**, *What works for whom? A critical review of psychotherapy research*, New York 2005
- Rudolph J. RUMMEL**, *Democracy, Power, Genocide, and Mass Murder*, in: *The Journal of Conflict Resolution*, XXXIX., č. 1, 1995, [staženo z databáze JSTOR]
- Pierre RYCKMANS**, *Dominer pour servir*, Brussels 1931
- William A. SCHABAS**, *Ethnic cleansing and Genocide: Similarities and Distinctions*, in: *European Yearbook of Minority Issues*, III., č. 4, 2003
- William A. SCHABAS**, *Semantics or Substance? David Scheffer's Welcome Proposal to Strengthen Criminal Accountability for Atrocities*, in: *Genocide Studies and Prevention*, II., č. 1, 2007
- William A. SCHABAS**, *Genocide and the International Court of Justice: Finally, a Duty to Prevent the Crime of Crimes*, in: *Genocide Studies and Prevention*, II., č. 2, 2007
- David SCHEFFER**, *Genocide and Atrocity Crimes*, in: *Genocide Studies and Prevention*, I., č. 3, 2006.
- David SCHOENBRUN**, *A Green Place, A Good Place: Agrarian Change and Social Identity in the Great Lakes Region to the 15th Century*, Portsmouth 1998
- Petr SPEJCHAL**, *Specifika motivace pracovníků v neziskovém sektoru: kvalitativní analýza nevládní organizace*, bakalářská práce, FSS MUNI Brno 2007
- Jacques SEMELIN**, *Purify and Destroy. The Political Uses of Massacre and Genocide*, New York 2007
- John Hanning SPEKE**, *Journal of the Discovery of the Source of the Nile*, London 1863
- Andy STOREY**, *Structural Adjustment, State Power & Genocide: the World Bank & Rwanda*, in: *Review of African Political Economy*, XXVIII., č. 89, 2001
- Scott STRAUS**, *The Order of Genocide. Race, Power, and War in Rwanda*, Ithaca 2006

- Anselm STRAUSS – Juliet CORBINOVÁ**, *Základy kvalitativního výzkumu. Postupy a techniky metody zakotvené teorie*, Brno, Boskovice 1999
- Czaba SZALÓ – Tomáš KATRŇÁK**, *Obrat k praxi a hledisku aktérů: Bourdieovy reprodukční strategie a formy nadvlády*, in: Sociální studia, č. 8, 2002
- Klára ŠEĎOVÁ**, *Analýza kvalitativních dat*, Brno 2007, nepublikovaný text
- Robert J. URSANO – Brian G. MCCAUGHEY – Carol S. FULLERTON**, *The structure of human chaos*, in: Robert J. Ursano – Brian G. McCaughey – Carol S. Fullerton (eds.), *Individual and community responses to trauma and disaster. The structure of human chaos*, New York 1995
- Peter UVIN**, *Prejudice, Crisis and Genocide in Rwanda*, in: African Studies Review, XXXX, č. 2, 1997
- Peter UVIN**, *Aiding Violence. The Development Enterprise in Rwanda*, West Harford 1998
- Philip VERVIMP**, *An Economic profile of Peasant Perpetrators of Genocide. Micro-level Evidence from Rwanda* [online], 2003, [staženo 5. 12. 2005] <<http://www.hicn.org/papers/wp08.pdf>>
- Philip VERWIMP**, *Testing the Double-Genocide Thesis for Central and Southern Rwanda*, in: Journal of Conflict Resolution, III., č. 4, 2003
- Zbyněk VYBÍRAL**, *Psychologie komunikace*, Praha 2005
- David WAGE – Lois HAIGH**, *A Case Study on the Arusha Peace Agreement* [online], 19. 7. 2004, [staženo dne 10. 3. 2007] <http://consensus.fsu.edu/academic_directory/2004casestudies/HaighWageRwandaCaseStudy.pdf>,
- Michele D. WAGNER**, *All the Bourgmestre's Men: Making Sense of Genocide in Rwanda*, in: Africa Today, XXXV., č. 1, 1998, [staženo z databáze Research Library Core]
- Peter WÜTHERICH**, *Revolution und Erste Republik: 1959 – 1973*, in: Leonhard Harding (ed), *Ruanda – der Weg zum Völkermord. Vorgeschichte – Verlauf – Deutung*, Hamburg 1998

Audiovizuální odkazy:

- The Last Just Man (Poslední spravedlivý), režie **Steven SILVER**, 2001
- Hotel Rwanda, režie **Terry GEORGE**, 2004

Český rozhlas Radiožurnál, Dvacet minut Radiožurnálu, Rozhovor s Martinem Fremrem, moderátor: Martin Veselovský, 12. 3. 2007, [staženo : 19. 3. 2007] <http://www.rozhlas.cz/radionaprani/archiv/_audio/00517589.mp3>

Použité internetové odkazy:

<http://documents.un.org>

<http://fullmooncalendar.net/>

<http://www.un.org/sc/members.asp>

<http://www.yale.edu/gsp/rwanda/index.html>

<http://trim.unictr.org/>

Prameny

AFRICAN RIGHTS, *Death, Despair and Defiance*, upravené vydání, London 1995

AFRICAN RIGHTS, *Resisting Genocide. Bisesero April – June 1994*, London 1998

International Court of Justice, Reservations to the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, *1951/21 - Advisory Opinion of the Court of 28 May 1951*, [staženo: 25. 10. 2007] <<http://www.icj-cij.org/docket/files/12/12025.pdf>>

International Court of Justice, Case Concerning the Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro), *Judgment*, [staženo: 14. 6. 2007] <<http://www.icj-cij.org/docket/files/91/13685.pdf>>

International Tribunal for Rwanda, *The Prosecutor versus Jean-Paul Akayesu*, Case No. ICTR-96-4-T, Judgement 2. 9. 1998, [staženo: 16. 6. 2008] <<http://69.94.11.53/default.htm>>

ITU – UNECA, *Rwanda. NICI infrastructure* [online], [staženo: 19. 6. 2008] <http://www.uneca.org/AISI/nici/country_profiles/rwanda/rwaninfra.htm#Telecommunication%20Infrastructure>

Organization of African Unity, *Rwanda: The Preventable Genocide. The Report of the International Panel of Eminent Personalities to Investigate the 1994 Genocide Rwanda and the Surrounding Events*, 2000, [staženo: 29. 1. 2007] <http://www.africa-union.org/Official_documents/reports/Report_rowanda_genocide.pdf>

- Paul RUSESABAGINA – Tom ZOELLNER**, *Obyčejný muž. Svědectví o masakru zpodobněném ve filmu HOTEL RWANDA*, Brno 2007
- UNAMIR**, *Request for protection for informant*, 11. 1. 1994 Kigali, [staženo: 12. 5. 2008]
<<http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB53/rw011194.pdf>>
- UNHCR**, *Multilateral treaties deposited with the Secretary-General*, [staženo: 16. 6. 2008]
<<http://www.unhchr.ch/html/menu3/b/treaty1gen.htm>>
- United Nations**, *United Nations Visiting Missions to Trust Territories in East Africa, 1957. Report on Ruanda-Urundi*, T/1346, 6. 12. 1957
- United Nation Security Council**, *Resolution 955 (1994)*, S/RES/955 (1994), 8. 11. 1994, [staženo: 14. 5. 2008]
<<http://www.un.org/Docs/scres/1994/scres94.htm>>
- United Nations**, *The United Nations and Rwanda 1993 – 1996*, New York 1996
- United Nations**, *Report of the Independent Inquiry into the Actions of the United Nations during the 1994 Genocide in Rwanda*, S/1999/1257, 16. 12. 1999, [staženo: 20. 4. 2006]
<<http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/395/47/IMG/N9939547.pdf?OpenElement>>
- United Nations**, *Report of the International Commission of Inquiry on Darfur to the United Nations Secretary-General*, 25. 1. 2005, [staženo: 16. 6. 2008]
<http://www.un.org/news/dh/sudan/com_inq_darfur.pdf>
- United Nations**, *Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia*, [staženo: 3. 3. 2007] <<http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/umluva-genocida.pdf>>
- United Nations**, *Charta Organizace spojených národů a státu mezinárodního soudního dvora*, [staženo: 30. 3. 2005] <<http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/charta-organizace-spojnych-narodu-a-statut-mezinarodniho-soudniho-dvora.pdf>>
- United Nations Common Database** (UNESCO estimates),
<http://globalis.gvu.unu.edu/indicator_detail.cfm?Country=RW&IndicatorID=27#row> [naposledy navštíveno: 26. 7. 2008]
- United States Department of State**, *Has Genocide Occurred in Rwanda?*, 21. 5. 1994, [staženo: 16. 6. 2008]
<<http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB53/rw052194.pdf>>
- United States Defence Intelligence Agency**, *Rwanda: The Rwandan Patriotic Front's Offensive*, [online], 9. 5. 1994, [staženo: 27. 7. 2008],
<<http://www.gwu.edu/~nsarchiv/NSAEBB/NSAEBB53/rw050994.pdf>>
- Wendy WHITWORTH** (ed.), *We Survived. Genocide in Rwanda*, Newark 1996

Přílohy

Příloha č. 1:

Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia

8. prosince 1948

Smluvní strany se zřetelem k tomu, že Valné shromáždění Organizace spojených národů prohlásilo v resoluci 96/I ze dne 11. prosince 1946 genocidium za zločin podle mezinárodního práva, přičítící se duchu a cílům Organizace spojených národů a zavržený civilisovaným světem. U vědomí, že genocidium způsobilo lidstvu ve všech obdobích dějin veliké ztráty a v přesvědčení, že k osvobození lidstva od tak odporné metly je nezbytná mezinárodní spolupráce. dohodly se na těchto ustanoveních:

Čl. I

Smluvní strany potvrzují, že genocidium, ať spáchané v míru nebo za války, je zločinem podle mezinárodního práva a zavazují se proto zabránit mu a trestati jej.

Čl. II

V této Úmluvě se genocidiem rozumí kterýkoli z níže uvedených činů, spáchaných v úmyslu zničit úplně nebo částečně některou národní, ethnickou, rasovou nebo náboženskou skupinu jako takovou:

- a) usmrcení příslušníků takové skupiny;
- b) způsobení těžkých tělesných ublížení nebo duševních poruch členům takové skupiny;
- c) úmyslné uvedení kterékoli skupiny do takových životních podmínek, které mají přivodit její úplné nebo částečné fyzické zničení;
- d) opatření směřující k tomu, aby se v takové skupině bránilo rození dětí;
- e) násilné převádění dětí z jedné skupiny do jiné.

Čl. III

Trestné jsou tyto činy:

- a) genocidium;
- b) spolčení k spáchání genocidia;
- c) přímé a veřejné podněcování k spáchání genocidia;
- d) pokus spáchání genocidia;
- e) účastenství na genocidiu.

Čl. IV

Osoby, páchající genocidium nebo kterýkoli z ostatních činů vypočtených v článku III, podléhají trestu bez ohledu na to, jde-li o ústavně odpovědné vládní činitele, veřejné úředníky nebo osoby soukromé.

Čl. V

Smluvní strany se zavazují, že učiní ve shodě se svými příslušnými ústavami nutná zákonodárná opatření, aby zajistily účinnost ustanovení této Úmluvy a že

zejména stanoví účinné tresty proti osobám, spáchavším genocidium nebo kterýkoli z ostatních činů vypočtených v článku III.

Čl. VI

Osoby obviněné z genocidia nebo z kterýchkoli jiných činů vypočtených v článku III mají být souzeny příslušným soudem toho státu, na jehož území byl tento čin spáchán, nebo takovým mezinárodním trestným soudem, který může být příslušný pro tyto smluvní strany, jež uznaly jeho pravomoc.

Čl. VII

Pokud jde o vydávání provinilců, genocidium a ostatní činy vypočtené v článku III nepokládají se za zločiny politické. Smluvní strany se zavazují povolovat vydávání v takových případech podle svého zákonodárství a podle platných smluv.

Čl. VIII

Každá smluvní strana může požádat příslušný orgán Organizace spojených národů, aby v souhlase s ustanoveními Charty Organizace spojených národů učinil všechna opatření, jež by považoval za nutná k zabránění a potlačení páchání genocidia nebo kteréhokoli z ostatních činů vypočtených v článku III.

Čl. IX

Spory mezi smluvními stranami týkající se výkladu, provádění nebo plnění této Úmluvy včetně sporů týkajících se odpovědnosti státu za genocidium nebo za kterýkoli z ostatních činů vypočtených v článku III, předkládají se na žádost kterékoli sporné strany k projednání Mezinárodnímu soudnímu dvoru.

Čl. X

Tato Úmluva, jejíž znění anglické, čínské, francouzské, španělské a ruské mají stejnou platnost, bude datována dnem 9. prosince 1948.

Čl. XI

Tato Úmluva bude do 31. prosince 1949 otevřena k podpisu jménem kteréhokoli členského státu Organizace spojených národů, jakož i kteréhokoli státu nečlenského, jež Valné shromáždění pozve k podpisu.

Tato Úmluva podléhá ratifikaci a ratifikační listiny se uloží u generálního tajemníka Organizace spojených národů. Počínajíc dnem 1. ledna 1950 bude moci přistoupit k této Úmluvě kterýkoli členský stát Organizace spojených národů, jakož i kterýkoli nečlenský stát, který dostane svrchu uvedené pozvání. Listiny o přístupu se uloží u generálního tajemníka Organizace spojených národů.

Čl. XII

Kterákoli smluvní strana může kdykoli oznámením zaslaným generálnímu tajemníkovi Organizace spojených národů rozšířit používání této Úmluvy na všechna nebo některá území, za jejichž zahraniční styky odpovídá.

Čl. XIII

Jakmile bude u generálního tajemníka uloženo prvních dvacet ratifikačních listin nebo listin o přístupu, sepíše o tom generální tajemník protokol, jehož opis zašle všem členským státům Organizace spojených národů a státům nečlenským uvedeným v článku XI.

Tato Úmluva nabude účinnosti devadesátého dne ode dne uložení dvacáté

ratifikační listiny nebo listiny o přístupu.

Ratifikační listiny nebo listiny o přístupu došlé po nabytí účinnosti této Úmluvy, nabudou účinnosti devadesátým dnem ode dne uložení u generálního tajemníka Organizace spojených národů.

Čl. XIV

Tato Úmluva platí po dobu deseti let ode dne, kdy nabude účinnosti.

Zůstane v platnosti po další pětiletá období pro ty smluvní strany, které ji nevypovědí alespoň šest měsíců před uplynutím příslušného období její platnosti. Výpověď se provede písemným prohlášením zaslaným generálnímu tajemníkovi Organizace spojených národů.

Čl. XV

Klesne-li v důsledku výpovědí počet smluvních stran této Úmluvy pod šestnáct, pozbude Úmluva platnosti dnem, kdy poslední výpověď nabude účinnosti.

Čl. XVI

Žádost o revisi této Úmluvy může kdykoli vznésti kterákoli smluvní strana písemným oznámením zaslaným generálnímu tajemníkovi.

Valné shromáždění rozhodne, zda a jaká opatření nutno učinit o takové žádosti.

Čl. XVII

Generální tajemník Organizace spojených národů vyrozumí všechny členské státy Organizace spojených národů a nečlenské státy uvedené v článku XI:

- a) o všech podpisech ratifikacích a přístupech došlých podle článku XI;
- b) o všech oznámeních došlých podle článku XII;
- c) o dni, kdy tato Úmluva nabude účinnosti podle článku XIII;
- d) o výpovědích došlých podle článku XIV;
- e) o zrušení Úmluvy podle článku XV;
- f) o oznámeních došlých podle článku XVI.

Čl. XVIII

Originál této Úmluvy bude uložen v archivu Organizace spojených národů.

Ověřené opisy Úmluvy se rozešlou všem členským státům Organizace spojených národů a nečlenským státům uvedeným v článku XI.

Čl. XIX

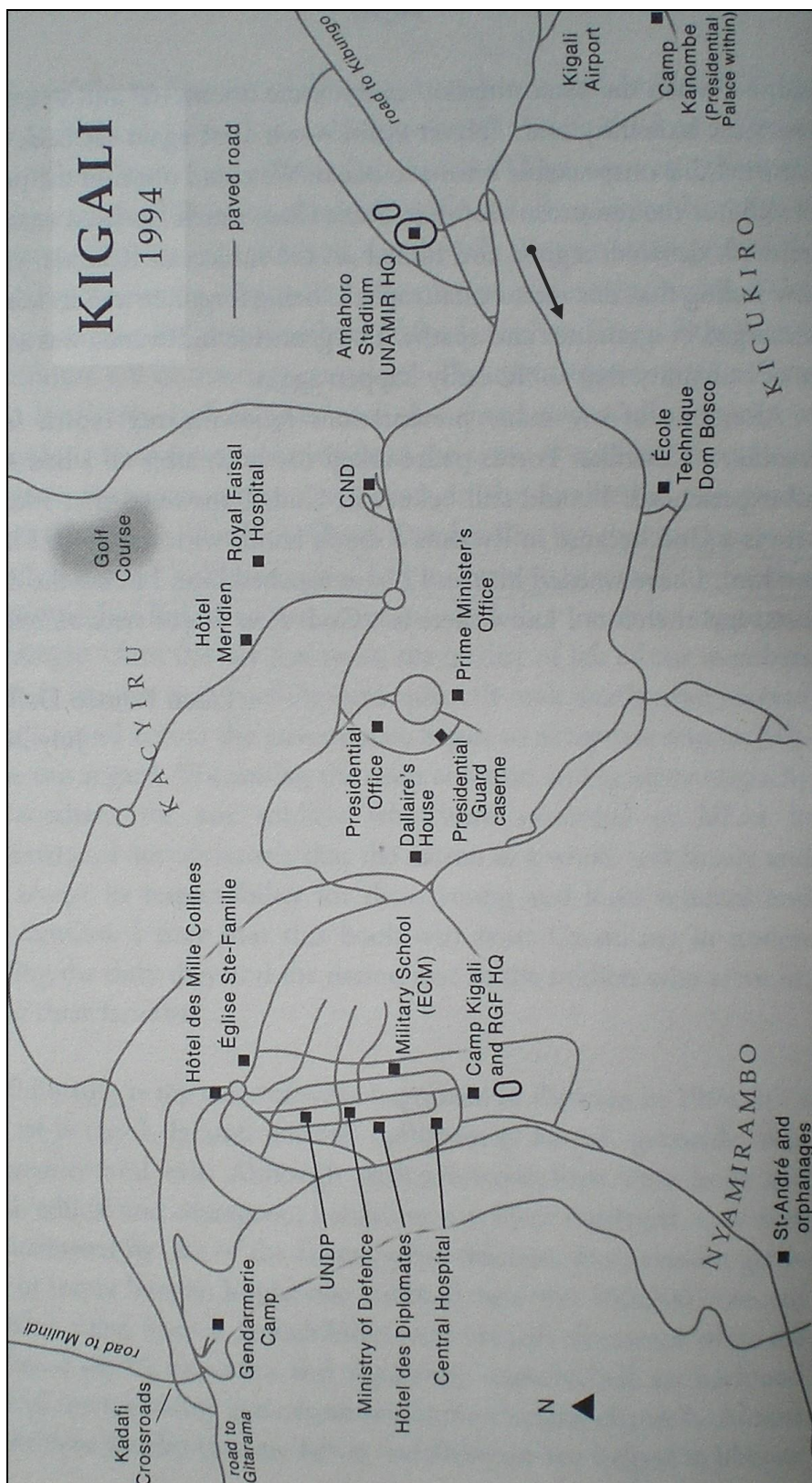
Tato Úmluva bude v den, kdy nabude účinnosti, zapsána do rejstříku generálním tajemníkem Organizace spojených národů.

Příloha č. 3:

Mapa Kigali

* Šipka označuje směr pohledu u přílohy č. 6.

Zdroj: Roméo DALLAIRE, *Shake hands with the devil. The Failure of Humanity in Rwanda*, New York 2005 (šipku doplnil autor)

Příloha č. 4:

Ukázka analýzy výpovědi

Vzhledem k většímu množství analyzovaných výpovědí je obtížné připojit k práci veškeré materiály, které dokládají jednotlivé fáze kódování. Do této přílohy jsem zařadil ukázkou analýzy, ze které vzešla část pojednávající o získávání informací.

1.) Otevřené kódování

Následující obrázek ukazuje proces otevřeného kódování v programu Atlas.ti. Modře je vyznačena citace, která je použita v textu v podkapitole 4.1.1. Napravo od ní jsou vedle žlutého symbolu uvedeny přiřazené kódy (*hledání informací a informace z telefonu*). V rámečku na pravé straně je uveden kompletní seznam kódů s četností jejich výskytu v textu.

Name	Gr...	Created
ukryt v bushi	28	23.04.08 21:33:56
ukryt v latrine	5	21.04.08 20:52:50
ukryt ve strope	9	22.04.08 11:31:22
utek do Bisesero	3	01.05.08 17:22:27
utek do kostela	30	21.04.08 20:47:57
utek do nemocnice	2	23.04.08 21:36:03
utek do skoly	2	22.04.08 11:49:06
utek k jezeru	1	27.04.08 17:30:36
utek k rodine	2	17.07.08 15:34:50
utek na Ijwi	10	01.05.08 14:10:54
utek na kopec	3	06.07.08 22:30:03
utek na urad spravy	6	21.04.08 15:19:53
utek za hranice Rwandy	10	21.04.08 15:55:04
velke zabijeni bylo neocekavane	4	21.04.08 15:49:43
vydavani se za Hutu	6	23.04.08 21:40:36
vysvetleni zabijeni 'hloupym' Hutu	5	27.04.08 17:03:44
vyuziti vlastni neznamosti	3	23.04.08 21:34:32
vyuziti znamosti prostredi	1	27.04.08 17:30:56
watchman helps	8	21.04.08 15:47:31
zachrana RPF	10	21.04.08 21:02:30
zachranuji cetnici	3	21.04.08 14:46:48
zamaskovani lidmi	4	02.05.08 11:45:36
zkusenost z minulosti	13	21.04.08 20:43:52
znasleni známym	1	17.07.08 15:19:57

2.) Vlastnosti kódů a selektivní kódování

Diagram č. 2 ukazuje již zpracovanou mapu vztahů mezi některými kódy, které se následně objevily v kapitole pojednávající o získávání informací v Kigali (podkapitoly: 4.1.1 a 4.1.2). Tyto kódy jsou ohraničeny modře.

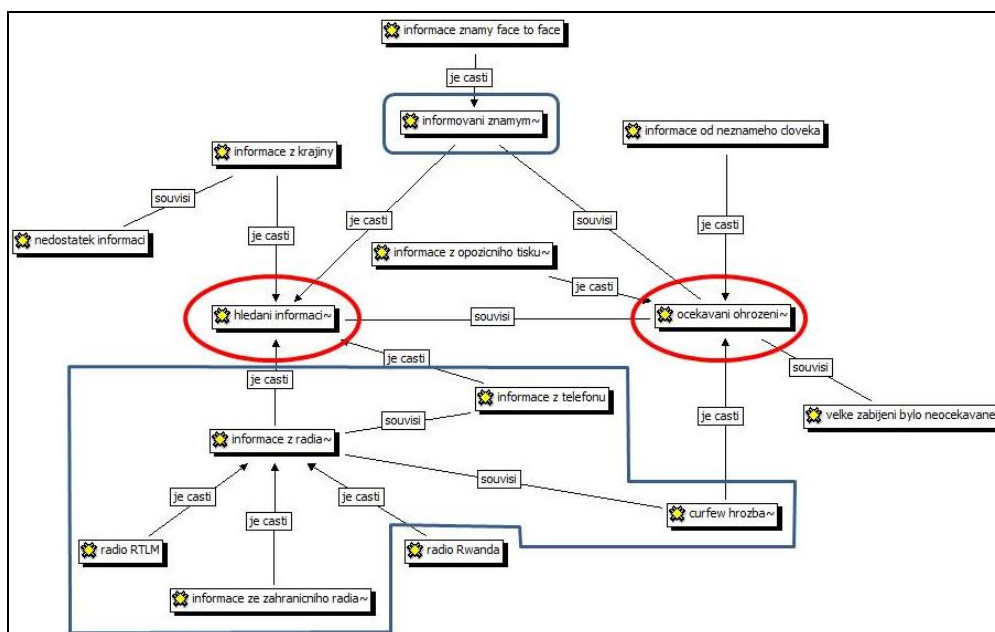
Během otevřeného kódování jsem zjistil, že původně jeden kód (*informace z rádia*) může mít různé „vlastnosti“ (*rádio Rwanda, rádio RTLM, informace ze zahraničního rádia*). Následně jsem využil seznamu výpovědí, který jsem si během přepisování vytvářel v programu Excel. U většiny výpovědí jsem měl uvedeno jméno, věk, pohlaví, povolání, místo rozhovoru, citační odkaz na zdroj a také místo pobytu na začátku genocidy. Komparací jsem zjistil, že o rádiu

Rwanda lidé v Kigali v porovnání s lidmi na venkově skoro vůbec nemluví. Vznikla tak další dimenze, kterou jsem uváděl v komentářích jednotlivých kódů – pro větší přehlednost jsou na diagramu zakryty. Stejným způsobem jsem analyzoval rozdíly ve výpovědích na základě věku a pohlaví, což mi umožnilo dále prohlubovat vlastnosti a dimenze jednotlivých kódů. Při další komparaci se ukázaly být rozdíly mezi Kigali a venkovem větší, což také reflektuje struktura textu. Kódy, které se objevovaly zejména mimo Kigali (na diagramu jsou mimo modré ohraničení), jsem proto přesunul do analýzy pojednávající o strategiích mimo hlavní město (podkapitola 4.2).

Dva červené ovály ukazují kategorie vybrané pro selektivní kódování. *Hledání informací* a *očekávání ohrožení* se postupně ukázaly být spojivým článkem mezi některými kódy a diagram zobrazuje nalezené vztahy. Celý proces se zakládal na kontinuální komparaci mezi textem, otevřenými kódy a vzájemnými vztahy – nejednalo se tak o přímočarý proces, což dokládá spojnice mezi kódem *informace z opozičního tisku* a *očekávání ohrožení*. Lidé totiž nehledali informace v opozičních novinách – ty obsahovaly pro ně neaktuální informace. Nicméně v okamžiku, kdy již byla situace velmi nebezpečná a očekávali násilnosti, si vzpomněli, že již v minulosti četli o vlivu, jaký by mohla mít případná smrt prezidenta na vývoj událostí – námětem pro článek v novinách byly patrně události v Burundi. Vybavení si této informace je přiměřelo k očekávání osobního ohrožení. Opoziční tisk tak hrál svojí roli v přípravách na útěk, ale nebyl primárním zdrojem informací o situaci – podobně tomu bylo i u kódu *informace od neznámého člověka*.

Informace z opozičního tisku byla jednou z dimenzí kódu *zkušenosti z minulosti*. Pro zjednodušení náhledu jsem tento kód na diagramu vynechal – podobně jako další kódy, které se vztahovaly k očekávání ohrožení.

Diagram č. 2*:

* Diagram je přenesen ze softwaru Atlas.ti, který nezobrazuje českou diakritiku. Omlouvám se za chyby ve vyobrazení.

Příloha č. 5:

Typický charakter zástavby v Kigali

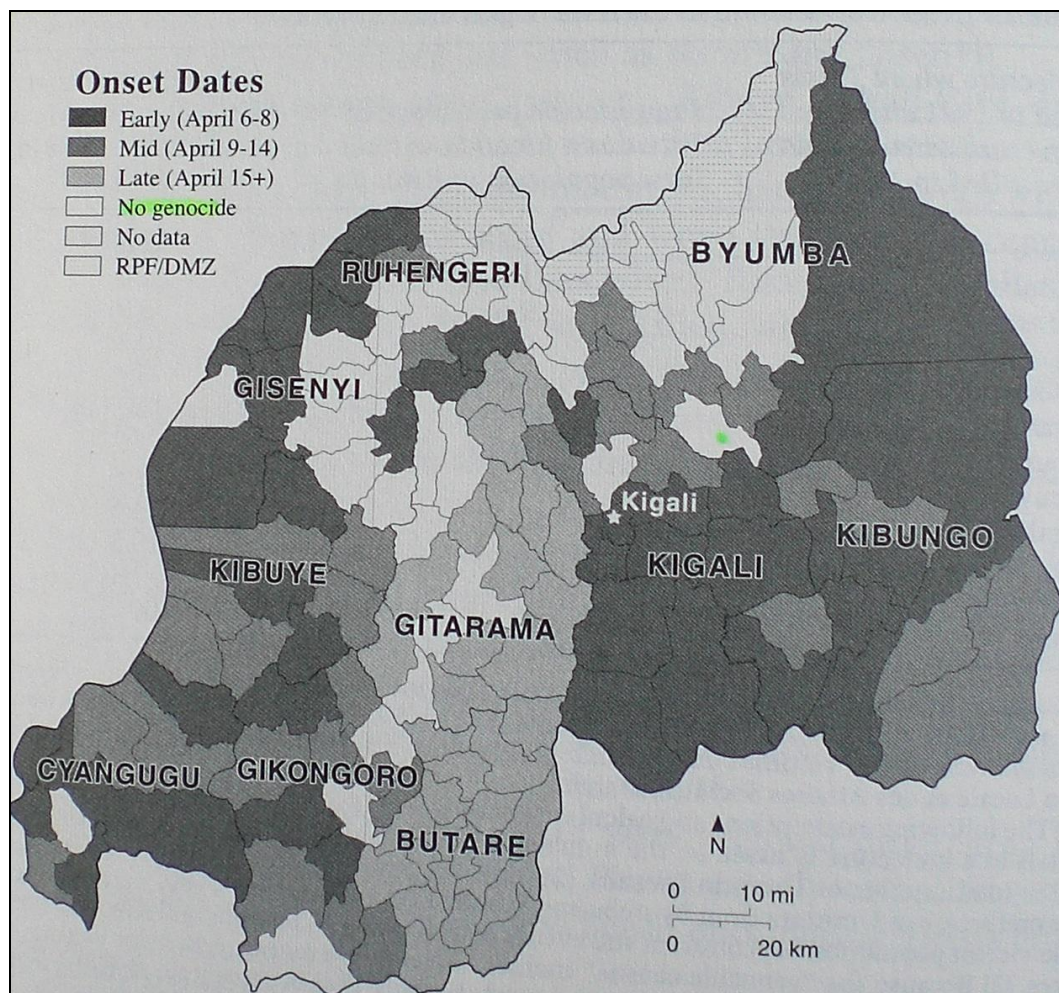
Pohled ukazuje pro Kigali typickou zástavbu, kterou pouze v samotném centru za hotelem Mille Collines (není na fotografii) přerušuje několik výškových budov. Místo a směr pohledu je na mapě Kigali (příloha č. 3) vyznačen šipkou.

Zdroj: archiv autora

Příloha č. 6:

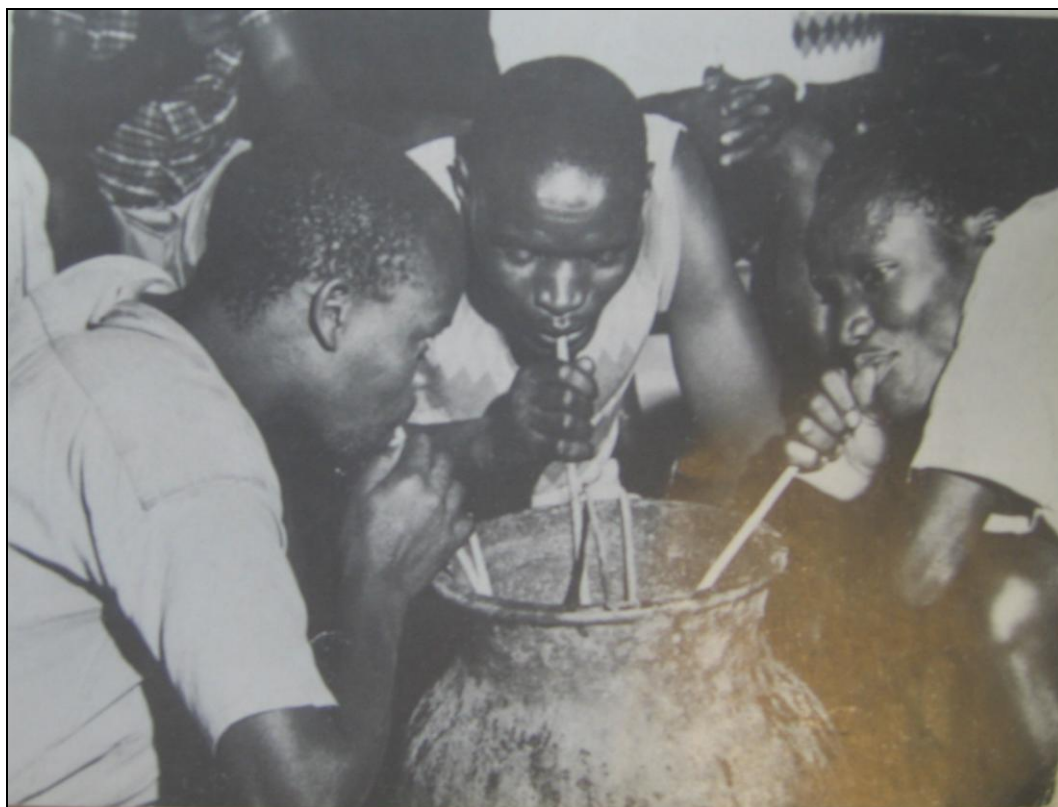
Mapa zobrazující šíření genocidy

Zdroj: Scott STRAUS, *The Order of Genocide. Race, Power, and War in Rwanda*, Ithaca 2006, s. 56.

Příloha č. 7:

Pítí širokového piva

Zdroj: Baudoin PATERNOSTRE DE LA MAIRIEU, *Le Rwanda: son effort de développement: antécédents historiques et conquêtes de la révolution rwandaise*, Bruxelles 1972, s. 158.

Příloha č. 8:

Celkový pohled na areál technické školy v Murambi

Bílá budova nyní slouží jako zázemí pro památník. V pozadí kolmo na ní jsou umístěné jednotlivé místnosti internátu, které zároveň uzavírají celý areál. V budoucnu má být v hlavní budově vybudována knihovna a přednáškový sál. Místo má také sloužit pro vzdělávací zájezdy občanů a pro šíření povědomí o genocidě.

Na fotce je také možné vidět na venkově typický charakter zástavby, kdy jsou domy rozestě po zvrásněné krajině.

Zdroj: archiv autora